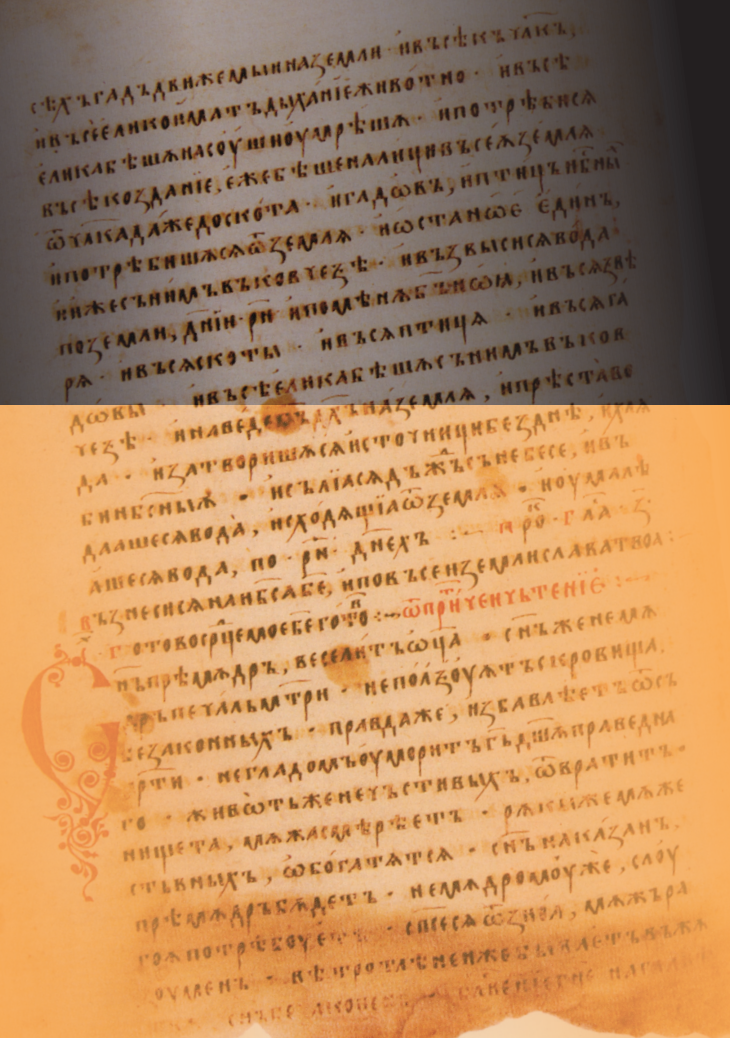

Konštantínove listy Constantine's letters

КОНСТАНТИНОВА ПИСМЕЛА

Konštantínove listy 4 / 2011

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda

Časopis / Review

Konštantínove listy / Constantine's letters

4 / 2011

Redakčná rada / Editorial Board

Mons. prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (Slovak Republic)
prof. RNDr. Jozef Michalov, DrSc. (Slovak Republic)
prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay, DrSc. (Slovak Republic)
prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. (Slovak Republic)
prof. Maja Jakimovska Tošič, PhD. (Republic of Macedonia)

Šéfredaktor / Editor in Chief

PhDr. Peter Ivanič, PhD.
E-mail: pivanic@ukf.sk

Redakčná úprava / Editorial correctors

PhDr. Martin Hetényi, PhD.
PhDr. Peter Ivanič, PhD.
PhDr. Zvonko Taneski, PhD.
PhDr. Ing. Miroslav Glejtek

Technický redaktor / Technical editor

PhDr. Peter Ivanič, PhD.
PhDr. Luboslav Horvát

Jazyková úprava / Language corrector

Mgr. Marian Macho, PhD.

Preklad do anglického jazyka (zhrnutie) /

English translation (summaries)

Mgr. Martin Mačura, PhD.

Adresa redakcie / Adress of Editorial Board

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
tel.: +421 37 77 6408 367, fax.: +421 37 77 6408 387
e-mail: ukm@ukf.sk

Všetky štúdie sú recenzované.

Náklad / Copies

200

Publikáciu podporili:

Mesto Nitra
Ministerstvo školstva SR
Nitriansky samosprávny kraj
Rímskokatolícky biskupský úrad v Nitre

ISSN 1337-8740

Na obálke sa nachádza obrázok
z *Macedónskeho triódu* zo 14. storočia
Na obálke je použitý staroslovienský font INICIAL,
ktorý vytvoril prof. dr. Ljupčo Mitrevski.

Obsah / Contents

Štúdie / Articles

Martin Husár: Vojenstvo Byzancie a politických útvarov na území Karpatskej kotliny od 2. polovice 7. do začiatku 13. storočia / Warfare of the Byzantine Empire and political units on territory of the Carpathian basin from the second half of the 7th century to early 13th century – 1

Lubomíra Havlíková: Crimen laesae maiestatis a panovník jako garant práva ve velkomoravském prostředí 9. století / Crimen laesae maiestatis (the crime of the majesty offense) and the ruler as a guarantor of law in the 9th century Great Moravian milieu – 41

Martin Konečný: Priebeh vojny Normanov s Byzanciou v rokoch 1081 – 1085 / The war between the Normans and Byzantium in 1081 – 1085 – 54

Marek Meško: Pečenežsko-byzantské dobrodružstvo uhorského kráľa Šalamúna (1083 – 1087) / Pecheneg-Byzantine Adventure of the King Salomon of Hungary (1083 – 1087) – 77

Ивана Чанчар: Синтакса инфинитива у Маријаном јеванђељу / The syntax of infinitives in „The Codex Marianus“ – 95

Михаил Ващенко: Средневековая история Хорватии в трудах русских славистов XIX века (А.Ф. Гильфердинг, К.Я. Грот, И.Н. Смирнов) / Medieval Croatian history in the studies of russian slavists in the second half of XIX century (A. F. Gilferding, K. Ya. Grot, I. N. Smirnov) – 124

Андрей В. Иванов – Римма А. Иванова: Семантическая структура и средства выражения категории побудительности в тексте Евангелия от Матфея (на материале русского языка) / Semantic structure and means of expressing hortativity in the Russian text of the Gospel of st. Matthew – 134

Peter Ivanič: Toponymá a stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí / Toponyms and the medieval road network in Pohronie and Poiplie – 159

Recenzie / Book reviews – 170

Správy / Chronicle – 183

VOJENSTVO BYZANCIE A POLITICKÝCH ÚTVAROV NA ÚZEMÍ KARPATSKEJ KOTLINY OD 2. POLOVICE 7. DO ZAČIATKU 13. STOROČIA

Martin Husár

Byzantská ríša zažila v uvedenom období viacero pádov i opätovných vzchopení sa. Na pertraktovanom období sa dajú ukázať viaceré premeny jej vojenstva, ktoré pramenili zo snahy prispôbiť sa zmenenej situácii v jej bezprostrednom susedstve alebo vo vzdialenejších regiónoch. Karpatská kotlina bola zase buď v priamom susedstve Byzancie, alebo prinajmenšom v dosahu jej kultúrneho či politického pôsobenia. Preto by mohlo byť zaujímavé pozrieť sa na obe oblasti z vojenského hľadiska. Uvedená štúdia je vlastne pokračovaním autorovho príspevku publikovaného v Konštantínových listoch 2/2009 (Husár, 2009, s. 1 – 18), sledujúc rovnaké objekty ako v predkladanej štúdii, no v inom časovom horizonte, konkrétne v období 4. až 1. polovice 7. stor. Tak ako v predchádzajúcom príspevku aj v tomto sa zameriame v rámci vojenstva hlavne na oblasť stratégie, organizácie, taktiky či výbroje a výstroja regulárnych jednotiek.¹

1. Záchrana byzantského impéria (2. polovica 7. storočia – 1. polovica 10. storočia)

Po vyše štvrtstoročie trvajúcej vojne s Perzskou ríšou Sassánovcov (r. 602 – 628), ktorá by v konečnej fáze za vlády cisára Herakleia (r. 610 – 641) mohla získať z byzantskej strany označenie totálna vojna, získala víťazná Byzantská ríša z perzských rúk opäť svoje územia na Blízkom východe (Hurbanič, 2009, s. 254 – 258; 2010, s. 45). Systém siedmich mobilných poľných armád (*comitatenses*)² pred uvedenou vojnou bol v podstate obnovený vo svojej predchádzajúcej forme s tým rozdielom, že dve *prezentálne*³ cisárske armády sídliace predtým v Trácii a na severozápade Malej Ázie sa zlúčili do jedného celku a armáda pre Illyricum sa

¹ Sféra vojenskej architektúry, artilérie či vojnového námorníctva tu preto nebude detailne rozoberaná. Uvedené oblasti si zasluhujú samostatnú štúdiu.

² Mobilná armáda Trácie, Arménie, Illyrica, Afriky, Itálie a nakoniec dve cisárske *prezentálne* armády, na čele ktorých stál veliteľ s hodnosťou *magister militum* (Haldon, 1999, mapa V).

³ „Z latinského slova *praesentium*, čo znamená *prítomné* (pre cisára).“

po obsadení Balkánu Slovanmi stráca úplne. Obnovili sa i niektoré oporné body a pevnosti hraničiarov (*limitanei*) či spolupráca s kmeňovou konfederáciou kresťanských Ghasánovcov (Haldon, 1999, s. 71). Následná expanzia moslimských Arabov z arabského polostrova však vypudila Byzanciu opäť z jej znovunadobudnutých východných území. Medzi r. 634 – 645 padla do ich rúk Sýria, byzantská časť Mezopotámie i Egypt (Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N., 1980, s. 230; Hurbanič, 2010, s. 48, 49; Treadgold, 1995, s. 21). Ríšske hranice sa na východe síce dočasne stabilizovali na pohorí Taurus a Antitaurus (Haldon, 1999, s. 71), no už na konci 7. a začiatku 8. stor. ummájovskí kalifovia dobyli Kilíkiu a okolie Malatye. Obrana sa preto na juhovýchodnom fronte musela posunúť až na kappadócke pevnosti (Nicolle – McBride, 1992, s. 15). Z dôvodu straty východných provincií, Egypta i väčšiny Balkánu, ktorý až na pár brániteľných enkláv na juhu ostal aj naďalej doménou Slovanov a pre ríšu už nemohol predstavovať hospodárske zázemie či nárazníkovú zónu, bol celkový príjem štátu na konci 6. a v 1. polovici 7. stor. zredukovaný oproti 6. stor. na úroveň jednej štvrtiny (Haldon, 1999, s. 47, 51). Kľúčovým územím pre ďalšie fungovanie ríše sa tak stala Malá Ázia.⁴

Je pravdepodobné, že najskôr za príméria s arabským guvernénom Sýrie v r. 659 – 662 boli vymedzené na území Malej Ázie i nové obranné a administratívno-vojenské územné jednotky *themata* na čele so stratégom (Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N., 1980, s. 223; Hurbanič, 2010, s. 60; Treadgold, 1995, s. 21 – 23). Vznikli pridelením určitého hospodárskeho zázemia poľným armádam z predchádzajúceho obdobia. Udialo sa to preto, že po polovici 7. stor. si ich ríša nemohla ďalej dovoliť vydržiavať priamo zo štátneho rozpočtu. Na novovzniknuté prvé *themata* preniesli potom aj svoje grécke mená. *Thema* Armeniakon vo východnej Anatólii bola pomenovaná podľa arménskej armády, *thema* Anatolikon (v zmysle východný) v centrálnej Anatólii podľa východnej armády, *thema* Thrakesion v západnej Anatólii podľa tráckej armády a nakoniec *thema* Opsikion v severozápadnej Anatólii podľa prezentálnej armády cisára, známej aj ako *Obsequium* (latinsky služba, družina). Táto *thema* bola nadriadená ostatným a na jej čele bol gróf. Oddiely námorníkov zase chránili juh Malej Ázie, egejské ostrovy a zvyšky Grécka v *theme* Karabisianoi (z gréckeho slova loď) (Treadgold, 1995, s. 23).

Po konsolidácii pomerov prebrali vojenský záväzok nastúpiť do armády väčšinou rodiny vlastniace dedične hospodárstva.⁵ Po otcoch dedične záväzky preberali

⁴ Ak k tomu nepočítame vzdialený Kartáginský exarchát, ktorý však padol do rúk Arabom v r. 697 pri ich ďalšej expanzii na západ Afriky, a skôr problémy prinášajúce zvyškové územia v Itálii (väčšia časť sa stratila s pádom Ravennského exarchátu r. 751), pobrežné enklávy na dalmátskom pobreží Jadranského mora či ostrovy v Stredozemnom mori (hlavne Baleáry, Sardínia, Korzika, Sicília, Kréta a Cyprus).

⁵ Vojaci *themát* boli evidovaní v zoznamoch alebo registroch spolu s ich konkrétnymi vojenskými povinnosťami (grécky *strateia*).

preto najstarší synovia, *de facto* držba majetku sa spájala s pôdou (Dawson, 2009, s. 17). Majitelia hospodárstiev slúžili väčšinou ako jazdci. Samozrejme, najväčší pozemkoví vlastníci sa stávali podľa diela *Taktika* cisára Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912) prvotriednymi jazdcami s najkvalitnejšou výzbrojou (Heath – McBride, 1979, s. 18). Mladší synovia, ktorí nededili celé hospodárstvo, boli neskôr zase presúvaní do hraničných okrskov *kleisourai* (grécky horský priesmyk). Boli menšie než *themata* a situované boli na hraniciach s arabským svetom.⁶ Začal ich ako prvý zakladať cisár Theofilos (r. 829 – 849). V nich umiestnené posádky boli udržiavané vo zvlášť vysokom stave pripravenosti (Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N., 1980, s. 215; Heath – McBride, 1979, s. 19; Treadgold, 1995, s. 32). Pechota *themat* sa formovala väčšinou z odvedencov pochádzajúcich z radov miestneho obyvateľstva nevlastniacich pozemok. Provinciálny vojak *themat* slúžil sezónne a na vlastné náklady ako milícia, i keď niektoré zložky slúžili aj permanentne (Haldon, 1999, s. 122; Heath – McBride, 1979, s. 20). Uvedený systém sa začal v dôsledku schudobňovania majiteľov pozemkov rozpadáť v 10. stor., a preto cisár Konštantín VII. Porfyrogenetos (r. 913 – 959) zaviedol v polovici tohto storočia tzv. vojenský statok (*stratiotika ktemata*). *Themátny* vojak mal z neho garantovaný výnos na vojenské účely v hodnote 4 zlatých libier, pričom mu v ňom zahrnutá pôda statku často ani nepatrila. Cisár takto uzákonil pravdepodobne iba dovtedajšiu prax (Hurbanič, 2010, s. 111, 133).

Potreba vytvoriť bojaschopnú profesionálnu armádu alebo aj prípady rebélií armád už existujúcich *themat*⁷ viedli cisára Konštantína V. (r. 741 – 775) k vytvoreniu jednotiek *tagmata*, ktoré boli oddelené od vojsk *themat* a podliehali priamo cisárovi. Celkovým množstvom vojakov boli oproti vojsku *themat* nepočítané, no o to lepšie vyzbrojené a vycvičené. Prvé *tagmata* vznikli rozšírením a reorganizáciou cisárskych gardových jednotiek. Tri služobne vyššie postavené *tagmata*, *Scholae*, *Exkoubitoi* a *Vigla/Arithmos*, ktoré sa stali jazdeckými oddielmi, mali mená po starších cisárskych gardových jednotkách. Ako elitná pechota slúžili zase tri hodnostne nižšie *tagmata*: *Noumeroi*, *Teichistai* a *Optimatoi*. *Noumeroi* a *Teichistai*⁸ slúžili ako posádkové vojsko v Konštantínopole, kým *Optimatoi* obsluhovali batožinový konvoj jazdeckých *tagmat* na kampaniach. *Tagmám* velili domstici, okrem drugária *Vigly/Arithmu* a grófa *Teichistai* (Treadgold, 1995,

⁶ V *kleisourai* udržiavali pevnosti šľachtici zvaní hraničiari, grécky *akritai*, spolu so svojimi družinami (Heath – McBride, 1979, s. 19).

⁷ Hlavne z dôvodu poslednej vzbury témy Opsikion v r. 741 – 743, ktorá sa rozprestierala na severozápade Malej Ázie, blízko Konštantínopola (Treadgold, 1995, s. 28).

⁸ *Noumeroi* (latinsky číslo) i *Teichistai* (grécky hradby) existovali už od 6. stor. ako konštantínopolské milície, do ktorých vstupovali aj fanúšikovia cirkusových klubov. *Noumeroi* bola tvorená fanúšikmi Modrých a do *Teichistai* boli prijímaní fanúšikovia Zelených. Ostatné milície boli založené na remeselných cechoch (Nicolle – McBride, 1992, s. 17).

s. 28). Pôvodne *tagmata* sídlili v okolí Konštantínopola, no cisár Nikeforos I. (r. 802 – 811) ich rozdelil na ríšske a provinciálne. Tiež vytvoril štvrtú jazdec-kú tagmu *Hikanatoi/Ikanatoi* zo synov dôstojníkov armády (Nicolle – McBride, 1992, s. 15; Treadgold, 1995, s. 29). Neskôr, v 1. polovici 10. stor., sa pôvodné *kleisurai* na hraniciach rozšírili a zmenili na *themata*. Do ich centier na východe potom začali cisári umiestňovať aj *tagmata* (Haldon, 1999, s. 84).

Do byzantskej armády boli včleňované niekedy i náboženské či etnické skupiny hľadajúce útočisko na území ríše. Boli nimi napr. kresťanskí Arabi – Mardaiti (2. polovica 7. stor.), Khurramiti (1. polovica 9 stor.) i kmeň Banú Habíb (1. polovica 10. stor.). Nedá sa nespomenúť príliv žoldnierov zo zahraničia, medzi ktorými sa objavujú už od 9. stor. aj prvé skupiny Varjagov (Heath – McBride, 1979, s. 16).

Situácia na hraniciach s Arabmi sa stabilizovala viac-menej od vlády Leva III. (r. 714 – 741). Ďalšie územie Byzancie už Arabmi dobýjané nebolo. Na západe pokračovala úspešne reconquista územia Trácie a Grécka, pričom zvýšenú pozornosť museli cisári opäť venovať obrane Trácie po príchode Bulharov na dolný Dunaj v r. 681. Byzancia sa s vypätím síl zachytila na juhu Itálie, no prišla o viaceré ostrovy v Stredozemnom mori počas arabskej expanzie v tomto priestore na konci 8. až začiatkom 10. stor.

Od polovice 7. stor. až do 10. stor. boli veľké konfrontácie armád v poli vzácnym javom⁹ (Nicolle – McBride, 1992, s. 18, 23). Stratégia ríše bola v tomto ohľade jasne defenzívnou a pred priamym konfliktom s nepriateľom v poli armádu vystríhala. Byzantskú obranu na konci 7. a začiatku 8. stor. veľmi oslabila strata pozícií na pohorí Taurus a Antitaurus, kde armáda dovtedy chránila veľké horské priesmyky. Opätovne sa kontrola priesmykov v týchto dôležitých horstvách získala postupne až v priebehu 9. stor.¹⁰ Z hľadiska stratégie prešla Byzancia na systém priepustných hraníc s obranou členenou do hĺbky a viazanou na opevnené body. Podobná stratégia bola uplatňovaná na Balkáne už v 3. stor. Na hraniciach nepriateľa sa nezastavili a ani s ním nezviedli bitku, pokiaľ na to neboli vhodné podmienky. Z dôvodu obmedzených síl a zdrojov sa konfliktu predchádzalo, kedykoľvek a kdekoľvek to bolo možné. Obyvateľstvo vidieka s hnutelným majetkom a hospodárskymi zvieratami bolo v čase vpádu nepriateľa presúvané radšej na bezpečné miesto. V pevnostiach a horských refúgiách sa zostávalo až dovtedy, kým sa nepriateľ nerozhodol pre dostatok koristi a vlastné potreby zásobovania stiahnuť na vlastné územie. Počas operovania nepriateľa na ríšskom území a hlavne vtedy, keď sa obťažkaný korisťou presúval späť, sa ho snažili Byzantínci prenasledovať a prepadávať zo zálohy (Haldon, 1999, s. 63, 64, 77).

⁹ Priamym bitkám sa velenie vyhlo úplne v 40. – 80. rokoch 7. stor. (Haldon, 1999, s. 210).

¹⁰ Zo záznamov vieme, že na pohorí Taurus vytvárali Byzantínci bariéry z horiacich kmeňov, ktoré v 9. stor. hasili Arabi pomocou špeciálnych jednotiek (*nafatin*) s nehorľavým oblečením (Nicolle – McBride, 1992, s. 18).

V oblasti organizácie jednotiek sa v tomto období používala nasledujúca taktická štruktúra jednotiek: *themata* – *tourmai* – *drouggoi* – *banda* (od najväčšej po najmenšiu taktickú jednotku), i keď sa pripúšťa i určitá variácia mien uvedených jednotiek, ako aj ich veliacich dôstojníkov v dielach byzantských, arabských či iných autorov (Dawson, 2007, s. 12, 13; 2009, 12, 13; Haldon, 1999, s. 110; Nicolle – McBride, 1992, s. 19). Pri tejto poľnej štruktúre môžeme tému, *tourmu* a *bandon* identifikovať i s určitým územím. Popri jasnom vymedzení témy mala *tourma*¹¹ základňu alebo hlavný stan v opevnenom meste alebo pevnosti a pôsobnosť bandonu sa dala spojiť s nejakým relatívne menším územným okrskom¹². Taktika Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912), ktorá pri menšej variácii pomenovaní opakuje formuláciu Maurikiovoho *Strategikonu*, opisuje každú jednotku. Armádny zbor (*thema*) pozostával z troch *tourmai*, každá pod veliteľom *tourmarchom*, každá *tourma* bola delená na tri *drouggoi* a každý *drouggos* do niekoľkých bandonov a tagmát¹³. Námorné *themata* boli organizované na rovnakej báze, no s určitou obmenou vo velení na najnižšom stupni. Vojnová loď bola viac-menej ekvivalentom bandonu. Podľa Taktiky mal *bandon* (pri jazde známy najmä ako *allagion*) 200 – 400 mužov, podľa iných zdrojov 50 – 200, a takto sa mohol zmeniť i počet celkových jednotiek v rámci témy (Dawson, 2007, 12; 2009, 12; Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N., 1980, 215; Haldon, 1999, 114; Heath – McBride, 1979, 4; Nicolle – McBride, 1992, 19). Podobnú štruktúru ako *thema* mala i *tagma*, iba s tým rozdielom, že pomenovanie hodností v jej dôstojníckom zbore sa odvodzovalo z obdobia pred vznikom *themát*. Neskôr cisár Theofilos (r. 829 – 842) prispôbil veľkosť a velenie jednotiek v armáde *themát* tomu v tagmách od *drouggaria* nižšie, aby sa mohli obe zložky ľahšie kombinovať pri ťaženiach. Po uvedenej reforme sa obrana *themát* stala efektívnejšou (Treadgold, 1995, s. 104).

Po strate východných provincií sa musela znížiť i veľkosť armády. Posledný známy počet pred začiatkom byzantského „temného veku“ nám ponúka Agathias (r. 536 – 582/594). Jeho údaj viažuci sa k r. 559 hovorí o 150 000 mužov v armáde (Treadgold, 1995, s. 59). Podľa J. Haldona (1999, 99, 100) však môže ísť iba o poľné jednotky a k tomuto počtu treba pripočítať ešte jednotky *limitanei*,

¹¹ Jednotky so silou jednej *tourmy* boli umiestňované i do hraničných obranných okrskov *kleisourai* (Haldon, 1999, s. 114).

¹² Je to dobre doložené v spise *De Thematribus* v rámci zbierky *De administrando imperio* od cisára Konštantína VII. Porfýrogenneta (r. 913 – 959). *Drouggos* zostávala však len čisto taktickou jednotkou (Haldon, 1999, s. 113).

¹³ V Taktike Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912) je aj konkrétny popis taktickej štruktúry témy so silou 4000 jazdcov: *thema* bola delená do 2 *tourmai* so silou 2000 mužov, každá pozostávala z 2 *drouggoi* alebo *chiliarchai* po 1000 mužov, ktoré boli delené do 5 jednotiek (*banda*) po 200 mužov s velením dôstojníka *komites*, každý *bandon* pozostával z 2 skupín so silou 100 mužov pod dôstojníkmi *kentarchai*. *Bandon* sa ďalej delil do jednotiek po 50, 10 a 5 mužov (Haldon, 1999, s. 110; Nicolle – McBride, 1992, s. 19).

ktoré mohli mať dvakrát väčšie stavy – 300 až 350 000 mužov. Ich kvalitu ani rozdelenie však už nevieme posúdiť. Nasledujúci známy celkový stav armády máme od Theofana Homologeta (r. 760 – 817/818) z r. 773, a to 80 000 mužov v zbrani v tagmách i vojsku themát dohromady. To hovorí o úplnej strate limitanei spolu s pôvodnými hranicami a výraznej redukcii počtu pôvodných poľných jednotiek, ktorých nepriamymi nástupníckymi zoskupeniami sa za cisára Konštantína V. (r. 741 – 775) stali *tagmata*. Ďalšie záznamy nám približujú veľkosť byzantskej armády v r. 809, keď mala pravdepodobne 90 000 mužov, v r. 840 až 120 000 mužov¹⁴ (Haldon, 1999, s. 102; Treadgold, 1995, s. 67, tabela 2). Podľa diela Philothea Porotospatharia (koniec 9. a začiatok 10. stor.) mala byzantská armáda z r. 899 124 000 vojakov (Treadgold, 1995, s. 65, 67, tabela 2). Uvedené číslo ešte vzrástlo do r. 944 na 144 000 mužov v zbrani v dôsledku vzniku nových themát v ríši (Treadgold, 1995, s. 65, 78).

Pri konfliktoch so včasnoarabskými armádami zohrávala ešte podstatnú úlohu najmä pechota.¹⁵ Po polovici 7. stor. sa však už zvyšuje dôležitosť jazdy a v tomto období mali byzantsko-arabské vojenské konflikty už mobilnejšiu povahu, prinajmenšom preto, že arabská pechota sa presúvala na miesto boja koňmi (Haldon, 1999, s. 197, 208). Pechota nebola v sledovanom období klasifikovaná väčšinou ako bojová zložka. Popri jej nasadení na východnej hranici do partizánskych bojov, do posádok či pri obliehaniach zohrávala dosť významnú rolu aj pri znovudobývaní Balkánu od Slovanov. Tu ako ľahká pechota vyzbrojená lukmi a oštepmi čelila s podporou ťažkej pechoty podobným zoskupeniam na strane nepriateľa (Nicolle – McBride, 1992, s. 17). Význam jazdy v uvedenom období zvyčajne aj to, že armády themát sa spomínali len ako *ta kaballarika themata*.¹⁶ Taktika Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912) a tiež ostatní autori tohto obdobia spolu s dávnejším dielom *Strategikon* (prelom 6. a 7. stor.) konštatujú, že byzantský bojový sled pre jazdu pozostával z dvoch oddelených línií. Podstatou takéhoto rozloženia bolo, že keď prvá línia musela ustúpiť, zastavila útok druhá línia. Zadná línia mohla v prípade potreby zahnať aj jednotky nepriateľa pokúšajúceho sa o obklúčenie. Uvedené taktické rozloženie priniesol do byzantského vojenstva kontakt s Avarmi a inými nomádskymi etnikami, pretože predtým bola v rímskej, ako aj v perzskej

¹⁴ Pre r. 809 a 840, ktoré sú záchytnými časovými bodmi za vlády cisára Nikefora I. (r. 802 – 811) a Theofila (r. 829 – 842) sú hlavnými prameňmi dielo *Taktikon Uspensky*, datované do r. 842 alebo do r. 843 (Treadgold, 1980, s. 269; 1995, s. 65), a zoznam byzantských vojenských jednotiek od al-Jarmího, arabského úradníka zajatého v Byzancii pravdepodobne od r. 837 do r. 845 (Treadgold, 1980, s. 269, 270; 1995, s. 64).

¹⁵ Arabi si v počiatkoch svojej expanzie zakladali tiež na pechote. Kľúčovou zložkou ich úspechu proti Byzácii i perzským Sassánovcom bolo značné množstvo peších lukostrelcov v ich armádach (Haldon, 1999, s. 216).

¹⁶ Z Taktiky Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912) vyplýva, že 4000 alebo viac vojakov témy bolo iba jazdcov (Haldon, 1999, s. 198).

tradícii len jedna bojová línia (Haldon, 1999, s. 205, 206). V pertraktovanom období sa umiestňovala ťažká jazda pred útokom za clonu pechoty alebo ľahkej jazdy, pričom krídla sa kryli tiež ľahšie vyzbrojenou jazdou. Ťažká jazda potom útočila cez medzery v prednej časti obranného zoskupenia. Bolo to aj taktikou Arabov, kým v ich armádach nezačali pozvoľne v 9. a 10. stor. prevládať Turci s ich taktikou úskokov ľahkej jazdy členenej na bojovom poli do pružnej zostavy (obr. 14; Nicolle – McBride, 1982, s. 5, obr. na str. 5; 1992, s. 17, 18). Od 8. stor. začali domáce lukostrelecké zložky byzantskej armády upadať (Heath – McBride, 1979, s. 9). Pri jazde túto úlohu plnili podľa možnosti tureckí žoldnieri s ľahkou výzbrojou a výstrojom (Nicolle – McBride, 1992, s. 18).

Vplyv nomádskeho etnika nevidno len v taktike, ale aj byzantskej výzbroji. Podľa J. Haldona (1999, s. 129) boli strmene prebraté od Avarov už na konci 6. stor., no podľa názoru autora predkladanej štúdie sa pevnou súčasťou výstroja jazdy stali až v priebehu ďalších storočí. Táto novinka zlepšila stabilitu nielen pri jazde, ale aj pri používaní zbraní, najmä kopije a luku. Počas 8. alebo v 9. stor. bola adoptovaná zo stepí aj šabľa (grécky *paramerion*), lamelový kyrys, ale i ochrana ramien zložená z niekoľkých kovových pásov. Šabľa bola rovnako dlhá ako regulárny dlhý jazdecský meč (grécky *spathion*). Výstroj a výzbroj boli vyrábané centrálné aj po polovici 7. stor. (hlavne pre vojakov tagmát), no väčšinu už zabezpečovala administratíva themát. Asi najmä preto výzbroj a výstroj vojsk themát nevynikali svojou kvalitou, čo spomínajú aj písomné pramene z konca 8. a 9. stor. V 8. stor. jazdci vlastnili podľa prameňov koňa, zbraň a možno i krúžkovú košeľu s krátkymi alebo dlhými rukávmi po kolená¹⁷ alebo jej ekvivalent podľa konkrétnej finančnej situácie vojaka¹⁸ (Haldon, 1999, s. 210; Heath – McBride, 1979, s. 7). Pod týmito ekvivalentmi myslíme *klibanion*¹⁹, ale aj prešívany a vypchávané ochranné výstroje²⁰. Ako pokrývky hlavy sa objavujú často aj plstené čiapky s ochranou tyľa. Ak boli používané kovové helmy, tak patrili k tzv. neskororímskym helmám zloženým z viacerých častí, no absentovali už chrániče líc (Dawson, 2007, s. 20). Ťažká jazda bola vyzbrojená mečmi, palcátmi, kopijami, malým oválnym štítom a lukmi hunského typu²¹ spolu s tuncami iránskeho typu. Ľahká jazda nosila hlavne vypchávané a prešívane

¹⁷ Krúžkové košele typu *lorikia* alebo *zabai*.

¹⁸ Sú i doklady o ochrane konských kopýt kovovými plátnami proti kovovým ostnatým ježkom, ktoré sa používajú ešte aj v 11. stor. (Haldon, 1999, s. 129).

¹⁹ Lamelový bezrukávový pancier s kapucňou dlhý po pás. Lamely sa vyrábali okrem kovu aj z kože a parožia (Heath – McBride, 1979, s. 6).

²⁰ V prameňoch sa spomínala pod rôznymi menami – *epilorikion*, *kabadion* i *bambakion*. Mali rukávy a *epilorikion* i *bambakion* aj kapucne. *Epilorikion* sa nosil nad a *bambakionom* pod *klibanionom* alebo *lorikionom*. *Epilorikia* obyčajne nosili jazdci a *kabadia* pechota (Heath – McBride, 1979, s. 7).

²¹ Do 10. stor. napínali byzantskí lukostrelci luku pomocou palca, ukazováka a prostredníka, čo bol tzv. hunský alebo rímsky štýl. Potom sa pristúpilo k tzv. stredomorskému alebo perzskému

kabátce a bojovala oštepami a lukmi. Pri pechote sa na obranný výstroj kládol ešte menší dôraz (obr. 1). Väčšina pechoty, ak nerátame tú z tagmát, nosila miesto helmy plstené čiapky a miesto kovového panciera prešivané a vypchávané kabátce²². Pechota sa chránila okrúhlymi alebo oválnymi štítmami – rovnako ako jazda. Druhy pechotou používaných zbraní boli rovnaké ako pri jazde, no navyše oproti jazde bojovala i s prakmi na krátkej drevenej žrdke a solenarionom. *Solenarion* bol luk podobný kuši, ktorým pešiak strieľal cez jeho otvorenú drážkovú rúrku krátke šípk. Spomína sa už v *Strategikone* (koniec 6. a začiatok 7. stor.), napríklad Arabi si ho tiež osvojili v 7. stor. Má pravdepodobne stredoázijský alebo čínsky pôvod a v Byzancii sa prestal používať niekedy v polovici 10. stor. (Heath – McBride, 1979, s. 9). Doslova extraordinárnou zbraňou bol chrlič tekutého ohňa (na západe známy tiež pod menom grécky oheň)²³. Byzantínci ho prvýkrát úspešne použili počas prvého arabského obliehania Konštantínopola (r. 674 – 678) na lodiach. Zbraň bola vybavená kovovou trubicou pripojenou pomocou kože na kanister so surovou ropou. Trubica umožňovala vďaka miernemu tlaku v kanistri ropu vystrekovať a táto mohla byť následne zapalovaná. Chrlič tekutého ohňa mal významný psychologický efekt, no bol i dosť deštruktívny. Okrem námorných konfliktov ho Byzantínci využívali aj pri obliehaniach a otvorených bitkách, do ktorých bola od 9. stor. nasadzovaná aj jeho ručná verzia (Nicolle – McBride, 1992, s. 23).

2. Byzancia znovu v ofenzíve (2. polovica 10. stor. – r. 1071)

Prvou „lastovičkou“ hovoriacou o prechode Byzancie z defenzívnej stratégie do ofenzívnej bolo ťaženie generála Ioanna Kourkoua v 20. – 40. rokoch 10. stor. na východnej hranici. Pomohli tomu i reformy domostika tagmát východu, budúceho cisára Nikefora II. Foka (r. 963 – 969), a to v posledných rokoch vlády Konštantína VII Porfyrogenneta (r. 913 – 959). Byzancia v sledovanom období získala opäť stratené pozície na východnej hranici a dokonca boli do jej ríše včlenené i Arménia a Ibéria. V priestore Sýrie sa už za Ioanna I. Tzimiska (r. 969 – 976) dostali Byzantínci až po Tripolis. Na západe boli ríšske pozície rozšírené a upevnené v južnej Itálii, no vzápätí ich – za Konštantína X. Duka (1059 – 1067) – ríša stratila v prospech Normanov (rovnako aj Sicíliu, ktorú začali Byzantínci krátkodobo znovu dobýjať v r. 1038 – 1043). Zase bola ríšou obsadená Kréta

nápinaniu lukov pomocou prvých troch prstov: ukazováka, prostredníka a prstenníka (Dawson, 2007, s. 11; 2009, s. 10).

²² Hrúbka vypchávaného a prešivaného ochranného výstroja by mala byť na zabezpečenie jeho funkcie minimálne okolo 2 cm (Heath – McBride, 1979, s. 7).

²³ Treba odlišovať chrlič tekutého ohňa od gréckeho ohňa. Druhý pojem začali používať križiaci z 1. križiackej výpravy (r. 1096 – 1099) pre všetky druhy zápalných zbraní, napr. aj zápalné strely z katapultov (Haldon, 1999, s. 138).

(r. 961) a v r. 971 – 1018 bolo dobyté celé Bulharsko až po Dunaj. Na severozápade Balkánu potom ríša kontrolovala územie po Drávu prostredníctvom protektorátu nad Chorvátmi a Srbmi (Treadgold, 1995, s. 34 – 39).

Themata na hraniciach sa začali od konca 60. r. 10. stor. zoskupovať do väčších celkov – vojvodstiev alebo katepanátov na čele s vojvodom (*douxom*) alebo katepanom. Hraničné *themata* boli nakoniec na východe zoskupené do vojvodstiev Chaldie, Iberie, Mezopotámie a Antiochie a na Balkáne zase do vojvodstva Paradunavum, Sirmium a Bulharsko (Treadgold, 1995, s. 35 – 39). Takto vznikla pre centrálné časti ríše²⁴ ochranná clona, ktorá bola v uvedených hraničných oblastiach založená na jednom alebo viacerých opevneniach s mobilnou posádkou. Za hraničnou clonou vznikol na východe tiež systém klientskych emirátov držaných v byzantskom područí diplomaciou či občasnými vojenskými intervenciami. Na Balkáne ríša po dosiahnutí Dunaja a viac-menej i Drávy vytvorila v tomto priestore opäť lineárnu hranicu. Za opornými bodmi sa tu nachádzala vyludnená hranica, okrem iného aj na odradenie prípadných nájazdov.

Ofenzívna politika Byzancie zasiahla výrazne aj do systému vojsk *themát* (Haldon, 1999, s. 64). Tie stratili na počtoch i kvalite a takisto boli zredukované i sily v námorníctve. Stále viac sa začali využívať služby tagmát, zahraničných žoldnierov a klientskych či spojeneckých štátov. No treba sem zaradiť i politicko-ekonomickú stánku vecí, z dôvodu ktorej sa v r. 1030 – 1060 vojsko *themát* viac-menej úplne stratilo. Stratégovia *themát*, vyšší dôstojníci i veľkí majitelia pozemkov si rozširovali svoje pozemkové domény na úkor malých statkárov, ktorí si preto už ďalej nemohli zadovážovať výzbroj a výstroj pre vojenskú službu. Uvedení pozemkoví magnáti sa stávali dedičnými polonezávislými šľachticmi, ktorých podporu si cisári museli nákladne získavať, najmä odpúšťaním daní.²⁵ Výhodnejšie sa cisárom zdalo prijímať peňažné prostriedky miesto vojenskej služby vo forme dane (*adaeratio*), k čomu pristúpili vo veľkom po 30 rokov trvajúcich revoltách v *thémach* po smrti Basilea II (r. 976 – 1025). Uvedenú daň začal cisár Konštantín IX. Monomachos (r. 1042 – 1055) prijímať aj z arménskych *themát*. Takýmto faktickým rozpustením armády *themát* ostal hlavný regrutačný región ríše (Arménia) bezbranný proti Seldžukom, ktorí sa ho zmocnili v r. 1067 (Heath – McBride, 1979, s. 22, 24).

V neskorom 10. stor. a v 11. stor. tvorili jadro vojenských síl *themát* profesionálne *tagmata*. Ich počet sa musel zvyšovať²⁶ nielen pre expanzívnu politiku

²⁴ Grécko s Egejdou, juhovýchodná Trácia, západ Malej Ázie a Anatólia.

²⁵ Dokonca cisár Nikeforos II. (r. 963 – 969), ktorý vzišiel zo šľachty *themát*, stimuloval obyvateľov *themát* s vojenskou povinnosťou k jej výmene za platenie dane, znižoval a rozpúšťal domáce jednotky a stratégovia si následne museli čoraz väčšími najímať žoldnierov (Heath – McBride, 1979, s. 21).

²⁶ Od r. 745 do r. 1025 sa podľa W. Treadgolda (1997, s. 358, 427, 548, 548, 576) zvýšil počet vojakov

v tomto období, ale aj pre znižovanie počtu brannej sily themát (Haldon, 1999, s. 116, 125). Okolo r. 959 rozdelil Romanos II. (r. 959 – 963) *tagmata* na východné a západné pod velením domestika východu a domestika západu, čo následne zjednodušilo nadchádzajúce vojenské ťaženia (Treadgold, 1995, s. 34). Ioannes I. Tzimiskes (r. 969 – 976) založil novú gardovú tagmu *Athanatoi* (Nesmrtelných) podľa už Herodotom spomínaných špeciálnych perzských kráľovských jednotiek (Treadgold, 1995, s. 36). V r. 988 prijal do svojich služieb Basileus II. (r. 976 – 1025) od kyjevského kniežaťa Vladimíra (r. 962? – 1015) 6000 Varjagov²⁷. Vznikla z nich následne nová cisárska garda alebo inak *tagma* Varjagov²⁸ – *Varrangoi*. V byzantských prameňoch sa Varjagovia uvádzali aj ako barbari nosiaci sekere, garda nosiaca sekere, tí, ktorým visia ich meče z ich pravého ramena, či *Tavroskythai* – Tauro-Skýti (D`Amato – Rava, 2010, s. 12; Heath – McBride, 1979, s. 17). Ako jediná *tagma* nemali vymedzené územie v rámci themát práve *Varrangoi*. Vieme, že v sledovanom období operovali tri gardové jazdecké tagmy po 6000 jazdcov – *Scholae*, *Exkoubitoi*, *Varrangoi* – a tri gardové jazdecké tagmy po 4000 jazdcov – *Arithmos/Vigla*, *Hikanatoi/Ikanatoi* a *Athanatoi* –, čiže dovedna 30 000 jazdcov tagmát (Treadgold, 1995, s. 115, 116).

Môžeme povedať, že v polovici 11. stor. väčšiu časť byzantskej armády tvorili žoldnieri rôzneho etnického pôvodu. Väčšina operovala v rámci byzantskej armády ako samostatné jednotky s vlastnými vodcami alebo dôstojníkmi z vazalských či satelitných štátov. Takéto jednotky sa nazývali *symmachoi*, čiže spojenci, podobne ako starorímski *symmachiarii*. Tento termín sa používal počas 11. stor. pre Pečenehov, Srbov, Uzov a Rusov (Heath – McBride, 1979, s. 23).

V čase rozširovania impéria sa logicky museli zvyšovať i stavy v armáde. Podľa prameňa *Escorial Taktikon* (cca r. 971 – 975) bol počet mužov v armáde v r. 959 148 000. Pripočítaním vojenských posádok z novovytvorených themát a tagmát W. Treadgold (1995, s. 79, 84, 85) zistil, že v roku smrti cisára Basilea II. (r. 1025) muselo byť v byzantskej armáde až 250 000 mužov v zbrani.

Po polovici 10. stor. sa terminológia hodností dôstojníkov a názvov jednotiek ešte viac helenizovala. V tomto kontexte sa pre jednotku s veľkosťou 1000 mužov začal používať i grécky termín *taxiarchia* s veliteľom *taxiarchiom*. Predtým sa používal pre túto jednotku helenizovaný latinský termín *drouggos* (veliteľ *droug-*

v tagmách z 18 000 na 42 000. Popri gardových ríšskych tagmách, samozrejme, existovali už od predošlého sledovaného obdobia aj provinciálne *tagmata*.

²⁷ Pomenovanie Varjagovia používali Rusi pre Škandinávcov. Pravdepodobne toto slovíčko vzniklo zo slova *vár* (sľub v starej nórcine), používaného pre skupinu mužov, ktorí si prisahali lojalitu, uznávali niečie vedenie a delili sa medzi sebou férovo o zisk (Heath – McBride, 1979, s. 14).

²⁸ V r. 1042 bol napr. v tejto garde aj budúci nórsky kráľ Harald Hardraada (r. 1046 – 1066), ktorý si tu nahromadil ohromný majetok (Heath – McBride, 1979, s. 16).

garios) alebo *chiliarchia* (veliteľ *chilliarches*). Veľkosť bývalých jednotiek themát, na rozdiel od tagmát, sa zmenšila. Keby sme sa na to pozreli v taktickej štruktúre smerom zdola, tak bol len veľmi malý rozdiel medzi bývalou bandou so silou 200 – 400 mužov a vtedajšou redukovanou *drouggoi* thémy (Haldon, 1999, s. 115, 116).

Vojenstvo 10. stor. prinieslo jednotlivým zložkám armády uniformnosť a taktickú špecializáciu. Od polovice 10. stor. to začalo platiť aj pre byzantskú pechotu, ktorá bola opäť schopná v novej podobe absolvovať i bitku na otvorenom poli. V prameňoch 40. a 50. rokov 10. stor. sa zdôrazňuje jej spoločný postup s ťažkou jazdou. Od polovice 10. stor. až do priebehu 11. stor. sa regrutuje v rámci ríše najlepšia pechota z bojovných Arménov (Haldon, 1999, s. 220). Pechota takisto ako v predchádzajúcom období prevyšovala množstvom jazdu (Haldon, 1999, s. 218). Celú pechotu mal na starosti *hoplitarches* či iným menom *archegetes*, ktorý sa dal porovnávať iba s *magistrom militum peditum*, ktorého titul sa objavil naposledy ešte v priebehu 6. stor. Pechota bola v poli organizovaná, hlavne v prípade krytia jej krídel prírodnými prekážkami, do líniovej formácie so zahnutými krídlami. Častejšie však bola pechota formovaná do prázdneho štvorca alebo obdĺžnika, vďaka čomu mohla efektívnejšie čeliť obkľúčeniu a poskytovať i lepšiu ochranu jazde a batožine (obr. 2, 13; Dawson, 2007, s. 51, 52; Haldon, 1999, s. 219, 221, obr. 6.3). Pechota predstavovala akúsi živú pohyblivú pevnosť. Každý *bandon* bol od seba oddelený medzerou, cez ktorú mohli prenikať ostatné zložky vojska pri útoku, sťahovaní sa či ústupe. Z pechotných jednotiek častejšie vyrážala cez tieto medzery ľahká potýčková pechota alebo oddiely *menavliatoi* chrániace čelo pechoty pri útoku či *diapotatoi*, poľní medicini tých čias (Dawson, 2007, s. 51, 52 – 54). *Menavliatoi* boli vyzbrojení krátkymi žrdovými zbraňami s hrubou násadou a dlhým krkom, nazývanými *menavlion*²⁹, ktorými mali napadnúť a odraziť útok ťažkej jazdy. Pri tejto úlohe sa presúvali pred čelo celej formácie pechoty. Uvedené jednotky sa spomínajú najprv v Taktike Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912), potom v *Sylloge Tacticorum* (neskoré 40. a včasné 50. r. 10. stor.) a v *Praecepta Militaria* (cca r. 965). V poslednom prameni sa spomína aj organizácia pechoty v rámci taxiarchií so silou 1000 vojakov, z ktorých 400 bolo kopijníkov, 300 lukostrelcov, 200 ľahkoodencov (prakovníci a oštepári) a 100 *menaulatoi* (Haldon, 1999, s. 218). Keď sa v predných radoch nepriateľovi podaril prielom cez jednotky vyzbrojené kopijami, tak zadné rady proti nemu použili meče a sekery (Dawson, 2007, s. 54).

Zvýšili sa opäť stavy i dôležitosť jazdy (obr. 4). Nikeforos Fokas v diele *Praecepta Militaria* (cca r. 965) písal o bandone jazdy, ktorý mal 50 jazdcov, evidentne v rám-

²⁹ Násady pre *menaula* (dlhé asi len 1,17 – 1,4 m podľa údajov z Taktiky Leva VI. Múdreho) sa podľa *Praecepta Militaria* (cca r. 965) vyrábali z duba, a keďže sa predpisovalo, aby boli veľmi silné a hrubé, odporúčali sa vyrábať skôr z celých mladých kmeňov stromčekov, než aby boli štiepané zo starších kmeňov (Husár, 2008, s. 459, 463; Kolias, 1988, s. 194, 195).

ci bandonu (200 mužov). Tým sa zvýšil podiel jazdy themát na celkovom stave asi z 1/5 na 1/4 (Treadgold, 1995, s. 106, 110). V 11. stor. sa stala jazda najdôležitejšou bojovou silou. Bolo to aj z dôvodu najímania jazdeckých žoldnierov zo zahraničia (Treadgold, 1995, s. 116). Z taktickej stránky predpisovalo *Sylloge Tacticorum* a *Praecepta Militaria* pre jazdu v 2. polovici 10. stor. tri bojové línie.³⁰ Toto rozdelenie jazdy pretrváva v prameňoch až do 11. stor.³¹ Prvá línia bola zložená z troch jednotiek, z ktorých stredná bola tvorená zo špeciálne ťažkej jazdy – *katafraktoi*. Tá formovala v boji tupý klin, Nikeforom Fokom nazývaný trojuholník. Klin vyrážal dopredu s ďalšími dvomi jednotkami ťažkej jazdy. Formácia *katafraktoi* (obr. 13) bola v taktike Nikefora Foka kľúčová pre ďalší priebeh bitky. Bola dvanásť radov hlboká, v prvom rade bolo 20 a v poslednom 64 mužov. Každý ďalší rad sa rozširoval o ďalších dvoch jazdcov na každom konci, pričom bolo spolu 504 jazdcov v celom zoskupení. Prvé štyri rady boli vybavené palcátni a niesli hlavnú ťarchu útoku na nepriateľa, lukostrelci tvorili stred klinu, muži s kopijami, mečmi a palcátni boli po stranách.³² Ďalej druhá línia mala štyri jednotky jazdy s generálom v strede a tretia línia alebo zadný voj (arabsky *saka*) bol tvorený tromi jednotkami jazdy (Dennis, 1997, s. 170, 172, obr. na s. 173). Pred samotnými líniami vytvárali clonu oddiely ľahkej jazdy (niekedy aj ľahkej pechoty), oštepári a lukostrelci, označení Nikeforom Fokom ako *prokoursatores*. Ich úlohou bolo dobiedzať na nepriateľské línie s cieľom rozrušiť ich formáciu (Dennis, 1997, s. 172, obr. na s. 173). Po ukončení dobiedzania sa vrátili späť za pechotnú hradbu a v prípade ďalšej ofenzívnej iniciatívy Byzantíncov sa už začali následne hýbať dopredu hlavné sily armády. Jazdci postupovali dopredu vzdialení od seba asi meter, no potom sa vo vzdialenosti cca 1,5 km od nepriateľa zomkli. Cieľom ťažkej jazdy bolo zasiahnuť nepriateľa vo formácii – na rozdiel od západných rytierov, ktorí preferovali individuálnu kolíziu pri útoku. Pred zrážkou s líniami nepriateľa začali lukostrelci zo stredu klinu *katafraktoi* páliť. Po úspešnom útoku a prielome v línii nepriateľa sa pristúpilo k jeho prenasledovaniu s cieľom jeho úplného zničenia (Dennis 1997, s. 176, 177). V prípade neúspešného postupu sa jazda vrátila za pechotnú hradbu a o odrazenie postupujúcej nepriateľskej jazdy sa pokúsili *defensores*, skupina ťažkej jazdy vyčlenená v armáde na tento účel (Dawson, 2007, s. 51, 52).

³⁰ Lev VI. Múdry (r. 886 – 912) v Taktike iba odporúča rozšíriť dve bojové línie (spomínané už v Strategikone) o tretiu podpornú líniu ako odpoveď na bojové konflikty s Arabmi (Dennis, 1997, s. 173).

³¹ Dve línie jazdy boli použité podľa prameňov iba cisárom Romanom IV. (1066 – 1071) v kampaniach r. 1070 a 1071 (Dennis, 1997, s. 172).

³² Dá sa povedať, že 2/3 klinu boli ťažkou pechotou typu *katafraktos*, zvyšok tvorili ľahšie obrnení jazdeckí lukostrelci (Haldon, 1999, s. 220).

Významnú zložku armády začali tvoriť v tejto ére lukostrelci. V 40. a 50. rokoch 10. stor. sa začínajú vytvárať jednotky pechotných lukostrelcov aj z dôvodu zvyšovania dôležitosti pechoty samotnej. Najdôležitejšími lukostrelcami boli však jazdeckí lukostrelci, ktorými sa stávali väčšinou žoldnieri zo susedných stepných národov. Nikeforos Uranos (cca r. 980 – cca r. 1010) na konci 10. stor. napísal, že 1/3 byzantskej pechoty tvorili ľahkoodení lukostrelci, pri ľahkej jazde to bola jej 1/3 až 1/4, no a pri regulárnej jazde ich bolo až 40 %. Jazdeckí lukostrelci sa však nikdy nestali dominantným prvkom byzantskej armády (Haldon, 1999, s. 216, 217).

So zvyšovaním kvality výzbroje sa do širšieho používania dostali aj kovové helmy. Popri predchádzajúcich tzv. neskororímskych skladaných helmách sa v 11. stor. objavujú aj tzv. kaukazské helmy so špicatým vrchom (Dawson, 2007, s., 20). K helmám existovala široká paleta chráničov tyla – od krúžkových cez *pteruges* (kožené pásiky) až po vypchávané látky. Pri pancieroch pokračujú formy z predchádzajúceho obdobia s menšími inováciami. V priebehu neskorého 10. a v 11. stor. sa začal v Byzancii používať veľmi ohybný zväzkový lamelový pancier odlišný od predchádzajúcich neohybných a ťažších foriem (Haldon, 1999, s. 134). Prešívané a vypchávané kabátce sa čiastočne stali ľahšími z dôvodu používania bavlny ako ich vypchávkou namiesto plsti.³³ Od polovice 10. stor. sa začali používať mandľovité a trojuholníkové štíty³⁴, ktoré sa v neskoršom období ešte viac predlžujú v dolnej časti. Aj keď sekery nepatrili k hlavným zbraňam na bojovom poli, stali sa dôležitým atribútom a zbraňou tagmy *Varrangoi* (Heath – McBride, 1979, s. 8, 9). V tejto ére sa oproti obdobiu vlády cisára Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912) radikálne zmenil systém ochranného výstroja *katafraktoi* smerom k efektívnejšiemu modelu. *Katafraktos* čias Leva VI. Múdreho bol ťažší, pretože si na krúžkový pancier a vypchatý odev prehadzoval lamelový pancier aj s vrchnými rukávmi. Tým ostal kontraproduktívne preťažený v oblasti hrudníka, no zároveň si mohol na druhej strane efektívnejšie chrániť lakty i podpazušia. Po polovici 10. stor., vďaka reformám Nikefora Foka, sa už *klibanion* navliekal na kabát s krátkymi rukávmi (*zoupa*), ktorý bol dlhý po boky. Potom sa k tomu pripojili chrániče ramien z kovových pásov, vypchatá suknička a dolné rukávy spevnené krúžkovým pancierom. Pravdepodobne tak ostali nechránené lakty i podpazušia, no nie je vylúčené, že sa tieto miesta dodatočne chránili. Takto sa stal *katafraktos* omnoho lacnejší a hmotnostne ľahší než kedykoľvek predtým. Podobný proces znižovania váhy a nákladnosti v oblasti ochranného výstroja prebiehal tiež v západnej Európe na konci 14. a vo včasnom 15. stor. (Dawson, 2009, s. 37, obr. na s. 39).

³³ Ovplynula to aj nová surovinná základňa bavlny v Levante, kde sa jej pestovanie výrazne zintenzívnilo od 10. stor. (Dawson, 2007, s. 22).

³⁴ Mandľovité a neskôr trojuholníkové štíty boli konštrukčne ľahšie než predchádzajúce oválne alebo kruhové štíty.

3. Pomalé doznievanie Byzantskej ríše ako mocnosti (r. 1071 – r. 1204)

V r. 1071 skolabovala byzantská moc v priestore Malej Ázie. Spomínaný kolaps sa neudial len v dôsledku veľkej prehry byzantskej armády v tom istom roku pri Manzikerte. Byzantský krach bol hlavne dôsledkom systému byzantskej obrany v tomto období. Romanos IV. Diogenes (r. 1068 – 1071), ktorý sa už musel vážne zaoberať na konci 60. rokov 11. stor. vpádmi Seldžukov do Anatólie, mal k dispozícii len torzo armády zo začiatku 11. stor. Vojsko themát ležalo v troskách. Buď jeho príslušníci platili namiesto vojenskej služby radšej daň, a tak nemali výcvik, alebo nemali z dôvodu schudobnenia výstroj, výzbroj a kone. Podľa kronikára Michaela Attaleita (r. 1028 – 1085) spĺňali požiadavky z vojenskej stránky iba západní žoldnieri a päť západných tagmát. Východné *tagmata* sa nespomínajú a je dosť pravdepodobné, že ich výrazne znefunkčnili občianske vojny v r. 1047 – 1048 a r. 1057 (Haldon, 1999, s. 225, 226). Romanos IV. dodatočne uskutočnil regrutovanie a výcvik nových vojakov z themát a zmiešal ich so skúsenými žoldniermi. Cisár chcel znovu dobyť arménske pevnosti a zachytiť sa na nich, pretože ďalšiu záchytnú zónu pred Seldžukmi by mohli predstavovať už iba schátrané pevnosti v Anatólii (Treadgold, 1995, s. 40). Úspešne čelil Seldžukom až do bitky pri Manzikerte, v okolí jazera Van, ktorú pre zradu najbližších neúspešne zvedol so seldžuckým sultánom Alp Arslanom (r. 1064 – 1072). Následne sa Seldžukovia počas občianskych vojen v Byzancii prehnali Malou Áziou a striedavo pomáhali tej či onej strane konfliktu.

Situáciu začal konsolidovať až bývalý domestik tagmát západu Alexios Komnénos, ktorý sa dostal k cisárskej moci r. 1081 a založil dynastiu Komnénovcov (r. 1081 – 1185). Do r. 1094 zabezpečil po dlhých bojoch s Pečenehmi opäť bývalú líniovú obranu na Dunaji (Haldon, 1999, s. 225; Treadgold, 1995, s. 40, 42). Kľúčovou pre reconquistu Malej Ázie bola 1. krížová výprava (r. 1096 – 1099), ktorá akumuláciou vojenskej sily okolo 100 000 účastníkov predstavovala na vtedajšie pomery nevídanú silu (Bridge, 2000, s. 51). Len vďaka nej a v jej stopách mohli Byzantínci obnoviť svoju moc do konca vlády Manuela I. (r. 1143 – 1180) aspoň v západnej Anatólii a v pobrežnom páse okolo celého maloázijského polostrova. Čiastočne sa za Komnénovcov obnovila aj moc vojnovnej flotily. Alexios I. zriadil funkciu dôstojníka s hodnosťou *megas doux*, aby velil všetkým vtedajším námorným silám: flotile z Konštantínopola, Egejdy i Adriatického mora (Haldon, 1999, s. 96). Po Manuelovi I. však nasledoval prudký úpadok a od konca storočia bola Byzancia proti talianskym námorným republikám prakticky bezmocná.³⁵ Sľubný „revival“ sa tak končil a jeho výdobytky sa rozplynuli v ére politických

³⁵ Manuel I. (r. 1143 – 1180) vedel napríklad poskytnúť na spoločnú byzantsko-krížiacku expedíciu do Damietty v r. 1169 až 12 vojnových lodí, 150 galér a 60 transportných lodí. Avšak keď sa v r. 1203 objavili lode 4. krížiackej výpravy pred Konštantínopolom, Alexios III. Angelos (r. 1195

a vojenských prešlapov za dynastie Angelovcov (r. 1185 – 1204). Toto obdobie sa uzavrelo anexiou viacerých častí Byzantskej ríše okolitými štátmi a tiež jej rozdelením na viacero nástupníckych politických celkov. Konštantínopol sa po svojom obsadení križiakmi počas 4. krížovej výpravy v r. 1204 stal až do r. 1261 centrom Latinského cisárstva.

Na konci 11. a v 12. stor. musela Byzancia rátať s vyššou formou organizácie protivníkových armád už aj na Balkáne. V uvedenom období bol Balkán, rovnako ako Malá Ázia od 2. polovice 7. do 11. stor. hlavnou hospodárskou základňou i regrutačným regiónom ríše. Zaujímať sa oň však začali aj Normani z južnej Itálie, Benátčania, Uhri a v neposlednom rade sa tu snažili osamostatniť aj miestne etniká ako Srbi, Chorváti či Bulhari. Hĺbkovo členené obranné pásmo za Dunajom tu fungovalo po r. 1094 až do úspešných oslobodzovacích vojen Srbov (r. 1180 – 1196) na čele so Štefanom Nemanjom a Bulharov (r. 1186 – 1187) vedených Jánom a Petrom Arsenovcami (Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N., 1980, s. 306). Znovuzískavanie Malej Ázie prebiehalo počas celej vlády dynastie Komnénovcov. Bola tu snaha opäť zaviesť systém, pri ktorom sa za držbu pôdy poskytovala vojenská služba. Táto snaha vyúsťovala do viacerých modelov. Obrana spočívala väčšinou na pevnostiach a mestách na pobreží, ktorých posádky tvorilo mieste obyvateľstvo. To bolo honorované držbou pôdy a rôznymi finančnými výhodami (Haldon, 1999, s. 96, 97; Heath – McBride, 1995, s. 11). Tento v obmedzenej miere aplikovaný starší themátny princíp sa však plošne nerozšíril na celú ríšu. Zdá sa, že už za Ioanna II. (r. 1118 – 1143) a Manuela I. (r. 1143 – 1180) sa pravdepodobne zaviedol systém *pronoiai*, ktorý máme však pevne doložený až od Latinského cisárstva (r. 1204 – 1261). Jeho princípom bolo, že vojakovi (*stratiotes/pronoiaris*) bola pridelená pôda oslobodená od dane a taktiež mu bol vyplácaný extra plat v hotovosti. Držba pôdy však nebola dedičná, prinajmenšom do konca Latinského cisárstva (Haldon, 1999, s. 94, 126; Heath – McBride, 1979, s. 29). Na Balkáne sa hranice themát nemenili, určitými pochopiteľnými zmenami hraníc však muselo prejsť ríšske územie v Malej Ázii. Všetky *themata* ale prešli transformáciu. Opäť sa v nich oddelila, ako v provinciách za cisára Diokleciána (r. 284 – 305), civilná správa od vojenskej. *Themata* sa tak stali rýdzo administratívnymi provinciami, ktorých administratívu, súdnictvo a financie mal na starosti civilný sudca (*krites/praitor*). V thémach boli, samozrejme, umiestnené *tagmata* so základňami v pevnostiach (*doukes*) a na ich čele bol *dux* (Haldon, 1999, s. 97; Hurbanič, 2010, s. 133). Po smrti cisára Manuela I. (r. 1180) sa ale tento dlho budovaný systém začal za dynastie Angelovcov rozpadáť.

– 1203) mohol proti nim postaviť iba 20 červotočmi napadnutých plavidiel, ktoré mohli byť použité len ako plameňometné lode (Heath – McBride, 1995, s. 17).

Základom armády sa stali až do začiatku 13. stor. centrálne *tagmata*, teraz skôr nazývané *taxeis* či *vasilikon allagia*. Väčšinou sa skladali zo žoldnierov a cisárskych gardových oddielov (Heath – McBride, 1995, s. 11). Zo žoldnierov by sme sa v Byzantskej armáde stretli so Seldžukmi, Pečenehmi, Kumánmi alebo Uzmi ako jazdeckými lukostrelcami, s Normanmi a inými západnými námezdnými vojakmi ako ťažkou jazdou rytierskeho typu, s Bulharmi a Anatóľčanmi ako ľahkou pechotou a v rôznorodých jednotkách aj s Gruzíncami a Alanmi z kaukazského regiónu (Haldon, 1999, s. 226). Z gardových tagmát prežili v pôvodnej podobe najdlhšie iba *Varrangoi* (obr. 3). V r. 1204 síce zložili zbrane po obsadení Konštantínopola križiakmi, no v službách nástupníckych štátov i neskoršie znovuobnovenej Byzantskej ríše ich môžeme sledovať až do posledných dekád pred pádom Konštantínopola v r. 1453³⁶ (D' Amato – Rava, 2010, s. 11, 12). Ich zloženie sa však v prvých dekádach po roku 1066 zmenilo. Po dobytí Anglicka Normanmi začali ponúkať emigrovaní Anglosasi a Dáni³⁷ svoje vojenské služby tiež byzantským cisárom, ktorí ich zaraďovali práve do tagmy *Varrangoi*. Z elitných tagmát pôsobili za vlády Alexia I. (r. 1081 – 1118) ešte *Exkoubitoi*, *Athanatoi*³⁸ a *Hikanatoi/Ikanatoi*. Sám Alexius I. založil ešte gardovú tagmu *Archontopouloi*³⁹ zo sirôt dôstojníkov a *Vestiaritai*, zloženú z pechoty a jazdy a zodpovedajúcu za stráženie ríšskych pokladov. Všetkých päť posledne uvádzaných tagmát však už nepokračovalo v ríšskej armáde po smrti Alexia I. (Heath – McBride, 1979, s. 29; 1995, s. 13, 14). Za Ioanna II (r. 1118 – 1143) alebo skôr za Manuela I. (r. 1143 – 1180) bola založená nová gardová *tagma Vardariotai*, zložená z christianizovaných Turkov z údolia Vardaru i z okolia Ochridu.⁴⁰ Predstavovala však skôr políciu než gardovú tagmu, v druhej polovici vlády Manuela I. sa z nej stala už len palácová garda (Heath – McBride, 1995, s. 13, 14).

Stavy v Byzantskej armáde po r. 1071 výrazne poklesli. Ani Komnénovci celkový počet mužov v zbrani výrazne nezvýšili. Pri poľnom ťažení však ešte dokázali

³⁶ Od 14. stor. sa najviac záznamov o Varjažskej garde viaže už len k jej ceremonialným funkciám na dvore byzantských cisárov a strážnym úlohám v rámci Konštantínopola (D' Amato – Rava, 2010, s. 12).

³⁷ Prvý sa o tom zmieňuje Kekaumenov *Strategikon* z r. 1075 – 1078 (Heath – McBride, 1979, s. 16, 17). Ďalšie spoločné zmienky o Dánoch a Angličanoch pokračujú až do obliehania Konštantínopola r. 1204 (D' Amato – Rava, 2010, s. 14).

³⁸ *Athanatoi* boli obnovení opäť za Michala VII. Duka (r. 1071 – 1078) v 70. rokoch 11. stor. (Heath – McBride, 1979, s. 29).

³⁹ Gardová *tagma Archontopouloi* bola nasadená prvýkrát do bojov na Balkáne proti Pečenehom r. 1089 (Meško, 2007, s. 7).

⁴⁰ Všeobecne sa potomkovia tureckých žoldnierov, z ktorých niektorí boli christianizovaní alebo mali byzantské matky, regrutovali do jednotiek pod menom *Tourkopouloi* – synovia Turkov (Heath – McBride, 1979, s. 30).

zhromaždiť armádu s veľkosťou 20 000 až 30 000 mužov v zbrani.⁴¹ Pri spočítaní všetkých žoldnierov, vojakov v gardách, posádok pevností i mestských milícií by sme za Manuela I. (r. 1143 – 1180) došli k číslu najviac 50 000. Za Andronika I. Komnena (r. 1183 – 1185) a za Isaakia II. Angela (r. 1185 – 1195) mohla mať armáda podľa historika Niketa Choniata (r. 1155 – 1215/1216) tri alebo štyri oddiely po 2000 mužov (Haldon, 1999, s. 104).

V oblasti taktiky sa využívali aj na konci 11. a v 12. stor. určité reliktory predchádzajúcich bojových postupov. Aj v tomto období sa zachovávala *taxiarchia* ako základná taktická jednotka. Tiež bolo dodržiavané rozdelenie armády na viaceré taktické skupiny, tiež bola pri bitkách prítomná záložná línia či jednotky určené na obchvat. Naďalej sa pechota funkčne odlišovala od jazdy a tiež s ňou kooperovala⁴² (Meško, 2007, s. 24). Prázdny pechotný štvorec či obdĺžnik je spomínaný Annou Komnénou (r. 1083 – 1153/1154) v období vlády cisára Alexia I. i Niketom Choniatom (polovica 12. stor. – r. 1217) pri bojových operáciách z r. 1159. Uvedená formácia sa v tomto období osvedčila hlavne pri útoku ľahkej tureckej jazdy lukostrelcov (Haldon, 1999, s. 228). Na východe celé toto obdobie predstavovali hlavnú hrozbu seldžuckí Turci používajúci klasickú kočovnícku taktiku úskokov. Na začiatku bitky zotrúvali vo vzdialenosti dostrelu lukom od nepriateľa. Keď ten otvoril bitku, pustili sa na útek a strieľali naňho zozadu tzv. parthskou strelbou⁴³. Keď sa zdalo, že nepriatelia stratili formáciu a začali ťahať za kratší koniec, otočili sa Seldžukovia do protiútok, snažiac sa pri ňom zabiť čo najviac protivníkov alebo ich koní.⁴⁴ Byzantská doktrína preto odporúčala: súčinnosť rôznych zložiek vojska; ďalej aby boli pechotní lukostrelci blízko jazdy a kryli ju; zabezpečiť si odkryté krídla a tylo či nerozptýliť utvorené formácie (Carey, 2004, s. 20, 21).

⁴¹ Alexios I. dokázal pri Dyrrachiu r. 1081 zhromaždiť 18 000 až 20 000 mužov (Meško, 2005, s. 117, pozn. č. 60) a Manuel I. vypravil proti sultanátu Ikonion r. 1176 najmenej 30 000 mužov (Haldon, 1999, s. 104).

⁴² Tri taktické skupiny – stred, pravé a ľavé krídlo –, zálohu i oddelenie pechoty od jazdy vidíme či už v bitke pri Lebunione r. 1091, kde Alexios I. na hlavu porazil Pečenehov z Paradunavonu (Meško, 2007, s. 24), alebo pri boji armády Manuela I. s Uhrami pri pevnosti Zemun r. 1167. Pri posledne spomínanej bitke uhorský veliteľ tiež rozdelil armádu na stred, pravé a ľavé krídlo, no neoddelil jasne pechotu od jazdy (Haldon, 1999, s. 227).

⁴³ Stredoázijskí bojovníci používali krátke strmene alebo sedlo vpredu, čo presúvalo jazdcovu váhu skôr na konské plecica. Bolo to pohodlnejšie pri jazde na nerovnom teréne, no uľahčovalo to aj spiatocnú, tzv. parthskú strelbu (Carey, 2004, s. 20).

⁴⁴ Princezná Anna Komnénou (r. 1083 – 1153/1154), dcéra Alexia I. (r. 1081 – 1118), uvádza v diele *Alexias* (r. 1136/1137) o prenasledovanom Seldžukovi toto: „V divokom prenasledovaní berie Turek väzňov pomocou svojho luku; pri úniku premáha svojho prenasledovateľa rovnakou zbraňou, a keď strieľa, šíp vo svojom smere zasahuje buď jazdca, alebo koňa, vystrelený takou ohromnou silou, ktorá mu umožňuje ľahko preniknúť telom. Takí zruční sú tureckí lukostrelci“ (cit. podľa Carey, 2004, s. 20, 21).

V byzantskej výzbroji a výstroji 12. stor. už prevládal na jednej strane vplyv západnej Európy⁴⁵ pri ťažkej jazde (obr. 11, 12) a na druhej strane vplyv Arabov, Seldžukov a iných kočovných etník na utváranie ľahkej jazdy a pechoty (Haldon, 1999, s. 134). O výzbroji a výstroji daného obdobia si môžeme urobiť určitý obraz z rukopisu Ioanna Skylitza (po r. 1045 – 1. štvrtina 12. stor.) *Skylitzes Matritensis*⁴⁶. Rukopis síce zachytáva okrem textu pomocou 574 miniatúr aj byzantskú históriu v r. 811 – 1057, no jeho originál bol prinesený z Konštantínopola do Itálie ako dar cisára Manuela I. (r. 1143 – 1180) normandskému kráľovi Viliamovi I. (r. 1151 – 1166) zo Sicílie (D`Amato, 2005, s. 7, 8). I keď určitú rolu tu môže hrať umelecká licencia, rukopis musel odrážať aj svoju dobu. Na miniatúrach nie sú vyobrazení žiadni *katafraktoi* a kone nemajú ochranný výstroj (obr. 5). Objavujú sa tu mandľovité štíty u vojakov, ktorých ochranným výstrojom je naďalej krúžkový, šupinový či lamelový pancier; ich helmy pri porovnaní s predchádzajúcim obdobím majú naďalej chránič tyla. Stretávame sa tu aj s novinkou v držaní jazdeckej kopije pod pazuchou⁴⁷, ktorá sa objavuje všeobecne vo vojenstve Byzancie, ako aj na Západe v priebehu 11. stor.⁴⁸ (Klučina, 2004, s. 127; napr. Koliass, 1988, s. 204, tab. XXIV: 1, 3). Novinkou v oblasti ochranného výstroja byzantských vojakov sa v 12. stor. stali včasné formy železných klobúkov s miernou strieškou i helmy ponášajúce sa na tzv. frýgické čiapky z antiky, ktoré v tomto storočí prežívali v Stredomorí svoj „revival“ (Dawson, 2007, s. 21, 22). Zo zbraní sa pod vplyvom Normanov zaviedla na konci 11. a na začiatku 12. stor. kuša, i keď jej princíp bol premietnutý už v solenarione, nepoužívanom v Byzancii už od polovice 10. stor. (Heath – McBride, 1979, s. 9). Začiatok používania ťažiskového katapultu alebo katapultu založeného na princípe protiváhy⁴⁹ by sme síce mohli hľadať v Byzancii už v priebehu 11. stor., no s väčšou istotou vieme jeho prvé nasadenie spojiť až s obliehaním Nikáie r. 1097 križiakmi, ktorých artilériou vybavil cisár Alexios I. (Chevedden, 2000, s. 111).

⁴⁵ V 50. a 60. r. 12. stor. preferoval cisár Manuel I. skôr rytierske turnaje než preteky koní a vozov v hipodróme (Haldon, 1999, s. 134).

⁴⁶ Rukopis, ktorý je kópiou, je datovaný rôzne, a to od 12. do 14. stor., pričom sa nedá úplne vylúčiť, že kópia vznikla pravdepodobne v normandskom kráľovstve Sicílie v neskorom 12. stor. (D`Amato, 2005, s. 8).

⁴⁷ Podľa byzantských záznamov bola v 70. r. 11. stor. za Michala VII. (r. 1071 – 1078) v tejto technike trénovaná znovuoobnovená gardová tagma Athanatoi (Haldon, 1999, s. 133).

⁴⁸ Najstarší doklad tohto spôsobu držania kopije v západnej Európe pochádza z vyobrazenia na tapisérii z Bayeux, datovanej do obdobia okolo r. 1080 (Contamine, 2004, s. 221).

⁴⁹ Starší ťažný alebo trakčný katapult, ktorý zaviedli Byzantínci do armády po jeho použití Avarmi proti ich mestám na konci 6. a začiatkom 7. stor. (Dawson, 2007, s. 26), nebol taký presný ako ťažiskový katapult a nemohol vrhať ani také ťažké kamenné projektily. Kým ťažný katapult vrhal projektily vážiace pod 100 kg, pri ťažiskovom boli bežné strely aj s hmotnosťou do 300 kg (Chevedden, 2000, s. 74, 75).

4. Takt v Karpatskej kotline udávajú Avari (2. polovica 7. stor. – prelom 8. a 9. stor.)

Avarská moc na strednom Dunaji sa v posledných asi 150 rokoch svojej vlády zamerala skôr na upevnenie vlastného vplyvu v rámci Karpatskej kotliny než na aktívne pôsobenie ďaleko za jej hranicami, ako to bolo v predchádzajúcom období. Historiografia Byzancie pomaly prestala sledovať dianie okolo Avarov a západné pramene, prevažne franské, si ich intenzívnejšie začali všímať až v súvislosti s prvou fransko-avarskou vojnou (r. 788 – 790) a celkovou likvidáciou Avarského kaganátu (r. 791 – 803/804). Vtedy sa tu oproti predchádzajúcemu obdobiu objavili popri kaganovi v rámci najvyšších politických kruhov i tri nové funkcie – *jugur*, *tudun* a *kapkan* (Steinhübel, 2004, s. 43).

Dôležité pre poznanie avarského kaganátu v uvedenom období sú najmä hmotné pramene. Od polovice 7. stor., t. j. od začiatku stredného stupňa obdobia Avarského kaganátu, sa v hroboch na území Avarského kaganátu začala objavovať ľahká jednosečná zbraň – šablňa –, ktorá zatlačila do úzadia ťažšie dvojsečné meče či jednosečné paloše (Szentpéteri, 1994, s. 249). V 8. stor. začína stúpať v rámci Avarského kaganátu význam kopijí/oštepov a sekier vo výzbroji (Szentpéteri, 1993, tabela 4. B; Zábojník, 1995, s. 262, tabela a diagram 31; 33; 38; 40). V poslednej štvrtine 8. stor. na pohrebiskách severnej a severozápadnej oblasti Avarského kaganátu však už klesol počet vyzbrojenej vojenskej vrstvy a efektívnejšie zbrane sa vyskytovali len v menšej miere. Naproti tomu narástla na týchto pohrebiskách proporционаlita výskytu bojových nožov a reflexných lukov (Zábojník, 1995, s. 262, tabela a diagram 41; 42). Znamená to, že z hľadiska významu začala nad ťažkou jazdou dominovať ľahšia jazda (Szentpéteri, 1994, s. 249). V poslednom storočí trvania Avarského kaganátu ťažký jazdec pravdepodobne už prestával byť synonymom avarského bojovníka z konca 6. a začiatku 7. stor. Z písomných prameňov 8. stor. tento problém nevieme uspokojivo vyriešiť. Doklady o ťažkej jazde však nachádzame v ikonografii z konca obdobia Avarského kaganátu, konkrétne z 2. polovice 8. stor. a začiatku 9. stor. (Husár, 2005, s. 32). Jazdca s ochranným výstrojom a s kopijou/oštepom vieme identifikovať na dvoch kovaniach z hrobu A na pohrebisku Balatonszólós-TSz-istálló (Németh, 1969, obr. 6, 7) a tiež na krčahu č. 2 z depotu z lokality Nagyszentmiklós – dnes Sinnicolau Mare (Gschwantler, 2002, obr. na str. 17). Ďalšieho jazdca s kopijou/oštepom, ale bez dokázateľného panciera, nachádzame na kovaní z hrobu 71 z Komárna-Lodenice (Trugly, 1987, tab. XV: 8a).

Taktická štruktúra vojska zostávala pravdepodobne rovnaká ako v predchádzajúcom období, čo je ovplyvnené aj stále prevládajúcou nomádskou zložkou v materiálnej kultúre Avarského kaganátu. Môžeme sa nazdávať, že východiskovou jednotkou štruktúry vojska ostal kočovnícky *tümen* (10 000 bojovníkov),

z ktorého sa odvodzovali delením ďalšie jednotky až k piatim bojovníkom (kolektív jedného stanu). Kagan svoje vojsko členil do dvoch až troch línií, počítajúc i so zálohou (Szentpéteri, 1994, s. 232; Chudjakov, 1986, s. 164, 165). Priamo v poli šlo o klasickú sériu klamlivých ústupov a opätovných útokov (Husár, 2009, s. 12). Či a akú úlohu tu hrala ťažká jazda a pechota, nevieme bližšie objasniť.

5. Čas Frankov a Veľkej Moravy v Karpatskej kotline (prelom 8. a 9. stor. – začiatok 10. stor.)

Po zániku Avarského kaganátu vyvinuli úsilie na získanie čo najväčšej časti územia na strednom Dunaji Franská, Veľkomoravská, ale i Bulharská ríša⁵⁰. V skladbe veľkomoravského vojska sa môžeme v 9. stor. stretnúť s nasledujúcimi zložkami: najelitnejšiu časť tvorila, pochopiteľne, jazda. Tá pozostávala hlavne z príslušníkov kniežacej družiny, ktorú tvorila vyššia aristokracia, čiže tzv. staršia družina, a príslušníci vlastných kniežacích vojenských družín, ktorými sa rozumie mladšia družina (Ruttkey, 2002, s. 111). K výzbroji jazdy patril hlavne meč a kopija, pričom pravdepodobne nechýbal ani štít. V archeologickom materiáli chýbajú doklady o kovovom ochrannom výstroji družinníkov; ich ochranný odev pravdepodobne tvorili prešivané kožené kabátce s našitými kovovými plátkami (Galuška, 2004, s. 93, obr. na s. 93). Druhú časť vojska tvorila pohotovosť, tvorená pechotou zloženou z príslušníkov nižších vrstiev slobodného obyvateľstva. Viedli ju starešinovia občin a neskôr, za Svätopluka (r. 871 – 894), hradskí špáni (Galuška, 2004, s. 94). Táto skupina bola vyzbrojená podľa výbavy hrobov prevažne sekerami a lukmi a, samozrejme, univerzálnou zbraňou jazdy a pechoty – kopijou (Galuška, 2004, obr. na s. 93; Ruttkey, 2002, s. 117). Kým kniežatá Mojmir I. (r. 833 – 846), Rastislav (r. 846 – 870) a Mojmir II. (r. 894 – 906?) viedli väčšinou obranné boje na vlastnom území, počas približne dvoch desaťročí za vlády Svätopluka I. sa armáda Veľkomoravskej ríše odhodlala i k dlhodobým intervenciám za hranicami vlastného štátu (Galuška, 2004, s. 94).

Podľa A. Ruttkaya (1982, s. 186; 2002, s. 118) bola organizácia jazdeckých oddielov založená na desiatkovej sústave, čo sa odrazilo a zachovalo i v slovanskej vojenskej terminológii. Jednotkou, z ktorej bola odvodená ďalšia taktická štruktúra, bol pluk so silou 1000 mužov, zhodný s náplňou vtedajšieho termínu légia používaného aj vo Franskej ríši. Vyššie spomínaný autor tiež odhaduje silu veľ-

⁵⁰ Na tomto mieste sa nebudeme zaoberať vojenstvom Bulharskej ríše, ktorá po celkovej pacifikácii Avarov Frankami r. 803 vyplnila po nich politické vákuum na dolnom Potisí v oblasti Banátu a pravdepodobne aj v okolí Sremskej Mitrovice, Belehradu a na území Sedmohradska (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 197, mapa na s. 199). Okrem oblasti na severe dnešného Srbska tieto oblasti obsadil r. 882 Svätopluk I. (r. 871 – 894) a neskôr, pri svojom príchode do Karpatskej kotliny r. 896, i Maďari.

komoravského vojska za Svätopluka I. v oblasti jazdy do 5000 jazdcov a v oblasti pechoty 20 000 – 25 000 mužov (Ruttkey, 2002, s. 113). Z toho najelitnejšia zložka, jazdecká družina, mohla mať od 3000 do 5000 mužov (Ruttkey, 1982, s. 172).

V defenzívnom období ríše prebiehali pri vpádoch nepriateľa vojenské operácie väčšinou vo forme obrany hradísk v súčinnosti s partizánskymi operáciami. Počas ofenzívnych kampaní Svätopluka I. po r. 874 do Východnej marky, Panónie, Čiech, Vislanska či Zátisia muselo skôr dôjsť k určitým bitkám v poli. Tie sa však za celú históriu Veľkej Moravy nespomínajú (Galuška, 2004, s. 96).

Od konca 8. stor. do začiatku 10. stor. zasahovala do oblasti stredného Dunaja zo západnej Európy územne i mocensky Franská ríša a jej nástupníčka Východofranská ríša. Za rozširovaním územia a vplyvu Franskej ríše stoja aj podstatné zmeny, ktorými prešla v 8. a na začiatku 9. stor. vo vojenstve. Ešte na konci 7. stor. bolo franské vojsko zložené prevažne z pechoty, no v 8. stor. v ňom začala kvalitatívne – možno aj kvantitatívne – prevažovať jazda (Contamine, 2004, s. 217, 218). K posilňovaniu jazdy pravdepodobne prichádzalo u Frankov, ako aj Alamanov, Bavorov a Longobardov postupne. Karol Martel (majordóm v r. 714 – 741) po bitke s Arabmi pri Poitiers (r. 732) začal masívne a systematicky sekularizovať majetky cirkvi, aby ich mohol postúpiť svojim verným ako odmenu za vojenskú službu na koni. Ďalšou indíciou o zavádzaní jazdy je presun každoročného zhromažďovania franského vojska na Martovom poli z marca na máj v r. 755 Pipinom III. Krátkym (majordóm v r. 741 – 751, kráľ v r. 751 – 768). Uvedený panovník v r. 758 zmenil tribút, ktorý mu mali Sasi odvádzať, z 500 ks hovädzieho dobytku na 300 koní (Steuer, 1999, s. 321). Z písomných prameňov poznáme situácie, keď došlo k útokom franskej jazdy, ale jestvujú i správy o tom, že vojaci prišli na miesto boja na koňoch, no rozhodujúci boj sa konal bez koní. V druhom prípade poslúžili kone na rýchlejší presun vojska a v konečnom dôsledku ušetrili sily i bojovníkom (obr. 6; Steuer, 1999, s. 321; Wood, 1981, obr. na s. 221). Skutočnému nasadeniu ťažkej opancierovanej jazdy u Frankov pomohli až strmene, ktoré priniesli do Európy Avari v poslednej tretine 6. stor. Frankovia ich začali preberať na začiatku 7. stor. (Steuer, 1999, s. 320). Jazda túto inováciu vedúcu k väčšej stabilite neprebrala ihneď. Napríklad ešte v 3. štvrtine 9. stor. máme v *Psalterium aureum* z opátstva Sankt-Gallen zobrazených niektorých jazdcov vyzbrojených kopijou, ako sú vybavení jedným strmeňom, a tiež iných, rovnako držiacich kopiju, ktorí sú však bez strmeňov (obr. 8; Contamine, 2004, s. 220). Armádu svojimi nariadeniami významne posilnil Karol Veľký (r. 768 – 814) už na konci 8. a na začiatku 9. stor. Uvedený panovník sa totiž po vyrovnaní sa s vnútorným nepriateľom chystal na ofenzívu voči susedom (Szameit, 2007, s. 68). O požiadavkách Karola Veľkého na výzbroj armády sa dozvedáme z jeho kapitulárov. Najväčší dôraz kládol na mobilitu a kvalitu vojska, ale i na zabezpečenie zásobovania. *Capitulare missorum* z r. 792/793 nás informujú o tom, že

držitelia úradov a lén museli vlastniť kone a ochranný výstroj, rovnako aj štít, kopiju, dlhý meč a sax. Aachenský kapitulár z r. 802/803 nariaďuje, aby vyššie uvedení jazdci mali vlastnú prilbu, štíty a panciere (Bennett et al., 2007, s. 81). Ďalej tento kapitulár žiada od grófov, aby zabezpečili pre každého zo svojich pešiakov štít, kopiju a luk s náhradnou tetivou a 12 šípmi. Potom sa tu ešte odporúča, aby vojaci, pravdepodobne slobodní roľníci, nosili do boja skôr luk než kyjak (Coupland, 1990). V r. 806 napísal Karol Veľký list opátovi Fulradovi zo Saint-Denis, ako majú byť vyzbrojení a vystrojení jeho bojovníci na zhromaždení vo východnom Sasku. Každý jazdec musel mať štít a kopiju, meč, sax, luk a tulec naplnený šípmi. Proviant im mal vystačiť na 3 mesiace a zbrane a šaty na pol roka (Steuer, 1999, s. 310). Pretože permanentné ťaženia a nákladná vojenská služba zafažovali hospodárenie menej majetných slobodných roľníkov, bola táto vrstva, ak nešlo o obranu krajiny, z vojenskej služby vylúčená. Rekrutovanie sa totiž dialo hlavne na základe majetku. Podľa kapitulára z r. 805 museli majitelia 12 mansov (lánov) postaviť do poľa jedného opancierovaného jazdca s úplnou výzbrojou a výstrojom. Tí, ktorí vlastnili dva až tri lány, museli vyzbrojiť jedného bojovníka štítom a kopijou alebo nahradiť túto službu v peniazoch. Štyria až piati majitelia jedného lánu zabezpečovali iba jedného takéhoto bojovníka spoločne (Szameit, 1997, s. 52; 2007, s. 68). Za cisára Ľudovíta Pobožného (r. 814 – 840) Franská ríša skončila svoju ofenzívnu zahraničnú politiku, ktorej výhody spočívali hlavne v pridelení pôdy, delení koristi a v prijímaní tribútov od porazených.⁵¹ Krátko po smrti uvedeného cisára sa ríša rozdelila, pričom sa v jej nástupníckych ríšach začal úpadok vojenstva (Szameit, 2007, s. 68, 69). To sa podpísalo aj pod neúspechy Západofranskej ríše v boji proti nájazdom Vikingov a Arabov. Jej králi totiž nenašli dostatočný počet členov bojaschopnej pechoty (obr. 7) na obranu zeme a nepočetné stále mobilné jednotky jazdy na odvetné opatrenia samy nestačili. Vo Východofranskej ríši bola situácia až do bitky pri Bratislave (r. 907) o niečo lepšia. Vyššiu úroveň vojenstva si E. Szameit (2007, s. 69) vysvetľuje regionálnou osobitosťou vojsk pôvodných kmeňových kniežatstiev alebo neustále prebiehajúcimi bojovými stretnutiami so Slovanmi na východe. Pri konfrontácii s nimi bola popri jazde potrebná aj efektívne pôsobiaca pechota.

S. Coupland (1990) po analýze ikonografických prameňov z 9. stor. konštatoval, že hoci boli určité črty ilustrácií rukopisov a výzdob výrobkov zo slonoviny ovplyvnené neskororímskymi a byzantskými tradíciami, franskí ilustrátori 9. stor.

⁵¹ Králi a takisto aj vojvodovia nástupníckych štátov Franskej ríše si začali uvedomovať, že z vlastného rozpočtu nemôžu financovať dlhodobejšie armádu bez stálej ofenzívnej politiky. Preto začali udeľovať pôdu aj s roľníkmi výmenou za vojenskú službu. To vyúsťuje o. i. aj do lénneho systému (Szameit, 2007, s. 68). V písomných prameňoch môžeme tento trend zachytiť aj v tom, že kým ešte v 10. stor. boli pre jazdu vyhradené termíny *milites* a *equites* a pre pechotu *pedestres*, v 11. storočí bol určený termín *milites* už len pre rytierov (Last, 1972, s. 90).

napriek tomu verne zobrazovali vtedajšie helmy, štíty, meče, kovania pošiev, ale i kopije. Pri pancieroch, žiaľ, toto zistenie neplatí. Hlavnou zbraňou pechoty (obr. 7; napr. Paulsen, 1967, obr. 60: 1 – 2) i jazdectva (obr. 8; napr. Galuška, 2004, obr. na s. 67 a 70) zostáva v 9. stor. aj naďalej kopija (Bennett et al., 2007, s. 82). Zbrane pre kráľovské vojsko boli vyrábané na kráľovských statkoch a hradoch, ale aj na panstvách šľachty a predovšetkým v kláštoroch (Steuer, 1999, s. 321).

Pri vojenskom ťažení vo vlastnej, ale i cudzej krajine sa franská armáda zapájala do bitiek na otvorenom poli alebo do plienenia a obliehania opevnených bodov. Pri bitkách v poli tvorili bloky pechoty jadro bojovej línie a jazdci stáli v skupinách pred ňou, za ňou alebo vedľa nej. Pechota zostávala najpočetnejšou zložkou franských vojsk, no ich najkvalitnejšou zložkou bola jazda. Túto spomínanú elitu tvorili ťažkoodení jazdci spolu so šľachtou. Pechota, ktorá nemala väčšinou taký kvalitný ochranný výstroj ako jazda, bola v boji účinná iba vtedy, ak bola jej zostava vystužená hustým čelným šíkom vytvárajúcim stenu zo štítov. Stena so štítov mohla slúžiť na bojovom poli tiež ako opora pre jazdu (Szameit, 2007, s. 74, 75).

Na základe odvodových povinností jednotlivých pozemkových vlastníkov v rámci Franskej ríše v r. 800 – 840 K. F. Werner vypočítal, že v uvedenom období ríša mohla teoreticky postaviť okolo 35 000 plne vystrojených a vyzbrojených jazdcov a asi 100 000 pešiakov a pomocných technických síl (Contamine, 2004, s. 40). Do skutočnej kampane sa však mohlo zapojiť oveľa menej vojenských síl. H. Steuer (1999, s. 322) odhaduje v rámci jedného ťaženia karolínskeho vojska nie viac než 5000 – 6000 jazdcov a pešiakov. Stretávame sa však aj s optimistickejšími odhadmi veľkosti karolínskeho vojska. Z. Měřínský (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 75) zase uvádza, že celkovo sa na ťažení proti Avarskému kaganátu r. 791 zúčastnilo 10 000 – 12 000 mužov pechoty a jazdy – Frankov, Bavorov, Sasov a Frízov. Ph. Contamine (2004, s. 40) zainteresoval zase do nasledujúceho ťaženia Karola Veľkého v r. 796 proti Avarom až 15 000 20 000 jazdcov. Veľké zoskupenia armád raného stredoveku sa však nepresúvali minimálne z dôvodu zásobovania v jednom celku, ale vo viacerých, obyčajne troch samostatných prúdoch (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 75). Z prameňov tiež vieme, že elitné oddiely franskej jazdy sa nazývali *scarae*⁵². Tie sa nasadzovali do ťažení za hranicami ríše, a to najmä pri plienení, taktických protiútokoch i podpore obliehania opevnených bodov (Steuer, 1999, s. 321, obr. 4).

⁵² Jedna *scara* mala 250 – 300 jazdcov (Ruttkey, 1982, s. 186; 2002, s. 118).

6. Maďari hegemónmi vo vnútri Karpatského oblúka a zrod Uhorského kráľovstva (začiatok 10. stor. – začiatok 13. stor.)

Zánikom Veľkej Moravy sa v nami skúmanom priestore zmenili mocenské pomery. O územie Karpatskej kotliny súperili starí Maďari a Východofranská ríša. Staromaďarskú armádu v „dobe zaujatia vlasti“ tvorila výlučne ľahká jazda (obr. 10), pričom pechota a ťažká jazda úplne absentovali (Révesz, 1996a, s. 44). Tým sa táto armáda odlišovala napríklad od starotureckej a avarskej, ktoré mali vo svojich zostavách aj opancierovaných jazdcov vyzbrojených mečom a kopijou (Révesz, 1996b, s. 505). Na náleziskách vo vnútri Karpatskej kotliny totiž úplne absentujú súčasti ochranného výstroja (Révesz, 1996a, s. 47). Spôsob, ktorým sa však starí Maďari presadili voči svojim nepriateľom, im umožnil počas piatich až siedmich desaťročí podnikat' úspešné ťaženia po Európe (Kovács, 1982, s. 251). Úspešnú taktiku staromaďarského vojska (Révesz, 1996a, s. 43, 44) poznáme zo správ byzantského cisára Leva VI. Múdrego (r. 886 – 912), arabského historika al-Mas'údího (zomrel r. 956) a perzského historika Gardíziho (zomrel cca r. 1061). Z prameňov vyplýva, že starí Maďari stavili na taktiku dávno známych nomádskych úskokov. Jedna časť vojska podnikla náhly útok (obr. 9) a potom začala predstierať ústup, kým iné jednotky čakali v zálohe, aby obklúčili nepriateľa zboku. Ten bol už predchádzajúcim manévrom vytiahnutý z pevnej formácie a nasledujúca salva šípov ho obklúčeného úplne položila (László, 1982, obr. na s. 29 a 27; Révesz, 1996a, s. 43). Ako každé nomádske vojsko aj maďarské bolo členené na viacero taktických jednotiek (do hĺbky), ktoré mu dovoľovali byť dostatočne pružným na bojovom poli.

Východofranské vojsko dokázalo víťaziť nad protivníkmi, ktorých armády sa skladali väčšinou z pechoty, no proti taktike ľahkej nomádskej jazdy starých Maďarov v prvom momente nenašlo adekvátnu odpoveď. Preto Východofranská ríša po bitke pri Bratislave v r. 907 stratila v prospech staromaďarského kmeňového zväzu územie Východnej marky na východ od rieky Enža v Rakúsku (Steinhübel, 2004, s. 194). Liek nakoniec našli až panovníci ottonskej dynastie. Najprv sa im podarilo zastaviť starých Maďarov pri rieke Unstrut v r. 933. Veliteľ nemeckého vojska totiž nariadil ťažkej jazde útočiacej na starých Maďarov v zomknutej zostave, aby sa žiaden jazdec pri tomto manévri nepokúšal predstihnúť iného, i keby mal rýchlejšieho koňa (Ruttikay, 1982, s. 191; 2002, s. 119). Tiež bolo treba vydržať spříšku šípov a nepustiť zo zomknutej zostavy. Tento už dávnejšie známy postup, pri ktorom sa dodržala navyše aj disciplína, sa zdal byť proti uvedeným nomádom účinný. V súboji muža proti mužovi už nemohli šablami vyzbrojení starí Maďari konkurovať ťažkej jazde s ochranným výstrojom a dvojsečným mečom. Podobnú taktiku, ako použila nemecká armáda v bitke pri rieke Unstrut, využil aj Otto I.

(r. 936 – 973) proti maďarskej presile v bitke pri Lechu v r. 955⁵³ (Steinhübel, 2004, s. 197), kde sa navyše Maďari pokúsili aj o frontálny útok ľahkou jazdou, ktorý im nevyšiel.

Vojsko starých Maďarov⁵⁴ mohlo mať pri príchode do Karpatskej kotliny dva túmeny (20 000 mužov) ľahkej jazdy na čele s dvomi kniežatami – Kursánom a Arpádom (Marsina, 1994, s. 106). Podľa perzského geografa Gardizího (zomrel cca r. 1061) mohli mať Maďari v armáde rovnaké množstvo jazdcov už okolo r. 800 (Révesz, 1996a, s. 44).

Neskôr sa vojsko vznikajúceho Uhorského kráľovstva (najmä jeho elitné zložky) začalo svojou výzbrojou a výstrojom prikláňať k západným vzorom. Proces začalo už maďarské veľkoknieža Gejza (r. 971/972 – 997), ktorý prijal nielen kresťanstvo, ale začal pomaly svoju družinu vyzbrojovať i zbraňami západného pôvodu. Archeologickým dôkazom sú aj dvojsečné meče na maďarských pohrebiskách z 2. polovice 10. stor. (Kovács, 1982, s. 251). Počas vlády Gejzu boli prijímaní do jeho družiny i západní a ruskí žoldnieri. Za Štefana I. (r. 997 – 1038) posilnili západné tendencie v kráľovskej družine i Nemci a Taliani⁵⁵, ktorí prišli v družine jeho bavorskej ženy, princeznej Gizely (Nicolle – McBride, 1991, s. 6, 7). Uvedená družina a iné centrálné žoldnierske zložky boli oporou Gejzu i Štefana I. pri vytváraní Uhorska i pri tzv. Kopáňovom povstaní na začiatku Štefanovej vlády (Ruttkay, 1976, s. 383). V 11. stor. tu bol pohyb smerom k západoeurópskej výzbroji a výstroji, no v oblasti taktiky ešte nie. Napríklad aj invázie vojsk nemeckých cisárov v r. 1030 a 1052 boli zastavené pomocou taktiky spálenej zeme a záškodníckymi (hlavne nočnými) akciami ľahkej jazdy. Uhorskí králi sa úspešne vyrovnali i s príchodom nomádskeho štýlu výzbroje a výstroje svedčí aj opovrhlivá zmienka Otta z Friesingu (cca r. 1112 – 1158) z r. 1147 o uhorskom vojsku (Ruttkay, 1976, s. 383). Malo podľa neho strašný výzor a jeho zbrane označil za ohavné. Pasenie koní zostávalo u Maďarov a iných kočovných etník Uhorska naďalej hlavným za-

⁵³ Vojsko (8000 – 10 000 mužov), ktoré mal Otto I. k dispozícii na túto bitku, bolo delené podľa kmeňov. Tu sa spomína celkovo osem légii nemeckého vojska (obyčajne jedna légia mala 1000 mužov) – tri boli bavorské, jedna franská, jedna kráľovská (1000 – 3000 mužov), dve švábske a jedna česká (Keller, 2004, s. 80, 81; Steinhübel, 2004, s. 197).

⁵⁴ Staromaďarský kmeňový zväz sa skladal v tomto období zo siedmich maďarských a troch kabarských (chazarských) kmeňov (Marsina, 1994, s. 106).

⁵⁵ Volali sa *hospites*, veľa z nich sa stalo súčasťou novej feudálnej aristokracie. Svedčí o tom aj to, že do včasného 13. stor. 9 z 26 vedúcich uhorských rodín bolo zahraničného pôvodu (Nicolle – McBride, 1991, s. 7).

⁵⁶ V 10. – 13. stor. prišli do Uhorska turkickí Sikulovia, Pečenehovia, Uzovia a Kumáni, no i iránski Chvalízovia a Jasovia. V uvedenom období predstihovali svojím počtom i osadníkov z európskeho Západu (Marek, 2006, s. 20, 21).

mestnaním. Často žili ešte stále na vozoch slúžiacich o. i. aj ako poľné pevnosti⁵⁷ (Nicolle – McBride, 1991, s. 7). Uhorsko v 2. polovici 12. stor. po období obrany krajiny proti cudzím inváziám a období bojov o trón zažíva relatívny pokoj zbraní na domácej pôde. V časoch kráľa Bela III. (r. 1173 – 1196) sa z neho stáva veľmoc operujúca so svojou armádou na Balkáne i v Haliči⁵⁸ (Marsina, 1994, s. 121).

Uhorsko sa v 11. a 12. stor. stalo silne centralizovaným štátom.⁵⁹ Armáda sa v uvedenom období skladala popri kráľovskej družine aj z domobrany, kráľovských servientov (pôvodne *militar*), *iobagiones*, *castrenses* či menších jednotiek cirkevných a svetských feudálov.⁶⁰ Pri domobrane išlo prakticky o rôzne vyzbrojených a vystrojených slobodných obyvateľov. Jej podobu ovplyvňovali etnické i územné osobitosti jednotlivých komitátnych hradných okrskov, kam bola podľa potreby zvolávaná. Kráľovskí servienti boli menšími pozemkovými vlastníkami, ktorí podľa potreby stavali do poľa zväčša ľahšie vystrojených a vyzbrojených jazdcov, no prakticky bez výcviku. *Iobagiones* zase predstavovali vrstvu slobodného obyvateľstva s prvoradou povinnosťou voči vládcovi vykonávať vojenskú službu v rámci hradných okrskov. Týchto profesionálnych bojovníkov si kráľ zaväzoval pridelovaním pôdy a rôznymi inými privilégiami. V priebehu 13. stor. sa z jednej ich časti vytvoril základ pre nižšiu šľachtu, kým tá druhá splynula s vrstvou poddaných roľníkov. Strážnu funkciu na hradoch vykonávali slobodní sedliaci patriaci do ich okrskov – *castrenses* (Marsina, 1994, s. 111; Nicolle – McBride, 1991, s. 7; Ruttkay, 1976, s. 383).

Základnou profesionálnou komitátnou vojenskou jednotkou bola korúhev so silou okolo 400 vojakov. Do nej nastupovali *iobagiones* a *castrenses* pod vedením župana. Ako už bolo naznačené vyššie, väčšinu komitátneho vojska tvorila ľahká jazda, ku ktorej sa pripájal menší počet ťažkých jazdcov a tiež pechota, ktorá vykonávala skôr pomocné úlohy (Marsina, 1994, s. 111).

Celkový stav kráľovskej a tiež komitátnej uhorskej armády v sledovanom ob-

⁵⁷ Vozovú hradbu používali už Tráci či Adraistovia proti vojskám macedónskeho kráľa Alexandra Veľkého (r. 336 – 323 p. n. l.). Neskôr ju – v dobe rímskej, v období sťahovania národov i v stredoveku – stavali hlavne kočovné etniká, no napríklad aj Slovania a Germáni. Za vozovou hradbou sa bránili ešte v priebehu 19. stor. aj Búri proti útokom Zuluov (Vencl, 1984, s. 123, 124).

⁵⁸ V tomto kontexte bolo Uhorsko do polovice 12. stor. spojencom Byzantskej ríše, no potom došlo k jeho zrážke s ambíciami Manuela I. (r. 1143 – 1180) obnoviť byzantskú moc na Balkáne. Po kolapse Byzancie na konci 12. stor. sa však Uhorsko stalo znovu byzantským spojencom, čo platilo až do pádu Byzancie (Nicolle – McBride, 1991, s. 7).

⁵⁹ Základnou regionálnou jednotkou boli komitáty, kráľovské župy, na čele ktorých bol kráľom menovaný župan s úplnými právomocami v správnej, hospodárskej, súdnej i vojenskej oblasti (Marsina, 1994, s. 105).

⁶⁰ Postupne sa v uhorskom vojsku ku koncu 12. a začiatkom 13. stor. začal zvyšovať podiel oddielov stavaných feudálmi a ich poddanými (Marsina, 1994, s. 111; Ruttkay, 1976, s. 383).

dobí mohol byť podľa *R. Marsinu* (1994, s. 111) 30 000 mužov v zbrani, z ktorých 5000 – 6000 mohlo pochádzať z územia dnešného Slovenska.

V taktike uhorského vojska v 11. a 12. stor. tvorila pevný stred bojovej zostavy ťažká jazda, ktorej úloha spočívala vo frontálnom útoku s cieľom porušenia nepriateľovej zostavy. Najpočetnejšou zložkou ostali, aj vďaka prílivu ďalších príslušníkov nomádskych národov do Uhorska v uvedenom období, ľahkí jazdci, väčšinou lukostrelci. Na bojovom poli predstavovali pre svoju kočovnícku taktiku pružnú jednotku plniacu rôzne útočné i obranné funkcie (Marsina, 1994, s. 113).

Väčšinou Maďari, ale aj iné nomádske etniká usídlené v Uhorsku stále bojovali ako ľahká jazda so šablou, kopijou, lukom a plstným alebo koženým pancierom (Nicolle – McBride, 1991, s. 7). Výzbroj a výstroj ťažkej jazdy rytierskeho typu sa výrazne odlišovali od už vyššie opísaného vybavenia ľahkej jazdy. Podľa západných vzorov sa v 11. stor. jej ochranný výstroj skladal z kabátca pokrytého krúžkami alebo štvoruholníkovými lamelami z kovu, parohoviny alebo kosti, poprípade krúžkovou košelou, ktorá sa postupom času čoraz viac presadzovala. V 10. stor. sa naďalej používali skladané kovové helmy z predchádzajúceho obdobia. Neskôr, v 11. stor., sa však objavuje kovová helma s nánosníkom v kónickej realizácii, ktorá sa na konci obdobia zmenila väčšinou na kupolovitú. V 12. stor. sa objavujú i kovové helmy ponášajúce sa na frýgické čiapky z antiky. Už od 10. stor. sa začal používať popri oválnom či okrúhlom štíte i koncepcne ľahší mandľovitý štít, ktorý prevládol v 11. stor. (obr. 11) a ktorého horná strana sa od 40. r. 12. stor. začala zarovnávať (obr. 12). Obidva sa potom ku koncu sledovaného obdobia v záujme dokonalejšieho ochranného oblečenia začali skracovať. Hlavnou zbraňou ťažkej jazdy sa stal meč a dlhá kopija, ktorá sa v priebehu 11. a hlavne od 12. stor. začala efektívnejšie držať pod pazuchou (Klučina, 2004, s. 115 – 135, 151 – 175; Nicolle – McBride, 1991, s. 7). Brnenie alebo zbrane si jednotky spadajúce pod jednotlivé komitáty zabezpečovali sami alebo ich dostávali od župana. Pre stále kráľovské vojsko zabezpečoval tieto potrebné komponenty samotný kráľ (Marsina, 1994, s. 113).

Záver

Záverečné postrehy o vojenstve Byzantskej ríše i súdobých politických útvarov na území Karpatskej kotliny v sledovanom časovom období môžeme zhrnúť do nasledujúcich riadkov.

Byzancia i Avarský kaganát sa museli od 2. polovice 7. stor. po porážkach, vnútorných problémoch či strate území v 1. polovici 7. stor. intenzívne snažiť o elimináciu nepriaznivého vývoja zmenami vo vnútornej i zahraničnej politike, no hlavne o reorganizáciu vlastných armád. Obe zoskupenia prešli skôr do aktívnej defenzívy. Byzancia bola nútená obmedziť stavy branných síl a tiež viazať

ich existenciu na pôdu v témach. V oboch prípadoch sa upustilo úplne alebo vo väčšej miere od regrutovania ťažkej jazdy (resp. ju nebolo možné za danej situácie ďalej financovať). Vidíme tiež nástup ľahkej lukostreleckej jazdy a príklon k nekovovým typom ochranného výstroja. V Byzancii pechota prevyšovala výrazne stavy jazdy, no nedosahovala, samozrejme, význam jazdy. V nomádskom kaganáte Avarov zase prevažovala – číselne i významom – ľahká lukostrelecká jazda.

Kým Byzancia sa od 9. stor. začala vzmáhať a naberať novú silu v bojoch s Arabmi, Avarský kaganát zanikol na začiatku 9. stor. pod náporom Frankov, Bulharov i miestnych Slovanov utvárajúcich si na strednom Dunaji svoje nové politické celky. V oboch oblastiach sa vedúce elity pri ofenzívach začali viac spoliehať na profesionálnu zložku armád. Najlepšie vyzbrojené a vycvičené jadro vojsk Veľkej Moravy i Východofranskej ríše tvorila stála jazdecká družina či na základe vlastníctva pôdy odvedená jazda. Obe zložky mali charakter ťažkej jazdy vyzbrojenej hlavne kopijou. V Byzancii sa v tomto období zvyšoval počet vojakov v profesionálnych jednotkách tagmát, ktoré boli väčšinou jazdeckými jednotkami. Ich skladbu, samozrejme, ovplyvňovalo prostredie, z ktorého alebo do ktorého boli vysielané, a preto mohli byť zložené z ľahkej i ťažkej jazdy. Pechota dominovala naďalej v oboch priestoroch, no väčší význam mala na strednom Dunaji.

Na začiatku 10. stor. si začalo podmaňovať Karpatskú kotlinu kočovnícke etnikum starých Maďarov, ktoré svoju moc presadzovalo výhradne pomocou ľahkej jazdy lukostrelcov. Neskôr Maďari (v 11. stor.) začali zakladať Uhorské kráľovstvo. I keď ich králi pomaly zavádzali v rámci kráľovskej družiny i komitátneho systému aj inštitúciu ťažkej jazdy rytierskeho typu, až do konca nami sledovaného obdobia tvorili väčšinu uhorskej armády naďalej ľahkí jazdeckí lukostrelci. Bolo to tak aj vďaka stálemu prílivu príslušníkov nomádskeho národa do Uhorska. Byzancia začala v polovici 10. stor. reconquistu stratených území. Preto prevládli v armáde unifikované profesionálne i žoldnierske *tagmata*, v ktorých sa uplatňovalo taktické členenie jednotlivých zložiek. Na samotnom vrchole stála najťažšia profesionálna jazda – *katafraktoi*. Nastúpená tendencia profesionalizácie armády pomocou žoldnierov sa ďalej rozvíjala za Komnénovcov (r. 1081 – 1185), ktorí čiastočne opäť postavili Byzanciu na nohy po krízovom období poslednej štvrtiny 11. stor. V ich ére museli Byzantínci bojovať s armádami založenými na ťažkej jazde rytierskeho typu i s armádami Seldžukov tvorenými väčšinou lukostreleckou ľahkou jazdou. Aj napriek snahám vybudovať vlastnú armádu pomocou udeľovania nededičnej držby pôdy výmenou za vojenskú službu sa musela Byzancia v uvedenej ére spoliehať na žoldnierov bojujúcich a vyzbrojených podľa štýlu Západu, ale i nomádov. Pechota v oboch oblastiach strácala kvalitatívne na význame, i keď v Byzantskej ríši prežívala na bojovom poli „revival“ od polovice 10. stor. i počas 11. stor.

Literatúra

- Bednaříková/Homola/Měřínský 2006* – J. Bednaříková/A. Homola/Z. Měřínský: Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Slované, Arabové. Praha 2006.
- Bennett et al. 2007* – M. Bennet/J. Bradbury/K. Devries/I. Dickie/Ph. G. Jestice: Bojové techniky středověkého světa. 500 n. l. – 1500 n. l. Vybavení, bojeschopnost a taktika. Praha 2007.
- Bridge 2000* – A. Bridge: Křížové výpravy. Brno 2000.
- Carey 2004* – B. T. Carey: Debacle at Manzikert 1071. Prelude to the Crusaders. *Medieval History Magazine* 5, 2004, s. 16 – 23.
- Contamine 2004* – Ph. Contamine: Válka ve středověku. Praha 2004.
- Coupland 1990* – S. Coupland: Carolingian arms and armor in the ninth century. *Viator: Medieval and Renaissance Studies* 21. In: <http://www.deremilitari.org/RESOURCES/ARTICLES/coupland.htm>. Dostupné na internete 23. 4. 2011.
- D'Amato 2005* – R. D'Amato: A Prôtospatharios, Magistros, and Strategos Autokrator of 11th cent.: The equipment of Georgios Maniakes and his army according to the Skylitzes Matritensis miniatures and other artistic sources of the middle Byzantine period.. *Porfyra 2005 – Supplemento* 4. Bergamo – Roma – Venezia – Siena 2005.
- D'Amato/Rava 2010* – R. D'Amato/G. Rava: The Varangian Guard 988 – 1453. *Osprey Men et Arms Series* 459. Oxford 2010.
- Dawson, 2007* – T. Dawson: Byzantine Infantryman. Eastern Roman Empire c. 900 – 1204. *Osprey Warrior* 118. Oxford 2007.
- Dawson 2009* – T. Dawson: Byzantine Cavalryman c. 900 – 1204. *Osprey Warrior* 139. Oxford 2009.
- Dennis 1997* – G. Dennis: The Byzantines in Battle. In: K. Tsiknakis (ed.): *Byzantium at War*. Athens 1997, s. 165 – 178.
- Dupuy, R. E. – Dupuy, T. N, 1980* - R. E. Dupuy/T. N. Dupuy: *The Encyclopedia of Military History from 3500 B. C. to the present*. Revised Edition. London 1980.
- Galuška 2004* – L. Galuška: Slované. *Doteky předků. O životě na Moravě v 6. – 10. století*. Brno 2004.
- Gschwantler 2002* – K. Gschwantler: Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Katalognummern 1 – 23. In: T. Kovács (ed.): *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Budapest 2002, s. 15 – 44.
- Haldon 1999* – J. Haldon: *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565 – 1204*. London 1999.
- Haldon 2002* – J. Haldon: *Byzantium at War AD 600 – 1453*. *Osprey Essential Histories* 33. Oxford 2002.
- Heath/McBride, 1979* – I. Heath/A. McBride: *Byzantine Armies 886 – 1118*. *Osprey Men at Arms Series* 89. Oxford 1979.

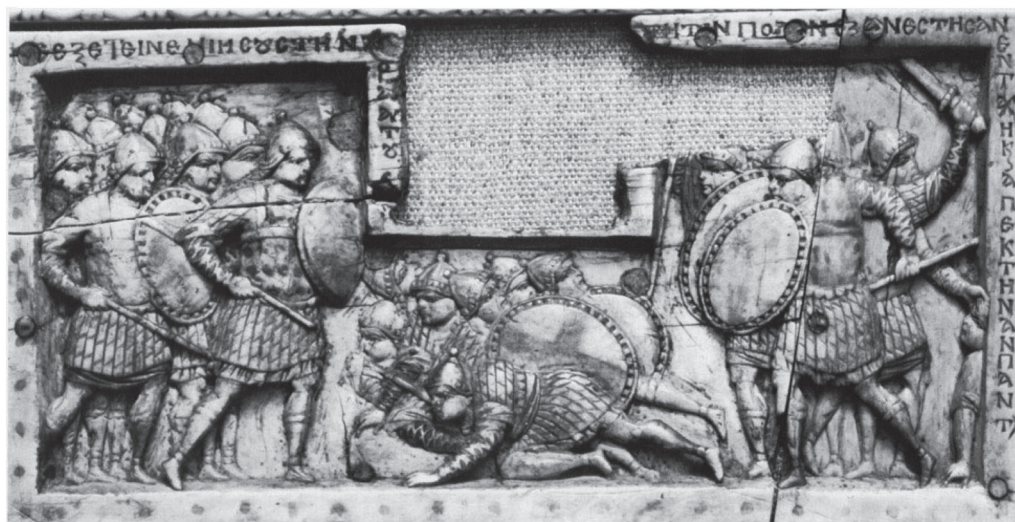
- Heath/McBride 1995* – I. Heath/A. McBride: Byzantine Armies 1118 – 1461. Osprey Men at Arms Series 287. London 1995.
- Hurbanič 2009* – M. Hurbanič: Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach. Prešov 2009.
- Hurbanič 2010* – M. Hurbanič: Stredoveký Balkán. Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí. Prešov 2010.
- Husár 2005* – M. Husár: Ikonografické doklady jazdcov s kopijami a oštepami z územia avarského kaganátu. *Studia historica Nitriensia* 12, 2005, s. 29 – 41.
- Husár 2008* – M. Husár: Niektoré aspekty včasnostredovekých kopijí a oštepov z územia Slovenska – otázky násad a odtlačkov textílií. *Archaeologia Historica* 33, 2008, s. 457 – 470.
- Husár 2009* – M. Husár: Prechod z antiky do stredoveku v rímskej armáde a súčasná situácia vo vojenstve na území Karpatskej kotliny počas 4. – 1. polovice 7. stor. *Konštantínove listy* 2/2009, 2009, s. 1 – 18.
- Chevedden 2000* – P. E. Chevedden: The Invention of the Counterweight Trebuchet: A Study of Cultural Diffusion. *Dumbarton Oaks Papers* 54, 2000, s. 71 – 116.
- Chudjakov 1986* – Ju. S. Chudjakov: Vooruženije srednevekovych kočevnikov Južnoj Sibiri i Centralnoj Azii. Novosibirsk 1986.
- Klučina 2004* – P. Klučina: Zbroj a zbraně. Evropa 6. – 17. století. Praha – Litomyšl 2004.
- Kolias 1988* – T. G. Kolias: Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfänge bis zur lateinische Eroberung. *Byzantina Vindobonensia* 17. Wien 1988.
- Kovács 1982* – L. Kovács: Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen (Diss. Thesen). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 10 – 11, 1982, s. 243 – 255, 433 – 438.
- Kovács 1994* – L. Kovács: Fegyverek és pénzek. In: L. Kovács (ed.) *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994, s. 181 – 194.
- Last 1972* – M. Last: Die Bewaffnung der Karolingerzeit. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 41, 1972, s. 77 – 93.
- László 1982* – G. László: 50 rajz a honfoglalókról. A szerző rajzaival. Budapest 1982.
- LDM 2000* – *Lexikon des Mittelalters*. CD-ROM Aufgabe. Stuttgart 2000.
- Marek 2006* – M. Marek: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin 2006.
- Marsina 1994* – R. Marsina: Vývoj vojenstva na Slovensku v 10. až 12. storočí. In: B. Klein/A. Ruttkay/R. Marsina: *Vojenské dejiny Slovenska I*. Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava 1994, s. 102 – 121.

- Meško 2005* – M. Meško: Snaha Byzancie o konečné riešenie pečenežského problému: Výprava Alexia I. Komnénna proti Dristre roku 1087. *Medea – Studia Medievalia et Antiqua IX*, 2005, s. 104 – 125.
- Meško 2007* – M. Meško: Boje Byzancie s Pečenehmi o Trákiu v rokoch 1088 až 1091. *Vojenská história 1/2007*, 2007, s. 3 – 27.
- Németh 1969* – P. Németh: Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8*, 1969, s. 153 – 166.
- Nicolle/McBride 1982* – D. Nicolle/A. McBride: *The Armies of Islam 7th – 11th Centuries*. Osprey Men et Arms Series 125. London 1982.
- Nicolle/McBride 1991* – D. Nicolle/A. McBride: *Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000 – 1568*. Osprey Men at Arms Series 195. London 1991.
- Nicolle/McBride, 1992* – D. Nicolle/A. McBride: *Romano-Byzantine Armies 4th – 9th Centuries*. Osprey Men at Arms Series 247. London 1992.
- Paulsen 1967* – P. Paulsen: *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim)*. Veröffentlichungen für Denkmalpflege Stuttgart. Reihe A. Vor- und Frühgeschichte H. 12/I – II. Stuttgart 1967.
- Révész 1996a* – L. Révész: *Weapons and Warfare*. In: I. Fodor/L. Révész/M. Wolf/M. Nepper Ibolya (eds.): *The Ancient Hungarians*. Exhibition catalogue. Budapest 1996, s. 43 – 47.
- Révész 1996b* – L. Révész: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc 1996.
- Ruttkay 1976* – A. Ruttkay: *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*. *Slovenská archeológia 24*, 1976, s. 245 – 396.
- Ruttkay 1982* – A. Ruttkay: *The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of The Great Moravian State*. *Slovenská archeológia 30*, 1982, s. 165 – 198.
- Ruttkay 2002* – A. Ruttkay: *Odras politicko-spoločenského vývoja vo veľkomoravskom vojenstve a výzbroji*. In: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský: *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra 2002, s. 105 – 121.
- Steinhübel 2004* – J. Steinhübel: *Nitrianske kniežatstvo. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava 2004.
- Steuer 1999* – H. Steuer: *Bewaffnung und Kriegsführung der Sachsen und Franken*. In: Ch. Stiegmann/M. Wemhoff (eds.): *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. Beiträge zum Katalog der Ausstellung. Paderborn-Mainz 1999, s. 310 – 322.
- Szameit 1997* – E. Szameit: *Frühmittelalterliche Waffen in Niederösterreich (Ein Überblick über die Formen und Entwicklung von Waffen bei den frühmittelalterlichen Bewohnern des mittleren Donautales)*. In: *Waffen und deren*

- Wirkung in Ur- und Frühgeschichte (gegeneinander – nebeneinander – miteinander). St. Pölten 1997, s. 47 – 68.
- Szameit 2007* – E. Szameit: Gedanken zum ostfränkischen Kriegswesen des 9. und 10. Jahrhunderts. In: R. Zehetmayer (ed.): Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Katalog zur Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs 3. Juli bis 28. Oktober 2007 in Kulturfabrik Hainburg. St. Pölten 2007.
- Szentpéteri 1993* – J. Szentpéteri: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums in Karpatenbecken. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 45, 1993, s. 165 – 246.
- Szentpéteri 1994* – J. Szentpéteri: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums in Karpatenbecken II. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 46, 1994, s. 231 – 306.
- Treadgold 1980* – W. T. Treadgold: Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 21, 1980, s. 269 – 288.
- Treadgold 1995* – W. Treadgold: *Byzantium and its Army, 284-1081*. Stanford 1995.
- Treadgold 1997* – W. Treadgold: *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford 1997.
- Trugly 1987* – A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *Slovenská archeológia* 35, 1987, s. 251 – 344.
- Wood 1981* – M. Wood: *In Search of the Dark Ages*. London 1981.
- Zábojník 1995* – J. Zábojník: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. *Slovenská archeológia* 43, 1995, s. 205 – 344.

Obr. 1: Byzantská pechota, *Chludovskaja psaltyr*, polovica 9. stor. (Kolias, 1988, tab. VI: 3).

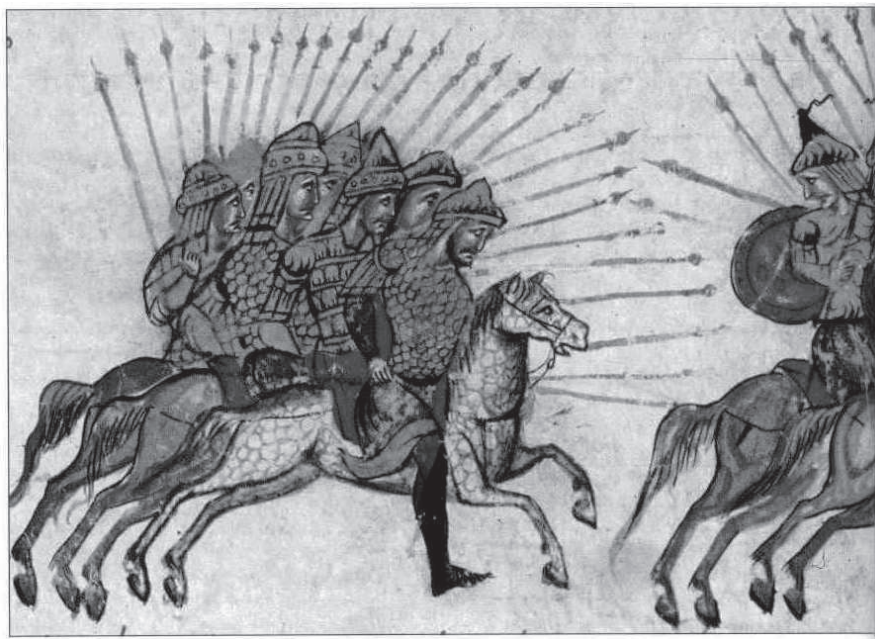
Obr. 2: Byzantská pechota, detail zo slonovinového panelu z 10. stor. z Metropolitného múzea umení v New Yorku (Heath – McBride, 1979, obr. na s. 36).

Obr. 3: Varjažská garda (*Varrangoi*), *Skylitzes Matritensis*, pravdepodobne koniec 12. stor. (D'Amato, 2005, obr. na s. 12).

Obr. 4: Útok byzantskej jazdy, *Josua Rolle*, 10. stor. (Heath – McBride, 1979, obr. na s. 5).

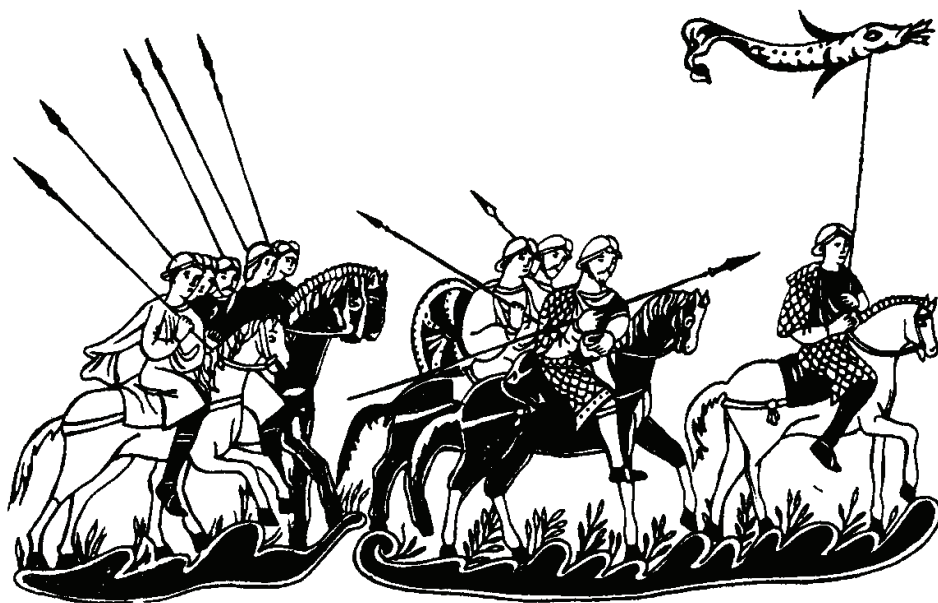
Obr. 5: Byzantská jazda prenasleduje porazené arabské jednotky, *Skylitzes Matritensis*, pravdepodobne koniec 12. stor. (Haldon, 2002, obr. na s. 50).

Obr. 6: Anglosaská pechota sa presúva na bojisko na koňoch, maľba z obdobia okolo r. 1000 (Wood, 1981, obr. 221).

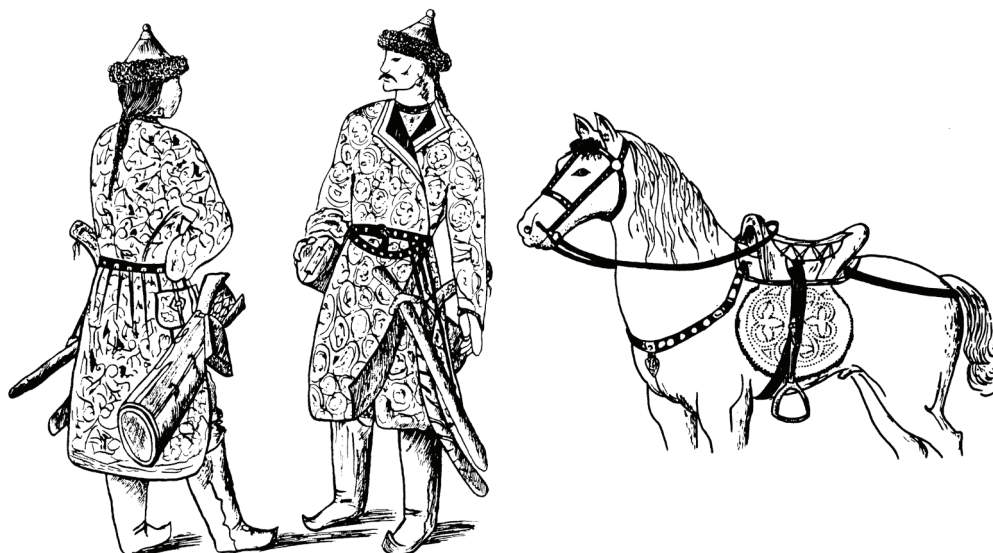
Obr. 7: Franská pechota, *Stuttgart Psalter*, 1. polovica 9. stor. (Paulsen, 1967, obr. 60: 2; Steuer, 1999, s. 311).

Obr. 8: Franskí ťažkoodení jazdci, *Psalterium Aureum*, 2. polovica 9. stor. (Galuška, 2004, obr. na s. 70; Steuer, 1999, s. 311).

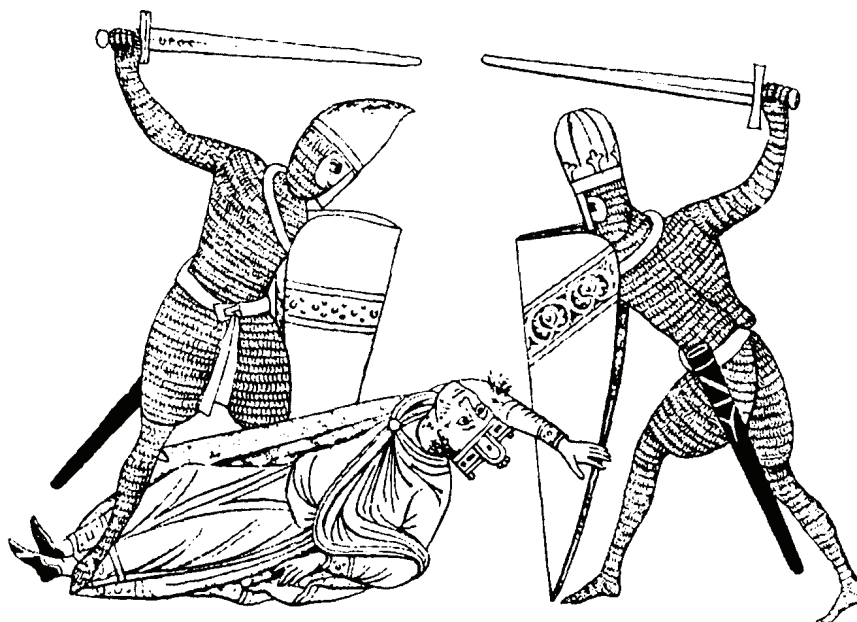
Obr. 9: Starí Maďari začínajú bitku strelbou z lukov, rekonštrukcia (László, 1982, obr. na s. 27).

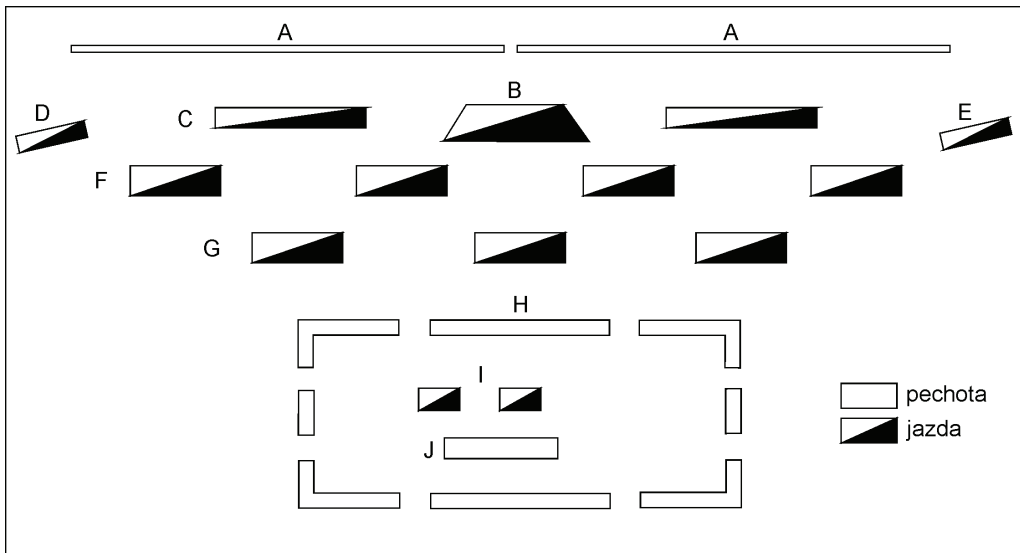
Obr. 10: Staromaďarský jazdec a jeho kôň v dobe príchodu do Karpatskej kotliny (Kovács, 1994, obr. 2, 4).

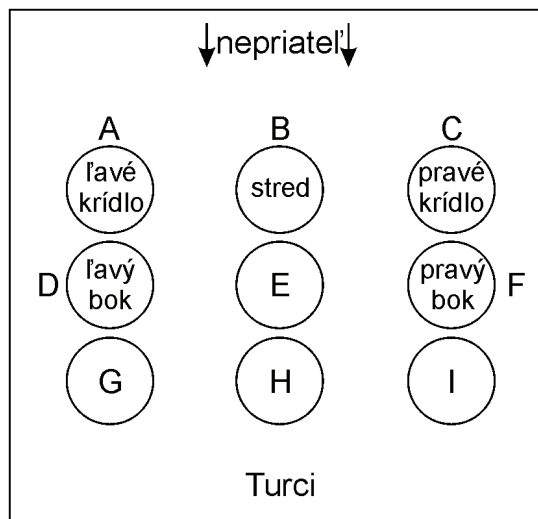
Obr. 11: Ťažkoodení normanskí jazdci v bitke pri Hastingse (r. 1066), tapiséria z Bayeux, okolo r. 1080 (Contamine, 2004, s. 221; Klučina, 2004, obr. na s. 16).

Obr. 12: Dvaja peší Ťažkoodení bojovníci rytierskeho typu, rukopis *Hortus deliciarum* od Herrady von Landsberg, koniec 12. stor. (Klučina, 2004, obr. na s. 168).

Obr. 13: Taktické rozmiestnenie armády zloženej z pechoty a jazdy vrátane klinu *katafraktoi*, cca r. 960 (podľa Haldon, 1999, s. 221, obr. 6.3; 2002, obr. na s. 60). Legenda: A – clona ľahkej pechoty, B – klin *katafraktoi*, C – prvá línia ťažkej jazdy, D – ochrana boku zostavy, E – jednotky pre obchvat, F – druhá línia ťažkej jazdy, G – tretia línia jazdy – zadný voj (*saka*), H – prázdny štvoruholník ťažkej pechoty, I – náhradné kone, J – batožina.

Obr. 14: Bojová zostava Turkov, ktorá reflektuje pravdepodobne dávnejšiu bojovú prax, kresba z perzského rukopisu napísaného v Indii, ktorého autorom je Fakhr-i Mudabbir, koniec 12. a začiatok 13. stor. (podľa Nicolle – McBride, 1982, obr. na s. 5). Legenda: A – jazda a pechota, B – veliteľ, radcovia a zbrojnica, C – jazda a pechota, D – obranná jazda a pechota, E – zbrojní mechanici, hárem a dobytok, F – útočná jazda, G – náhradné kone s obrannou jazdou a pechotou, H – rukojemníci s jazdeckou strážou, I – chorí a zranení s jazdeckou strážou.

Summary: WARFARE OF THE BYZANTINE EMPIRE AND POLITICAL UNITS ON TERRITORY OF THE CARPATHIAN BASIN SINCE SECOND HALF OF THE 7TH TILL THE BEGINNING OF THE 13TH CENTURY. Author of the study focused on two different political and cultural areas that were influencing each other not only in time of early medieval period. He dealt with the strategy, organization, tactics, weapons and defensive equipment of above mentioned areas. Both the Byzantine Empire and the Avar Kaganate (as representative of the middle Danube region) entered to the second half of the 7th century as defeated countries. The significance of the light cavalry archers as well as padded or quilted armours in this time rose probably in both regions. Infantry was more important in the Byzantine Empire than in the Avar Kaganate. At the beginning of the 9th century the Avar Kaganate was smashed by the Frankish Empire, Bulgars and Slavs. In both territories rulers began to rely more on professional part of their armies since the 9th century. That part of army was in the Great Moravia and the East Frankish Empire cavalry retinue or drafted cavalry according to the size of homesteads. Both were heavy cavalry troops equipped mainly with the lances. In the Byzantine Empire the emperors increased number of professional tagmata units that consisted mostly of light or heavy cavalry. In both regions dominated in quantity infantry, but with higher importance in the middle Danube area. Situation in Carpathian basin changed after penetration of Hungarian tribes into its eastern part in 896. They conquered most of the Carpathian basin just by their light cavalry regiments. Later in the 11th century they began to establish their own kingdom. There were serious tendencies to install into the army heavy cavalry units of Western Europe style (mostly in king's retinue or in comitate castle units), but the bulk of the Hungarian army until the end of era we tracked was still light cavalry. It was probably due to permanent influx of nomadic mercenaries like Petchenegs or Cumans into the Hungarian kingdom in that time. The Byzantine Empire started since the middle of the 10th century to reconquest some lost territories. Because of this fact prevailed in the Byzantine army unified and specialized professional or mercenary tagmata troops. At the top of the empire's units stood heaviest cavalry regiments – katafraktoi. The Komnenoi emperors (1081 – 1185), due to decline of native drafting units, kept the growing number of mercenary units that were equal or similar to their opponents. They fought battles against the heavy knight cavalry of the Western Europe States and also against the Seldjuk's light cavalry archers. Infantry was losing its quality in both regions after the 10th century except the short revival in the Byzantine Empire since the middle of the 10th till the course of the 11th century.

CRIMEN LAESAE MAIESTATIS A PANOVNÍK JAKO GARANT PRÁVA VE VELKOMORAVSKÉM PROSTŘEDÍ 9. STOLETÍ

Lubomíra Havlíková

Zločin urážky státu a majestátu vládce – *crimen laesae maiestatis* byl kodifikován jako kategorie trestního práva již v římském právu, kde se určitým způsobem vyvíjel. *Crimen laesae maiestatis* měl v klasickém římském právu poněkud jiný význam, než jaký mu byl později přisuzován ve středověkém prostředí, kde se dochoval prostřednictvím známé justiniánovské kodifikace *Corpus iuris civilis*.¹ V období pozdní římské republiky se týkal se zejména ochrany majestátu (*maiestas*, přesněji *crimen imminutae maiestatis*) římského lidu a jeho institucí a potom přeneseně také jeho vládce, principa (*princeps*), císaře. Východiskem zákona *crimen laesae maiestatis* namířeného *contra imperatorem vel rem publicam* byl zákon *Ad legem Iuliam maiestatis* (D. 48.4.1.1.),² který trestal zločiny namířené proti římskému lidu a jeho bezpečnosti.

Úprava tohoto deliktu měla samostatný vývoj v byzantském právu a v západní Evropě. Z římského práva byl zákon *crimen laesae maiestatis* přejet do práva byzantského³ a v nově vznikajících byzantských zákonících byl během historického vývoje modifikován.⁴

Tento typ zločinu, tedy *crimen laesae maiestatis*, byl v byzantské říši poměrně často reflektován, protože kritikou byzantských císařů a ostrými výpady na jejich adresu nešetřili ani byzantští historiografové, ani filozofové a teologové.⁵ Urážky

¹ *The Institutes of Justinian*. Text, Translation and Commentary. Ed. J. A. C. Thomas, Amsterdam – Oxford 1975; *Corpus iuris civilis*. Editio stereotypa quarta decima. Volumen primum Institutiones. Recognovit Paulus Krueger. Berolini 1922 (reed. Praha 2010).

² *The Institutes of Justinian*, 335: *Lex Julia maiestatis*, §3 obsahoval dva *leges Juliae* – jeden z roku 46 př.n.l. od Julia Caesara a druhý z roku 8 př.n.l. od císaře Augusta; 331 (4.18.3.): *Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae in eos qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem sustinet, et memoria rei et post mortem damnatur*. Viz též *Corpus iuris civilis*, 371 (4.18.3.).

³ Calliope A. BOURDARA, *Les crimes contre l'État selon le droit byzantin*. In: Byzantine law. Proceedings of the International symposium of jurists. Thessaloniki, 10-13 December 1998. Edited by Ch. Papasthatis. Thessaloniki 2001, s. 219 – 227, zde s. 219 – 220.

⁴ C. A. BOURDARA, *Les crimes*, s. 220sq.

⁵ Srov. např. Franz Hermann TINNEFELD, *Kategorien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie*. München 1971, kde jsou zachyceny kritické texty na různé byzantské císaře od Prokopia z Kaisareie, Agathia Scholastika, Euagria Scholastika, Theofylakta Simokatty,

namířené proti císařově osobnosti⁶ a obtěžování jeho osoby, jak ukazují zákonná ustanovení kodifikovaná byzantskou společností, byly trestány poměrně přísně, poněvadž v byzantské říši byla osobnost křesťanského panovníka, jehož moc byla božského původu, pocházela od boží prozřetelnosti,⁷ nedotknutelná. Osoba byzantského panovníka byla posvátná, rovnající se bezmála bohu (*isapostolos*) a vše, co se císaře dotýkalo bylo kvalifikováno jako božské.⁸

Z byzantského zákonodárství se zločin proti jeho majestátu, *crimen laesae maiestatis*, dostal mezi právní kategorie slovanského práva, protože ve slovanském prostředí podobně jako v byzantském docházelo k mnoha trestným činům a prohřeškům proti panovníkovi, který se stal po christianizaci slovanských národů, včetně christianizace Velké Moravy, jako „služebník boží“, jehož vláda pocházela z božích rukou, byla z boží milosti (*dei gratia*), nedotknutelnou a bohem ochraňovanou osobou. Proto velkomoravská společnost, jejíž právo bylo zakotveno v právních sbírkách civilního a církevního práva, penalizovala také trestné delikty. K stěžejním legislativním pramenům moravské společnosti 9. století patří: „Soudní zákoník pro lid“ – *Zakonъ sudnyi ljudьmъ*,⁹ slovanský „Nomokánon“ – *Nomokanonъ*¹⁰ a adhortace ke knížatům-soudcům „Napomenutí vladařům“

Nikéfora, Theofana, Georgia Monacha, Georgia continuata, Ioanna Skylitza, Michaela Psella, Michaela Attaleiaty, Ioanna Zonary, Nikefora Bryennia, Anny Komneny a Nikety Choniata. Srov. také Averil CAMERON, *Early Byzantine Kaiserkritik: Two Case Histories*. Byzantine and Modern Greek Studies 3, 1977, s. 1 – 17 (reprint in: ead., *Continuity and Change in Sixth-Century Byzantium*. Variorum reprints. London 1981); Paul MAGDALINO, *Aspects of Twelfth-Century Byzantine Kaiserkritik*. *Speculum* 58/2, 1983, s. 326 – 346.

⁶ O osobnosti byzantského císaře podrobně srov. Louis BRÉHIER, *Les institutions de l'Empire byzantin*. Paris 1949 (repr. 1970), s. 1 – 80.

⁷ L. BRÉHIER, *Les institutions de l'Empire byzantin*, s. 6, 54 – 56.

⁸ Rudolphe GUILLAND, *Le droit divin à Byzance*. Études byzantines, Paris 1959, s. 207 – 232; M. MITARD, *Le pouvoir impérial au temps de Léon VI le Sage*. In: *Mélanges Ch. Diehl I*. Paris 1930, s. 217; L. BRÉHIER, *Les institutions de l'Empire byzantin*, s. 14, 16, 19, 21, 53–56; Hélène AHRWEILER, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*. Paris 1975, s. 138; Alain DUCCELLIER, *Le drame de Byzance*. Paris 1976, s. 112 – 115, 155 – 160.

⁹ *Zakonъ sudnyi ljudьmъ* (dále ZSL). In: *Magnae Moraviae fontes historici (= MMFH) IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa*. Ed. Lubomír Havlík. Brno 1971, s. 147 – 198. Nejnověji k ZSL Kiril A. MAKSIMOVIČ, *Zakonъ sudьnyi ljudьmъ. Istočnikovedčeskije i lingvističeskije aspekty issledovanija slavjanskogo juridičeskogo pamjatnika*. Moskva 2004 a Krasimira ILIEVSKA, *Zakonъ sudnyi ljudьmъ*. Skopje 2004. Řecký text převzat z *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum, Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii, Leonis et Alexandri*. Ed. Carl Eduard Zachariae a Lingenthal. Lipsiae 1852.

¹⁰ *Nomokanonъ* (dále N), MMFH IV, s. 205 – 363. Předlohou slovanského N byl řecký text převzatý z *Ioannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*. Ed. Vladimir Beneševič. In: *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Neue Folge, Heft 14*. München 1937.

– *Vladykamъ země božie slovo velitъ*,¹¹ která nabádala velkomoravské panovníky k dodržování zákonných nařízení obsažených v ZSL. Adhortace vedle právní reflexe ukazovala, jak si má křesťanský panovník při svém vladaření vést, nastavovala hranice a mantinely jeho chování. Díky tomuto parametru má charakter panovnických zrcadel – *speculum principis* (Fürstenspiegel, miroir des princes, mirror of princes).¹²

Struktura právních ustanovení staromoravských zákoníků nebyla pro jednotlivé oblasti práva jasně vymezena a specifikována, jak to známe z byzantských právních sbírek.¹³ Nalezneme zde soudní výroky z civilního i církevního práva

¹¹ *Vladykamъ země božie slovo velitъ* (dále VZ), tzv. anonymní homilie Clozova sborníku, MMFH IV, s. 199 – 204. Staroslověnský text podle Clozianus. *Staroslověnský hlaholský sborník tridentský a innsbrucký*. Ed. Antonín Dostál. Praha 1959.

¹² K *speculum principis* v Byzanci srov. K. EMMINGER, *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln. I. Zum avdria basilikos des Nikephoros Blemmydes*. Programm des Maximilians-Gymnasiums 1905/1906, Monaco 1906; Ihor ŠEVČENKO, *Agapetus East and West: The Fate of Byzantine Mirror of Princes*. *Revue des études sud-est européennes* 16, 1978, s. 3-44 (repr. in: id., *Ideology. Letters and Culture in the Byzantine Word*. Londres 1982, III); Igor ČIČUROV, *Gesetz und Gerechtigkeit in den byzantinischen Fürstenspiegeln des 6.-9. Jahrhunderts*. In: Cupido legum, hrsgb. von Ludwig Burgmann – Marie Theres Fögen – Andreas Schminck. Frankfurt am Main 1985, s. 33 – 45; Günther PRINZING, *Beobachtungen zu „integrieren“ Fürstenspiegel der Byzantiner*. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 38, 1988, s. 1 – 31; Paolo ODORICO, *Les miroirs des princes a Byzance. Une lecture horizontale*. In: *L' éducation au gouvernement et à la vie*. La tradition des „règles de vie“. De l' Antiquité au moyen-âge. Colloque international – Pise, 18 et 19 mars 2005, organisé par l' École Normale Supérieure de Pise et le Centre d' études byzantines, néo-helleniques et sud-est européennes de l' E.H.E.S.S. Actes sous la direction de P. Odorico. Paris 2009 (= *Autour de Byzance* 1), s. 223 – 246; Péter MOLNÁR, *De la morale à la science politique. La transformation du miroir des princes au milieu du XIIe siècle*. In: *ibidem*, s. 181 – 204 (zde také další uvedené příspěvky).

¹³ Více k právní problematice ve velkomoravském prostředí srov. Lubomíra HAVLÍKOVÁ, *Vojenské zákony Velké Moravy a jejich byzantská předloha*. *Časopis Matice moravské* 106, 1987, s. 269 – 276; ead., *Transformacija, recepcija i adaptacija vizantijskoj social'noj politiko-vojnoj terminologii v slavjanskoj sredě*. *Vizantijskij vremennik* 50, 1989, s. 59 – 65; ead., *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*. *Byzantinoslovaca I. Ročenka Byzantologického seminára A. Avenaria FiF UK*. Ed. Miroslav Daniš. Bratislava 2006, s. 175 – 205; ead., *Egredere de terra: On the geographical-administrative terminology in 9th century legal manuscripts*. In: *Byzantium and New Countries – New Peoples on the Frontier of Byzantino-Slavonic Area (IX-XV Centuries)*. Ed. Milijana Kajmakamova – Maciej Salamon – Malgorzata Smorag-Różycka (= *Studia Byzantina et Slavica Cracoviensia V*). Kraków 2007, s. 77 – 88; ead., *On the Dissemination of Byzantine Law within the Slavic Environment (Slavic Procedural Law)*. In: *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi*. Ed. Maciej Kokoszko – M. J. Leszka (= *Byzantina Lodziensia XI*. Łódź 2007, s. 139 – 146; ead., *Recepte byzantských právních památek ve slovanském, zejména velkomoravském prostředí (reflexe v české právní historii)*. In: *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Ed. Jozef Michalov – Martin Hetényi – Peter Ivanič – Zvonko Taneski. Nitra 2007, s. 54 – 68; ead., *Femina slavica – žena a mateřství ve velkomoravských právních památkách*

a také nařízení z trestního práva, kam delikt *crimen laesae maiestatis* náleží. Přesto byl systém (velko)moravského zákonodárství, v kterém se uplatnily prvky byzantského a západního (v podstatě v obecné rovině římského) práva a který představoval syntézu práva oficiálního a zvykového, na svou dobu velmi dobrý, jak dokládají jeho pozdější odezvy a využití v širším slovanském prostředí, zejména na staré Rusi.

Velkomoravský vládce byl nejvyšším garantem a nositelem práva v zemi, ve svém státě (velkomoravské říši), a ochráncem „božího zákona“, „boží pravdy“, *božii zakonъ – lex Dei*,¹⁴ *božija pravda, vsjakaja pravda – lex suprema*. Dokládá to čl. 17 ZSL,¹⁵ podle něhož nesměl vzít nikdo právo a spravedlnost do svých rukou, ale každý spor musel být oznámen panovníkovi jako nejvyšší světské moci a nejvyššímu garantu práva. Pokud někdo toto ustanovení nerespektoval, neřekl to vládci (*i ne povědaja vl(a)d(y)kamъ*) a hájil svá práva násilím sám, mohl ho vládce potrestat bitím, protože se nepodrobil jeho moci.¹⁶ Nařízení čl. 17 ZSL má oporu v byzantském zákoníku Ekloga (7. století), kde se v titulu XVII. 5 uvádí *kai té arché profónón*.¹⁷ Podle V. Procházky na rozdíl od M. Andreeva nešlo „o snahu

9. století (Příspěvek ke středověkým gender studies). In: Pulchritudo et eruditio. Ad honorem Pavel Spunar. Ed. Zuzana Silagiová – Hana Šedinová – Petr Kitzler. Praha 2008, s. 163 – 178; ead., *K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století (K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí)*. Slavia 77, 2008, s. 251 – 263 (= Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10.-16. 9. 2008, Praha 2008); ead., *K vlivu velkomoravského práva na raně středověké české právo*. In: Význam kulturního dědictví sv. Cyrila a Metoda pro Evropu. Ed. Jozef Michalov – Martin Hetényi – Peter Ivanič – Zvonko Taneski. Nitra 2008, s. 22 – 32; ead., *Geograficko-správní staroslověnská terminologie v právních památkách 9. století a její řecké (byzantské) a latinské paralely*. Synergie / Synergeia. Revue pro byzantologii a filozofii V/1, 2009, s. 9 – 20 (v elektron. verzi: <http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Husar4/index.html>, Byzantská revue 2009, ed. J. Husár, Prešov 2009, s. 105 – 119); ead., *Žena a potrat. K otázce přejímání římsko-byzantského práva a řecké terminologie ve slovanském prostředí*. In: Epea pteorenta. Růženě Dostálové k narozeninám. Ed. Markéta Kulhánková a Kateřina Loudová. Brno 2009, s. 97 – 106; ead., *Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh*. Synergie/Synergeia. Revue pro byzantologii a filozofii V/2, 2009, s. 5 – 26.

¹⁴ *Lex Dei seu Mosaicarum et Romanorum legum collatio* – starokřesťanská kompilace církevního práva z let 390/4 – 438, která zahrnovala římské právo a starozákonní mojžíšské předpisy a byla přípravou k Justinánovu kodexu (*Corpus juris civilis*), měla také vliv na uspořádání látky v ZSL. Srov. Karel HADERKA, *Úvod k ZSL*, in: MMFH IV, s. 154 – 155, který dále uvádí, že ZSL rozlišuje trojí zákon: boží (*božii*, tj. mojžíšský dekalog), církevní (*crъkъvnyji*) a civilní, laický (*ljudbskyi*).

¹⁵ ZSL, MMFH IV, s. 169, čl. 17.

¹⁶ ZSL, MMFH IV, s. 169, čl. 17: *vešť imějaj sъ jeterъmъ i ne povědaja vl(a)d(y)kamъ, nъ o sebe tvora, li po vlasti, li po silě nudъmi naleža, ašte vъ istinu svoje imēja se stvoritъ, da otpadetъ svojeja vešti i da vъzvrastajetъ ju, ašte li čjuže vъzmetъ čso, ot vладыky zembli toi da teръtъ sę, jako ne vъ vlastъ byvaja, sebe byvaja městъnikъ, i tako byvaja, da ustrojenije tvoritъ tomu, ježe vъzъtъ.*

¹⁷ Řecký text v MMFH IV, s. 169 převzat z *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*,

feudálů převzít soudnictví do svých rukou, spíše jsou tu chráněny zájmy byzantského státu. To platí i o poměrech moravských.¹⁸ Procházkův názor však není zcela korektní: 1. v byzantském prostředí stejně jako v moravském byl panovník jako nejvyšší představitel země (říše, státu) také nejvyšším garantem práva, měl tedy právní moc ve svých rukou; 2. v byzantské říši byla řada císařů dokonce tvůrci právních norem, zákoníků, novel, z čehož opět vyplývá, že vládce byl nejvyšším právním garantem právního systému říše; 3. moravský panovník podobně jako byzantský či jiný panovník hájil především osobní zájmy, které se do jisté míry kryly se zájmy jeho země, říše či státu. V duchu novodobého francouzského hesla absolutistického krále Ludvíka XIV. „Stát jsem já“ (*Etat c'est moi*) byla také ve středověku osobnost panovníka ztotožněna se státem, jak ukazují byzantské zákoníky a jejich slovanské verze, a proto je možno velezradu, chápeme-li ji jako zradu na státu a jeho panovníkovi, klasifikovat jako *crimen laesae maiestatis*.¹⁹

Jak uvedl Th. Saturník,²⁰ Ekloga se v trestním právu, zejména v paragrafu o velezradě značně rozchází s pozdějším byzantským zákoníkem, který vznikl v 9. století, s Procheironem (Prochiron),²¹ který z Eklogy vycházel a navazoval na dřívější právo římské. Podobně je tomu i u slovanských překladů obou zákoníků. Podle byzantské Eklogy (XVII, 3)²² má být ten, kdo osnoval úklady proti císaři a křesťanskému státu nebo osnoval spiknutí, tedy velezrádce, vzat do vazby a císař má rozhodnout, jak bude potrestán a zda bude popraven. Slovanský překlad Eklogy (XVI, 3) se konkrétně o osobě císaře nezmiňuje, mluví pouze o úkladech proti „křesťanskému životu“ a proti „carství“²³ (císařství), tedy proti státu, protože středověké pojetí státu a panovníka jako jeho nejvyššího představitele splývalo.

Článek o úkladech proti panovníkovi byl vypuštěn rovněž ze ZSL, který měl svou předlohu v byzantské Ekloge (Ekloga, XVII), kde ho překladatel nahradil článkem XVIII. titulu Eklogy o rozdělení kořisti, který se stal třetím článkem ZSL.²⁴

Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii, Leonis et Alexandri. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae 1852. Srov. *A Manual of Later Roman Law. The Ecloga.* Engl. by Edwin Hanson Freshfield. Cambridge 1927; *A Revised Manual of Later Roman Law. The Ecloga.* Engl. by E. H. Freshfield. Cambridge 1927.

¹⁸ MMFH IV, s. 169, pozn. 44. Vladimír PROCHÁZKA, *Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zakona sudného ljudem.* Právněhistorické studie 9, 1963, s. 302 – 317, zde s. 316.

¹⁹ Srov. C. A. BOURDARA, *Les crimes contre l'État*, s. 219 – 227.

²⁰ Theodor SATURNÍK, *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů.* Praha 1922, s. 119.

²¹ Srov. *A Manual of Eastern Roman Law. The Procheiros Nomos.* Engl. by E. H. Freshfield. Cambridge 1928.

²² Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 119.

²³ Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 119: úklady na *christianskoe žitie (politeia tón christianón)* a na *carstvo*.

²⁴ Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 118.

Není bez zajímavosti, že jak slovanský překlad Eklogy, tak slovanský Metodějův překlad byzantského *N* (viz níže) ponechávají řecký termín císař, císařství, ale používají ho ve slovanském prostředí pro vyjádření zcela jiné právní a historické reality než jakou představovalo byzantské milieu. Podle justiniánovského práva uplatněného v Procheironu (XXXIX, 10)²⁵ měl být ten, kdo ukládal o blaho císaře a dopustil se tím velezrady, popraven a jeho majetek zkonfiskován, nikoliv však státem, ale rozebrán lidem. Za delikty proti státu, které byly trestány smrtí, považoval Procheiron (XXXIX, 1, 3, 9, 38) také prodej lidí, zbraní a železa nepříteli, učení nepřitele stavbě lodí nebo zběhnutí z vojska.²⁶ Lidský potenciál, zejména vojenský, stejně jako železo k výrobě zbraní a lodě byly strategicky důležité komodity. Ekloga i Procheiron trestají rovněž pobuřování, buřičství, za které se posílalo do vyhnanství (Procheiron XXXIX, 6),²⁷ a padělání peněz (Ekloga XVII, 18;²⁸ Procheiron XXXIX, 14²⁹), které bylo potrestáno utětím ruky.

Na otázku, kdo byl v moravském státě nejvyšším garantem moci, odpovídá také anonymní homilie VZ, která z právně obsahové stránky koresponduje se ZSL a z morální stránky mu tvoří jakousi oporu, morální rámeček. Je vzorem, modelem (*speculum principis*) pro panovníkovo chování, jak bylo naznačeno výše. Podle ní boží slovo přikazuje pozemským vládcům nejen milovat spravedlnost, ale také konat spravedlivé skutky (...*ašte ubo ljubiti pravěda vladykamъ země. b(o)žie slovo velitъ i paky pon'pātu blagu tvorititi pravědъnaa*).³⁰ Vládce měl být ochráncem spravedlnosti a sám proto musel být spravedlivý. „Spravedlnost“, podle Metodějovy adhortace, „povznáší národ, kdežto hříchy a nespravedlnostmi upadají lidé do bídy“ (...*i paky pravъ da vъznositъ językъ. obništajătъ že grěchъmi i nepravědami ljudbe*).³¹ Kníže je dokonce povinen vyučovat „svatému božímu zákonu“.³² Z Metodějových slov plyne, že moravský panovník byl nejvyšším soudcem, učitelem a garantem práva. Svými podněty se mohl, podobně jako další příslušníci moravské aristokracie, podílet na tvorbě zákonů, které do finální podoby – a za použití domácího slovanského zvykového práva – přetvořil Metoděj, byzantský a slovanský intelektuál a nepochybná církevní autorita. Jemu mohli pomáhat případně další muž/ové znalý/í zákonů, který/ří přišel/šli s jeho byzantským doprovodem nebo které/ho si na Moravě ve znalosti práva

²⁵ Jde o řecký i slovanský text. Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 119.

²⁶ Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 119 – 120.

²⁷ Slovanský překlad Procheironu XXXIX, 6. Srov. Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 120.

²⁸ Slovanský překlad Eklogy XVI, 39. Srov. Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 120.

²⁹ Slovanský překlad Procheironu XXXIX, 13. Srov. Th. SATURNÍK, *Příspěvky*, s. 120.

³⁰ VZ, MMFH IV, s. 109.

³¹ VZ, MMFH IV, s. 203.

³² VZ, MMFH IV, s. 201: *za sego radi dlъženъ estъ vъsěkъ knęžъ ne obinuja vъsěchъ. iže podъ vlastъju emu b(o)žie (sve)tiъ ch(rъst)u zakonъ. i prorokomъ i apo(stolo)mъ. i blaženymъ o(tъ) cemъ proučati.*

vychoval. Metoděj, který byl před svou církevní kariérou světským knížetem (*archon*) v Makedonii a jeho soluňské rodiště bylo v oblasti makedonských Slovanů, byl jistě znalý a zběhlý jak v církevním, tak světském a obyčejovém právu nejen Byzantinců, ale rovněž Slovanů.

Ve slovanském *N* stejně jako v jeho byzantské předloze se uvádí, že biskup, kněz nebo jakýkoliv klerik nesmí bez svolení a zvláštního listu od svého nadřízeného (diecézního biskupa, metropolitě), tedy „proti zákonu církve“, „obtěžovat sluch našeho bohumilého císaře“ (*jako ogaviti směja b(og)oljubnago c(ě)s(a)ra našego sluchoma čresz zakonъ c(b)rk(ъ)vъnyi; hos parenochlein tolmónta zas tú theofilestatú basileós hemón akoas paraton thesmon tés ekklésias*).³³ A pokud toto nařízení poruší bude suspendován, exkomunikován a zbaven své hodnosti.³⁴

Je zcela jasné a samozřejmé, že v byzantském originále slovanského *N*, v byzantské sbírce „Synagogé“ byl „bohumilým císařem“ rozuměn císař byzantský. Méně jasné však je, kdo byl tímto označením míněn ve slovanském překladu, ve velkomoravském *N*, který byl přeložen moravským arcibiskupem Metodějem. Nabízí se nám několik možností a hypotetických vysvětlení. Protože se zákoník vztahoval k velkomoravskému prostředí, můžeme se domnívat, že

1. vzhledem k Metodějově původu a jeho profesním vztahům k byzantské říši, stejně jako vzhledem k vztahům Byzance a (velko)moravské říše za vlády Mojžírovců a v době příchodu a působení cyrilometodějské mise na Moravě by šlo – obdobně jako v byzantské právní sbírce – také v jejím slovanském překladu o byzantského císaře;

2. teoreticky by bylo možné uvažovat o tom, že mohlo jít o vládnoucího (výcho-do)franského panovníka, protože jednak od doby Karla Velikého a jeho císařské korunovace v roce 800 byli franští panovníci označováni v latině jako *imperator*, což odpovídalo byzantskému, řeckému panovnickému titulu *basileus*³⁵ a staroslověnskému *česarъ*, a jednak v době Mojžírovců franští suveréni uplatňovali právní

³³ *N* (Synagoga L titulorum), MMFH IV, s. 279 – 280, XIII.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Srov. Franz DÖLGER, *Die „Familie der Könige“ im Mittelalter*. In: id., *Byzanz und die europäische Staatenwelt*. Etal 1953, s. 34 – 69; Otto TREITINGER, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*. Darmstadt 1959²; Georgi OSTROGORSKY, *Die byzantinische Staatshierarchie*. In: *Zur byzantinischen Geschichte*. Darmstadt 1973, s. 119 – 141; Gerhard RÖSCH, *ONOMA BASILEUS. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit* (= *Byzantina Vindobonensia* 10). Wien 1978; Evangelos K. CHRYSOS, *The title basileus in early Byzantine international relations*. *Dumbarton Oaks Papers* 32, 1978, s. 29 – 75; Jean-Marie SANSTERRE, *À propos des titres d'empereur et de roi dans le Haut Moyen Âge*. *Byzantion* 61, 1991 (= Fascicule 1: Hommage à la mémoire de Maurice Leroy), s. 15 – 43; L. HAVLÍKOVÁ, *L'influence de la théorie politique byzantine sur la tradition étatique des Bulgares. Contribution au problème des titres et des symboles de souverains*. *Byzantinoslavica* 60, 1999, s. 407 – 420.

nároky na panství nad Moravou, a to alespoň formální, když se jim nepodařilo Moravu ovládnout vojensky;

3. hypoteticky není vyloučena ani další možnost, že se jednalo o velkomoravského panovníka. Pokud byl slovanský překlad *N* v té době již dokončen, mohl být tímto vládcem („císařem“) už Rostislav I., ale s větší pravděpodobností to mohl být až jeho synovec, významný moravský panovník Svatopluk I. Veliký, označovaný vedle řady titulů i těmi nejvyššími jako „král“ (lat. *rex*; arab. *malik*) nebo „král králů“ (arab. *raʿisu r-ruʿasá*), což odpovídalo titulu „císař“ (pers. *padišah*),³⁶ tedy i onomu staroslověnskému a v moravském *N* uváděnému *česarъ*.

Moc a vláda byla moravskému panovníkovi udělena bohem a on vládl z boží pomoci (*dei gratia*;³⁷ *отъ б(ог)а vlastъ priemъše*³⁸), božím úradkem (*bogomъ ustimъ*)³⁹ a jako takový byl nedotknutelný, stejně jako byl nedotknutelný stát, který reprezentoval, a státní moc, kterou představoval. Podobně pocházela od boha také císařská moc byzantských panovníků,⁴⁰ stejně jako moc a vláda panovníků franských.⁴¹

Pokud bychom uvažovali o franském panovníkovi – mohlo jít o císaře Karla III., který se sešel se Svatoplukem ve Vídeňském lese v roce 884, jak k tomuto datu dokládají Fuldské letopisy (*Annales Fuldenses*), a kterého slovanský pramen *Vita Methodii – Žitije Mefodija* (kap. XVI) označil jako „krále“.⁴²

Ve slovanském prostředí byl staroslověnský termín *česarъ* (lat. *imperator*) ve starší době určen pouze pro byzantské císaře, později i pro některé slovanské

³⁶ *Kitábu l-a ʿláki n-nařísatí li-bni Rusta*. In: MMFH III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Ed. L. Havlík. Brno 1969, s. 345 – 346 (podle vydání M. J. de Goeje, Lugduni Batavorum 1892), zde s. 346 a 422. Srov. C. A. MACARTNEY, *The Magyars in the 9th Cent.* Cambridge 1930, 210sq.: *king of the kings (chief of the chiefs)*; L. E. HAVLÍK, *Morava v 9. – 10. století* (= Studie ČSAV, č. 7, 1972). Praha 1978, s. 63sq; id., *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994, s. 62, 70.

³⁷ Např. *Annales Fuldenses*. In: MMFH I. *Annales et chronicae*. Ed. L. Havlík. Praha – Brno 1966, s. 85 – 129, zde s. 102, ad an. 870 (*gratia Dei*).

³⁸ VZ, MMFH IV, s. 200: *priemle přěžde eliko отъ б(ог)а vlastъ priemъše*. Srov. L. E. HAVLÍK, *Morava v 9. – 10. století*, s. 63sq., 68; id., *Svatopluk Veliký*, s. 70.

³⁹ *Vita Constantini – Žitije Konstantina XIV*. In: MMFH II, *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Ed. L. Havlík. Brno 1968, s. 98: *Rostislavъ bo, moravъskij knezъ, bogomъ ustimъ, světvъ sъtvori...* Srov. L. E. HAVLÍK, *Morava v 9. – 10. století*, s. 63sq., 68; id., *Svatopluk Veliký*, s. 70.

⁴⁰ Srov. poznámka 8.

⁴¹ Srov. např. Bohumil VYKYPĚL, *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Brno 2004.

⁴² Alexander BRÜCKNER, *Die Wahrheit über die Slavenapostel*. Tübingen 1913; podobně Vladimír VAVŘÍNEK, *Ugъrъskijъ korolъ dans la Vie vieux-slave de Méthode*. Byzantinoslavica 25, 1964, s. 261 – 269. Podrobněji srov. MMFH II, s. 160, XVI, poznámka 1 (autor historického komentáře L. E. Havlík).

(bulharské, srbské, ruské) panovníky; termínem král (*koralb*,⁴³ lat. *rex*, případně králek – lat. *regulus*) byli označováni zejména franští (němečtí) panovníci, protože jejich císařský titul (*imperator*) v byzantské říši neuznávali, a také další evropští vládcové jako byl velkomoravský Rostislav nebo Svatopluk; termín *knędzb* byl určen pro slovanské panovníky obecně.⁴⁴

V praktickém životě bylo typickým zločinem namířeným proti vládci a zločinem velezrady chování mezi Rostislavem a Svatoplukem, jak ho zaznamenává soudobá západní, tj. latinská historiografie 9. století. Nejlépe, tedy nejpodrobněji a nejvýstižněji, dokumentuje tuto skutečnost vyprávění Fuldských letopisů (*Annales Fuldenses*) k roku 870, které jsou však hodně tendenční (profranské) a straní ve sporu vládce Rostislava s jeho synovcem Svatoplukem, tehdy nitranským knížetem, více Svatoplukovi, protože se i se svým panstvím poddal Karlomanovi.⁴⁵ Proto chtěl Rostislav podle slov letopisce připravit na hostině Svatopluka o život. Ten však z jeho nástrah vyvázl a nakonec sám Rostislava zajal, spoutal a vydal franskému králi Karlomanovi (*nam ab eodem nepote suo comprehenditur, ligatur et Karlmanno praesentatur*),⁴⁶ který ho s vojenským doprovodem

⁴³ *Vita Methodii – Žitije Mefodija XVI*. In: MMFH II. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Ed. L. Havlík. Brno 1968, s. 160.

⁴⁴ K uspořádání velkomoravského státu a k struktuře velkomoravské společnosti viz L. E. HAVLÍK, *Velká Morava a středoevropští Slované*. Praha 1964; id., *Úvod – dějiny Velké Moravy*. In: *Magnae Moraviae Fontes Historici V. Indices*. Ed. L. E. Havlík (= Opera fac. phil. Univ. Purk., 206). Brno 1977, 9-34; id., *Morava v 9. – 10. století* (= Studie ČSAV, č. 7, 1972). Praha 1978; id., *Kronika o Velké Moravě*. Brno 1987, 1992²; id., *Svatopluk I. Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994; podobně též Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871* (= Česká historie, sv. 8). Praha 2001; Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu 1-2* (= Dějiny českých zemí). Praha 2002-2006; Luděk GALUŠKA, *Slované: doteky předků. O životě na Moravě 6.-10. století*. Brno 2004.

⁴⁵ *Annales Fuldenses*, MMFH I, s. 102 – 103, ad an. 870: *Zuentibald nepos Rastizi propriis utilitatibus consulens se Carlmanno una cum regno, quod tenebat, tradidit. Undr Rastiz vehementer iratus nepoti occulte ponit insidias et eum in convivio nihil mali suspicantem iugulare disponit; sed gratia Dei a periculo mortis liberatus est. Nam antequam illi, qui eum necaturi erant, domum intrarent, surrexit de loco convivii annuente sibi quodam eiusdem fraudis conscio et quasi cum falconibus ludum exercens praeparatus devitavit insidias. Rastiz autem videns denudatum consilium suum nepotem cum militibus quasi comprehensurus insequiter; sed iusto iudicio Dei captus est laqueo, quem tetendit: nam ab eodem nepote suo comprehenditur, ligatur et Karlmanno praesentatur; a quo sub militibus illum, ne laberetur, observantibus in Baioariam missus usque as praesentiam regis servandus in ergastulum retruditur. Karlmannus vero regnum illius | nullo resistente ingressus cunctas civitates et castella in deditionem accepit; et ordinato regno atque per suos disposito ditatusque gaza regia revertitur...Et post paululum inde transiens circa Kalendas Novembris in Baioariam profectus est; ibique cum suis colloquium habens Rastizen gravi catena ligatum sibi praesentari iussit eumque Francorum iudicio et Baioariorum necnon Sclavorum, qui de diversis provinciis regi munera deferentes aderant, morte damnatum luminibus tantum oculorum privari praecepit.*

⁴⁶ *Annales Fuldenses*, MMFH I, s. 102 – 103, ad an. 870.

poslal do Bavorska a uvrhl do vězení (*a quo sub militibus illum, ne laberetur, observantibus in Baioariam missus usque as praesentiam regis servandus in ergastulum retruditur*).⁴⁷ Ač byl původně odsouzen k smrti, byl nakonec pouze oslepen (*morte damnatum luminibus tantum oculorum privari praecepit*).⁴⁸

Podobně, i když méně obsáhle se o Svatoplukově zradě na Rostislavovi buď k roku 870, nebo k roku 871 zmiňuje i několik dalších historiografických pramenů. Patří k nim např. Xantenské letopisy (*Annales Xantenes*), z nichž se dovídáme o zajetí moravského krále Rostislava Karlomanem, synem východofranského krále Ludvíka Němce (830/843 – 876), a o jeho uvěznění a zbavení zraku ve Francích (*...captus...postea luminibus privatus est*);⁴⁹ Svatoplukův podíl na jeho zajetí zde není explicitně vyjádřen jako ve Fuldských letopisech. Podle Bertiniánských letopisů (*Annales Bertiniani*), které jsou svým stylem a podáním dokonalejším dílem než Fuldské letopisy,⁵⁰ byl Vinid Rostislav⁵¹ zajat lstí a bojem (*...tam dolo quam bello captum...*);⁵² Svatoplukův podíl na zradě na Rostislavovi a na jeho následném zajetí zde není opět explicitně vyjádřen.

O něco pozdější pramen, Kronika Herimana z Reichenau (*Herimmani Chronicon*), která vznikla v 11. století a která vychází ze zprávy Fuldských letopisů, však naopak od nich více straní Rostislavovi. Ten se prý rozlítl, protože se Svatopluk se svým (nitranským) knížectvím poddal Karlomanovi, a hodlal ho zabít, což se mu nepodařilo a nakonec se sám stal Svatoplukovou obětí; ten ho zajal a spoutaného vydal Karlomanovi, který ho poslal do vězení, kde byl zbaven zraku (*Ille vero superior factus, Rastizen victum comprehendit et Karlomanno vinctum tradidit. A quo, pervaso regno et gazis suis, in carcerem missus, ...luminibus tantum oculorum privari ..*).⁵³

Svým chováním a jednáním vůči Rostislavovi, jak ukazují výše uvedené příklady, porušil Svatopluk státní integritu velkomoravské říše a provinil se proti jejímu

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ *Annales Fuldenses*, MMFH I, s. 102 – 103, ad an. 870. Tato věta je doslovně shodná s větou v *Herimmani Chronicon* (srov. poznámka 53, vyznačeno v obou dokumentech tučně).

⁴⁹ *Annales Xantenses*, MMFH I, s. 68, ad an. 871: *Rasticius rex Margorum a Karlomanno captus et in Franciam patri directus ibique postea luminibus privatus est*.

⁵⁰ MMFH I, s. 85, historický úvod L. Havlíka k Fuldským letopisům.

⁵¹ K rokům 861, 862, 870 je Rostislav nazýván Bertiniánskými letopisy *regulus Winidorum* (srov. MMFH I, s. 73 – 74, 74, 77 – 78).

⁵² *Annales Bertiniani*, MMFH I, s. 77 – 78, ad an. 870: *quia Resticium Winidum, sibi diutino tempore infestissimum, tam dolo quam bello captum*.

⁵³ *Herimmani Chronicon (Chronicon de sex aetatibus mundi)*, MMFH I, s. 165, ad an. 870: *Zuentibaldus cum regno suo Karlomanno se tradidit. Unde Rastiz iratus, prius eum dolo perimere, et hoc non procedente, manifeste eum persequi statuit. Ille vero superior factus, Rastizen victum comprehendit et Karlomanno vinctum tradidit. A quo, pervaso regno et gazis suis, in carcerem missus, et Ludowico regi exhibitus, iudicioque Francorum morti addictus, luiminibus tantum oculorum privari iussus est*.

panovníkovi, a to nejen jako soukromé osobě, ale rovněž jako představiteli země, což je možno z právního hlediska kvalifikovat jako *crimen laesae maiestatis*.

Moravské právní prameny na rozdíl od jiných raných slovanských právních pramenů, které z moravských zákoníků stejně jako z byzantského práva vycházejí, implicitně *crimen laesae maiestatis* nespécifikují. Lze však z různých indicií usuzovat, že v nějaké formě tento zločin ve velkomoravském prostředí existoval, jak ukázal Rostislavův případ, a byl patrně i nějakým způsobem trestán, penalizován, protože: 1. provinění proti panovníkovi bylo díky jeho moci, která mu byla dána od Boha, proviněním jak proti platným božím a církevním zákonům, tak i proti zákonům světským; 2. na něj přímo odkazuje slovanský překlad byzantského zákoníku Procheiron používaného v širším slovanském prostředí, zejména v ruském; 3. historiografické prameny, jak ukázaly franské letopisy a kroniky, které popisují moravskou historickou realitu, tento zločin – *crimen laesae maiestatis* dokumentují přímo v praxi.

Na omluvu velkomoravského zákonodárství a jeho nedostatečnost v této kauze pouze dodejme, že: 1. šlo o kauzu patřící dílem do církevního, dílem do civilního trestního práva a většina moravských zákoníků kromě ZSL, který byl kombinací církevního (církevní kánony, penitenciální epitimie) a světského práva, byly kodexy církevního práva; 2. velkomoravský ZSL, ač byl z větší části zákoníkem civilního práva, byl pouze výtahem z byzantské sbírky civilního práva Eklogy, částečně doplněným a upraveným na moravské poměry a ani úplný slovanský překlad byzantské Eklogy *crimen laesae maiestatis* neobsahoval; 3. velkomoravský *N* jako zákoník církevního práva a překlad byzantského zákoníku bránil ve svém XIII. titulu panovníka-císaře pouze před kleriky a nikoliv před útokem, napadením (tělesným nebo slovním) ze strany laika, prostého „občana“ velkomoravské říše a 4. homilie VZ, která měla sice právní charakter, právní povahu, byla pouze Metodějovou promluvou k velkomoravskému vládci, která mu dávala jakési směrnice, regule a mantinely, jak vládnout a ukazovala moravského panovníka jako nejvyššího garanta právní moci a právnosti v zemi.

Přestože asi nelze hovořit o tom, že by na Moravě v 9. století existovala nějaká právní instituce, vysoká právní škola, jako byla v Byzanci právnícká fakulta, která vznikla za Konstantina IX. Monomacha (1042 – 1055) v Konstantinopoli, v nově postaveném komplexu budov kostela a kláštera sv. Jiří (Georgia) v Manganě, v jejímž čele stál císařem jmenovaný *nomofylax*,⁵⁴ mohli bychom na základě dochovaných moravských právních památek, přestože se jednalo z větší části o překlady byzantských nebo latinských právních pramenů, které byly obohaceny a doplněny o prvky moravského zvykového práva, hypoteticky uvažovat – tak jako se mluví

⁵⁴ Srov. Friedrich FUCHS, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*. Leipzig – Berlin 1926, s. 25 – 28.

o velkomoravské literární škole⁵⁵ – o Metodějově velkomoravské právní škole. V Metodějově doprovodu, který přišel z Konstantinopole na Rostislavův moravský dvůr do Mikulčic (*grad Morava*)⁵⁶ a poté zčásti v čele s Metodějem přesídlil do Veligradu,⁵⁷ do jeho součásti – arcibiskupského sídla na výšině v Sadech-Modré,⁵⁸ nacházející se v staroměstsko-uherskohradištské městské aglomeraci, mohl působit další znalec byzantského práva, právník, který během doby svého působení na Velké Moravě vychoval společně s Metodějem další právníky, podobně jako Metoděj vychoval nové kněze znalé domácích, (velko)moravských poměrů a domácího, staroslověnského jazyka, kteří po rozpadu velkomoravské říše dílem zůstali pracovat na Moravě, dílem byli vyhnáni a odešli působit do Čech, do Polska (Vislansko), do Uher, na Balkán (Makedonie, Bulharsko) a na Rus.

Metodějův přístup k právním překladům byl tvůrčí, invenční, jeho vytříbený překladatelský styl je charakteristický a nepřehlédnutelný. Proto nelze opomíjet jeho podíl na tvorbě domácích moravských zákonů a moravského práva, které se stalo základem k vytvoření prvního právního systému nejen na Moravě, ale rovněž v českých zemích, na Rusi i ve slovanském prostředí jihovýchodní Evropy.

⁵⁵ Josef VLÁŠEK, *Velkomoravská literární škola*. In: Příspěvky k morfologii a sémantice literárně vědných termínů. Praha 1974, s. 87 – 96.

⁵⁶ Souhrnně k problematice nověji Robert SNÁŠIL, *Grad Morava*. In: Velká Morava mezi Východem a Západem. Ed. L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský. Brno 2001, s. 355 – 364; Peter BALÁŽ, *K lokalizácii „urbs antiqua Rastizi“ a jeho stotožneniu s „ineffabilis Rastizi munitio“ a s hlavným sídelným mestom Rastislava*. Konstantínove listy / Constantine's Letters 3, 2010, s. 11 – 38.

⁵⁷ Vilém HRUBÝ, *Staré Město – Veligrad: Archeologický průvodce po staroslovanských nalezištích* (= Studie Krajského musea v Gottwaldově). Gottwaldov 1955; Robert SNÁŠIL – V. HRUBÝ, *Veligrad, Staré Město*. Uherské Hradiště 1969; L. E. HAVLÍK, *Velehrad (Velegrad)*. In: Staroměstská výročí. Ed. L. Galuška. Brno 1990, s. 81 – 97; podobně Miloslav POJSL, *Proměna Veligradu ve Staré Město*. In: Velká Morava mezi Východem a Západem. Ed. L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský. Brno 2001, s. 305 – 313; Luděk GALUŠKA, *Staré Město – Veligrad v období mezi zánikem Velké Moravy a založením Nového Velehradu – Uherského Hradiště*. In: Východní Morava v 10.-14. století. Ed. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Jiří Mitáček. Brno: Moravské zemské muzeum – Archeologický ústav AV ČR Brno, 2008, s. 95 – 114 a Vladimír VAVŘÍNEK, *The question of the legendary Welegrad (Veligrad) as the alleged seat of the Moravian archbishop Methodius*. Slovo 60, 2010, s. 771 – 790.

⁵⁸ V. HRUBÝ, *Uherské Hradiště-Sady: archeologická rezervace. Velkomoravský vlastnický dvorec s chrámem*. Uherské Hradiště 1963; L. GALUŠKA, *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum Říše Velkomoravské*. Brno 1996.

Summary: **CRIMEN LAESAE MAIESTATIS (THE CRIME OF THE MAJESTY OFFENSE) AND THE RULER AS A GUARANTOR OF LAW IN THE 9TH CENTURY GREAT MORAVIAN MILIEU.** *The presented article is dedicated to the role of medieval ruler as a supreme guarantor of the medieval law in the 9th century Great Moravian milieu. The author deals with the crimen laesae maiestatis in the 9th century Slavonic milieu and analyses the Great Moravian legal documents. In her article she compares and confronts these Great Moravian legal codifications with the Byzantine law, which served as a model.*

PRIEBEH VOJNY NORMANOV S BYZANCIOU V ROKOCH 1081 – 1085

Martin Konečný

Vzájomné vzťahy Byzancie a Normanov v 70. a 80. rokoch 11. storočia sú stále akosi na okraji záujmu slovenských historikov, špecializujúcich sa na dejiny stredoveku. Poznanie týchto historických skutočností je však veľmi dôležité napríklad aj v súvislosti s neskorším fenoménom križiackych výprav, ktoré sa začali koncom 11. storočia (prvá výprava prebiehala v rokoch 1096 – 1099). Tento príspevok si preto kladie za cieľ aspoň stručne predstaviť čitateľovi mocenský rozmach Normanov na juhu Apeninského polostrova a na Sicílii, ale najmä preskúmať vzťahy Normanov s Byzanciou, ktoré vyústili do dlhotrvajúcej vojny v rokoch 1081 – 1085. Práve na priebeh celého ťaženia Normanov, odohrávajúceho sa na byzantskom území, kladieme najväčší dôraz. Tento obraz by však nebol úplný bez priblíženia motívov alebo pohnútok, ktoré viedli Normanov k rozpútaniu vojny s Byzanciou, čomu sa venujeme v úvodnej časti štúdie.

Popis vzájomných bojov Normanov a Byzantíncov nám sprostredkujúajú dobové písomné pramene, ktoré môžeme rozdeliť na dva základné typy, a to byzantské a „západné“ (t. j. latinské). Autorkou byzantského je Anna Komnénová, dcéra cisára Alexia Komnénová (vládol v rokoch 1081 – 1118).¹ Jej text popisuje život a vládu Alexia Komnénová a okrem informácií o vojne s Normanmi v ňom, samozrejme, nájdeme aj fakty z neskorších období panovania zakladateľa dynastie Komnénovcov. Pri práci s týmto prameňom však treba prihliadať na to, že Anna nebola očitým svedkom bojov (narodila sa až v roku 1083) a že ho písala až na sklonku života, koncom prvej polovice 12. storočia. Z latinských prameňov je dôležitý spis *Gesta Roberti Wiscardi*, ktorý bol napísaný koncom 11. storočia a jeho autorom je Guillelmus Apuliensis.² Spomenúť musíme i dielo Gaufrida

¹ Dielo Anny Komnénovej bolo preložené do väčšiny svetových jazykov a patrí ku klenotom byzantskej spisby. U nás je dostupný český preklad. Pozri Anna KOMNÉNOVA: *Paměti byzantské princezny*. Přeložila Růžena Dostálová. Praha: Odeon, 1996. V češtine sa Anna Komnénová prepisuje bez dlžňa, čo vysvetľuje nejednotnosť pri uvádzaní jej mena v texte štúdie a pri citovaní z prameňa v poznámkovom aparáte.

² *Gesta Roberti Wiscardi* je dostupný vo viacerých prekladoch. Pozri Guillaume de Pouille: *La Geste de Robert Guiscard*. Ed. M. Mathieu. Palermo 1961. V anglickom jazyku je autor známy ako William of Apulia a anglický preklad je voľne dostupný na internete. Pozri William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*. Unpublished translation by Graham A. Loud. In: www.

Malaterru z konca 11. storočia, ktoré nám takisto podrobne približuje priebeh vojny Normanov s Byzanciou a činy normanského vojvodu Roberta Guiscarda.³

Z prác zahraničných medievalistov a byzantológov o nastolenej problematike uvedieme aspoň tie najnovšie a najdôležitejšie. Vojnou Normanov s Byzanciou sa zaoberalo niekoľko svetových historikov a výsledkom bádania boli samostatné monografie i štúdie v špecializovaných byzantologických časopisoch.⁴ K obdobiu pred vypuknutím vojny Normanov s Byzanciou (teda do roku 1081) je k dispozícii tiež niekoľko odborných štúdií.⁵ Niektorí historici upriamili svoju pozornosť na skúmanie kontaktov Byzantíncov s „Latincami“ nielen vo vzájomných bojoch, ale zamerali sa aj na využívanie západných rytierov v byzantských armádach.⁶

medievalsicily.com. V slovenčine autora prepisujeme ako Viliama z Apúlie a toho sa budeme držať i v tejto štúdií.

³ Pozri Gaufredus MALATERRA: *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis auctore Gaufrido Malaterra*. Ed. E. Pontieri. Bologna 1927 – 1928. Gaufredus Malaterra je v anglickom jazyku prepisovaný ako Geoffrey Malaterra. Pozri Geoffrey MALATERRA: *The Deeds of Count Roger of Calabria & Sicily & of Duke Robert Guiscard his brother*. Unpublished translation by Graham A. Loud. In: www.medievalsicily.com.

⁴ Z najnovších monografií odporúčame SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*. Leuven: Peeters Publishers, 2007. Spomedzi štúdií sú dôležité najmä McQUEEN, William B.: *Relations between the Normans and Byzantium 1071 – 1112*. In: *Byzantion*, 56, 1986, s. 427 – 476; LOUD, Graham A.: *Byzantine Italy and the Normans*. In: *Byzantinische Forschungen*, 13, 1988, s. 215 – 233 a všeobecnejšie VAN HOUTS, Elisabeth M. C.: *Normandy and Byzantium in the Eleventh Century*. In: *Byzantion*, 55, 1985, s. 544 – 559.

⁵ K vzájomným vzťahom v 70. rokoch za vlády Michala VII. Duku pozri KOLIA-DERMITZAKI, Athina: *Michael VII Doukas, Robert Guiscard and the Byzantine-Norman Marriage Negotiations*. In: *Byzantinoslavica*, 58, 1997, č. 2, s. 251 – 268. Všeobecne k vzťahom Byzancie k Západu (teda aj k Normanom) v druhej polovici 11. storočia pozri CHARANIS, Peter: *Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade*. In: *Byzantion*, 19, 1949, s. 17 – 36 a SHEPARD, Jonathan: *Aspects of Byzantine Attitudes and Policy Towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries*. In: *Byzantinische Forschungen*, 13, 1988, s. 67 – 119. V slovenčine je dostupná prehľadná štúdia o celkovom politickom vývoji Byzancie v rokoch 1025 – 1081. Pozri MEŠKO, Marek: *Byzantská ríša v rokoch 1025 – 1081*. In: *Byzantinoslovaca*, 2, 2008, s. 20 – 39.

⁶ Základné štúdie k tejto problematike sú SHEPARD, Jonathan: *The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium*. In: *Anglo-Norman Studies*, 15, 1993, s. 275 – 305 a KAZHDAN, Alexander: *Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century*. In: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*. Edited by Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2001, s. 83 – 100. Pozri aj HEAD, Constance: *Alexios Komnenos and the English*. In: *Byzantion*, 47, 1977, s. 186 – 198.

NORMANI NA JUHU APENINSKÉHO POLOSTROVA A NA SICÍLII

Juh Apeninského polostrova bol na začiatku 11. storočia veľmi nestabilným a doslova rozdrobeným územím, kde sa neustále stretávali záujmy viacerých mocností. Najsilnejšiu pozíciu tu mali Byzantínci, ktorí ovládali Apúliu a Kalábriu s dôležitými mestami Reggio, Tursi, Bari a Melfi.⁷ Správou týchto území bol poverený miestodržiteľ s titulom *katepano* sídliaci v prístavnom meste Bari. Okrem oblastí pod byzantskou nadvládou sa tu nachádzali aj nezávislé longobardské kniežatstvá Benevento, Kápua a Salerno, mestská republika Amalfi a ďalšie menšie vojvodstvá. Tieto už aj tak zložité pomery začali postupne narúšať a pretvárať malé skupiny normanských dobrodruhov, ktoré do tejto oblasti výraznejšie prenikli na začiatku 11. storočia. Vo väčšine prípadov išlo o exulantov, ktorí boli z rôznych príčin nútení opustiť Normandiu a hľadali si uplatnenie ako žoldnieri v iných regiónoch Európy. Normani sa v južnej Itálii často zastavovali aj počas pútí do Svätej zeme a nezriedka sa za výhodných podmienok dali najímať do služieb miestnych kniežat a vojvodov. Silný oddiel Normanov si najal napríklad longobardský šľachtic Melus (Melo), ktorý od roku 1017 viedol na juhu Itálie protibyzantské povstanie, ktoré však nakoniec nebolo úspešné.⁸

Postupom času však už stále väčšej normanskej populácii nestačilo len nechať sa neustále najímať do týchto lokálnych konfliktov a jej členovia sa snažili získať pre seba vlastné územie, na ktorom by si sami vládli. V 40. rokoch 11. storočia začali výbojní Normani zberať a obsadzovať oblasti na juhu Apeninského polostrova, a to na úkor Byzancie, jednotlivých longobardských kniežatstiev (Benevento, Salerno...) a samostatných vojvodstiev (Neapol).⁹ Prítomnosť Normanov na juhu Itálie bola vyslovene nežiaduca nielen pre Byzantíncov a väčšinu longobardských šľachticov, ale aj pre pápeža, ktorý mal v tejto oblasti svoje špecifické záujmy. Minimálne od roku 1051 prebiehali medzi byzantským cisárom Konštantínom IX. Monomachom (1042 – 1055) a pápežom Levom IX. (pontifikát v rokoch 1048 – 1054) rokovania o vytvorení koalície proti nebezpečným Normanom, ktorí boli trvalou hrozbou pre obe strany.¹⁰ Z tejto spolupráce však definitívne zišlo v roku 1053, keď Normani v bitke pri Civitate rozprášili nekvalitné a narýchlo zozbierané pápežove oddiely a samotného Leva IX. zajali a niekoľko mesiacov väznili v Benevente.¹¹

⁷ LOUD, Graham A.: *Byzantine Italy and the Normans*, s. 216 – 217.

⁸ NEVEUX, Francois: *A Brief History of the Normans. The Conquest that Changed the Face of Europe*. London: Robinson Publishing, 2008, s. 149.

⁹ Tamže, s. 150 – 151.

¹⁰ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*. Harlow: Longman, 2000, s. 116 – 118.

¹¹ Geoffrey MALATERRA: *The Deeds of Count Roger of Calabria & Sicily & of Duke Robert Guiscard his brother*, s. 9 – 10.

Na tomto mieste prerušíme rozprávanie o politickom vývoji v južnej Itálii v 50. rokoch 11. storočia a zameriame sa na predstavenie najvýznamnejších Normanov, s ktorými je spojený územný rozmach normanského štátu na Apeninskom polostrove. Najväčšie úspechy dosiahol v tomto smere normanský vojvoda Robert Guiscard (1059 – 1085). Robert sa narodil v Normandii ako jedno z dvanástich detí šľachtica Tankreda z Hauteville.¹² Podobne ako väčšina jeho nevlastných bratov sa aj on vybral do južnej Itálie skúsiť šťastie ako žoldnier, keďže na malom otcovom panstve sa nemohol dostatočne uplatniť. Od 30. rokov 11. storočia pôsobili v Itálii ako žoldnieri v službách longobardských šľachticov aj Robertovi nevlastní starší bratia Viliam Železná ruka, Drogo (Dreux) a Humfred (Onfroi). V roku 1042 si práve Viliama zvolili Normani žijúci v Apúlii za svojho vodcu, a keď o štyri roky neskôr zomrel, nahradil ho ďalší člen hautevillského klanu – Drogo.

Až po Viliamovej smrti sa na juhu Itálie objavil aj jeho nevlastný mladší brat Robert Guiscard, túžiaci po vojenskej kariére v službách čerstvo zvoleného Droga.¹³ Jeho začiatky neboli oslnivé. Drogo mu zveril len obranu malej pevnosti v kalábrijských horách, čo Robertove ambície vôbec neuspokojovalo. Niekoľko rokov sa Robert v Kalábrii venoval bezvýznamným šarvátkam, prepadávaní dedín a unášaní bohatých kupcov, počínal si teda ako typický lúpežný rytier. Keď bol v roku 1051 Drogo zavraždený, za nového vodcu si Normani zvolili jeho brata Humfreda. Počas jeho vlády sa Robertovo postavenie začalo zlepšovať, kontroloval stále viac územia v Kalábrii a zväčšoval svoju moc a vplyv. Vyznamenal sa aj v roku 1053 v už spomínanej bitke pri Civitate, kde Normani na hlavu porazili oddiely pápeža Leva IX., zložené z talianskych dobrovoľníkov a nemeckých žoldnierov.¹⁴

Robertova chvíľa prišla v roku 1057, keď zomrel Humfred a Normani si museli zvoliť nového vodcu. Voľba padla na Roberta Guiscarda a s jeho nástupom sa začína nová kapitola v dejinách normanského štátu na juhu Apeninského polostrova. Prezieravý pápež Mikuláš II. pochopil, že poraziť Normanov na bojovom poli je v súčasnej situácii nemožné, a rozhodol sa prehodnotiť postoj Ríma k apúlskym grófam. Viedla ho k tomu aj skutočnosť, že po vypuknutí veľkej schizmy medzi západnou a východnou kresťanskou cirkvou (1054) sa výrazne zhoršili vzťahy

¹² K životu a vláde Roberta Guiscarda pozri už uvedenú publikáciu LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*; TAVIANI-CAROZZI, Huguette: *La Terre et le Monde. Robert Guiscard et la conquête normande en Italie*. Paris: Fayard, 1996 a BÜNEMANN, Richard: *Robert Guiscard 1015 – 1085. Eine Normanner eroberung Süditalien*. Cologne: Böhlau, 1997.

¹³ Čas príchodu Roberta Guiscarda do Itálie nie je presne známy, väčšina historikov sa prikláňa k rokom 1046 alebo 1047.

¹⁴ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 119 – 121.

s byzantským cisárom, ktorého pápež už nemohol pokladať za spojenca Svätej stolice. Neželanou konkurenciou pápežových záujmov v Itálii bol aj nemecký kráľ Henrich IV. (1056 – 1105), veľmi ambiciózny panovník, ktorý sa neskôr, v 70. rokoch, stal najväčším súperom pápeža a tento dlhotrvajúci spor medzi oboma stranami vyvrcholil v tzv. boji o investitúru. Po zvážení týchto skutočností sa Mikuláš II. rozhodol stavať na Normanov, z ktorých sa mali stať vazali a ochrancovia pápežského štátu. V roku 1059 zvolal do mesta Melfi synodu, na ktorú boli pozvaní i dvaja najvýznamnejší normanskí šľachtici – Richard z Aversy a Robert Guiscard. Obaja prisahali vernosť Svätej stolici, stali sa formálnymi vazalmi pápeža a za to boli odmenení viacerými poctami. Robert Guiscard bol povýšený na vojvodu, jeho oficiálny titul znel „z milosti Božej a sv. Petra vojvoda Apúlie, Kalábrie a Sicílie“¹⁵. Tak sa z chudobného lúpežného rytiera stal v priebehu jednej dekády uznávaný vojvoda a neskôr najväčší dobyvateľ spomedzi italských Normanov.

Hoci Robert Guiscard získal od pápeža tento honosný titul, skutočnosť bola taká, že v roku 1059 neovládal ani celú Kalábriu a Sicília bola vtedy kompletne v rukách moslimských emirov. Niekoľko miest a pevností na juhu Apeninského polostrova ešte stále ovládali Byzantínci, ktorým velil *katepano* sídliači v dobre opevnenom prístavnom meste Bari. Normani tak stáli pred ťažkou úlohou: bojovať naraz na dvoch frontoch, na Sicílii proti moslimom a na juhu Itálie proti Byzantíncom.

Dobýjanie Sicílie z moslimských rúk začal Robert Guiscard spolu so svojím mladším bratom Rogerom I. v roku 1061. Ostrov v tom čase ovládalo niekoľko nezávislých emirov, a kým sa ich podarilo Normanom všetkých poraziť, uplynulo dlhých tridsať rokov. Sicílske záležitosti Robert postupne stále viac prenechával Rogerovi a on sám sa sústredil na definitívne vyhnanie Byzantíncov z Apeninského polostrova a ovládnutie celej Apúlie a Kalábrie. V roku 1068 začali Normani obliehať Bari zo súše i z mora, no Byzantínci sa udatne bránili celé tri roky. Agresorom sa mesto podarilo dobyť až 16. apríla 1071.¹⁶ Ako sa neskôr ukázalo, konflikt medzi Normanmi a Byzantíncami sa tým ani zďaleka neskončil. Robert Guiscard síce získal do svojich rúk bohaté byzantské mesto, no i to sa mu mánilo. Jeho dlhodobým cieľom sa stalo ovládnuť samotný zdroj tohto obrovského byzantského bohatstva – slávny Konštantínopol.

POLITICKÁ SITUÁCIA V BYZANCII V ROKOCH 1071 – 1081

Rok 1071 bol pre Byzantskú ríšu skutočne katastrofálny. Akoby nestačil pád Bari v Itálii, v auguste toho istého roku utrpela armáda cisára Romana IV. Diogéna

¹⁵ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 24 – 25; HASKINS, Charles Homer: *Normani v evropských dejinách*. Jinočany: H&H, 2008, s. 204 – 206.

¹⁶ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 26 – 28.

(1068 – 1071) ťažkú porážku od seldžuckých Turkov neďaleko Mantzikertu v Malej Ázii.¹⁷ Sám Romanos bol zajatý oddielmi seldžuckého sultána Alp Arslana a prepustený na slobodu až po ôsmich dňoch. V Konštantínopole sa medzitým dostal k moci Michal VII. Dukas a Romanos s ním musel celý rok neúspešne bojovať. Nakoniec bol cisárovým vojskom zajatý a vo väzení veľmi krutým spôsobom oslepený, čo onedlho spôsobilo jeho smrť.¹⁸ Ani potom však rebélie v ríši neustali a pravidelne prepukali v európskych i ázijských častiach impéria.¹⁹

Cisár Michal VII. si dobre uvedomoval, aké nebezpečenstvo hrozí jeho štátu na západe i na východe. Po bitke pri Mantzikerte získavali Seldžuci v Malej Ázii jednu pevnosť za druhou a cisár nemal dostatok vojska na to, aby dokázal ich postup zastaviť. Celá Anatólia sa do roku 1081 ocitla v rukách Seldžukov a Byzantíncom ostalo len malé územie na západnom pobreží Malej Ázie.²⁰ Cisár sa obával aj nového normanského útoku, ktorý by mohol smerovať na balkánske provincie ríše. Preto sa rozhodol predísť neželanému scenáru a pokúsil sa získať Roberta Guiscarda za spojenca Byzancie. O niečo podobné sa usiloval už v roku 1071 Romanos Diogénes, no vtedy z toho zišlo z dôvodu jeho uväznenia Seldžukmi a následnej straty trónu.²¹

Michal VII. sa rozhodol ponuku na uzavretie spojenectva zopakovať v podstate ihneď po nástupe na trón. Viedli ho k tomu hlavne tieto dôvody: predísť ďalším útokom Normanov na byzantské územia, ktoré by sa opäť mohli skončiť stratou týchto oblastí, a snaha získať po uzavretí spojenectva od Roberta Guiscarda oddiely normanských ťažkých jazdcov, ktoré by boli použité v boji proti Seldžukom v Malej Ázii.²² Cisár dal napísať Robertovi dva listy, v ktorých mu predložil podmienky uzavretia spojeneckej zmluvy. Podľa Athiny Kolia-Dermitzaki však

¹⁷ Bitka sa odohrala 26. augusta 1071 pri Mantzikerte, dnes Malazgirt vo východnom Turecku. Patrí k najdôležitejším bitkám byzantských dejín a pokladá sa za dôležitý medzník vo vývoji Byzancie. Pozri napríklad FRIENDLY, Alfred: *The Dreadful Day: The Battle of Manzikert 1071*. London: Hutchinson, 1981; CHEYNET, J. C.: *Manzikert: un désastre militaire?* In: *Byzantion*, 50, 1980, s. 410 – 438 alebo našu aktuálnu štúdiu KONEČNÝ, Martin: *Manzikert 1071*. In: *Historický obzor*, 22, 2011, č. 3/4, s. 64 – 72.

¹⁸ Michal PSELLOS: *Byzantské letopisy*. Praha: Odeon, 1982, s. 284.

¹⁹ K obdobiu rokov 1071 – 1081 v Byzancii pozri napríklad ANGOLD, Michael: *The Byzantine Empire 1025 – 1204. A political history*. New York: Longman, 1984, s. 92 – 106.

²⁰ K prenikaniu Seldžukov do Malej Ázie a postupnej islamizácii tohto regiónu pozri VRYONIS, Speros Jr.: *Nomadization and Islamization in Asia Minor*. In: *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, s. 41 – 71. Všeobecne k dejinám Seldžukov odporúčame publikáciu CAHEN, Claude: *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071 – 1330*. New York: Taplinger Publishing Company, 1968.

²¹ SHEPARD, Jonathan: *The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium*, s. 299.

²² KOLIA-DERMITZAKI, Athina: *Michael VII Doukas, Robert Guiscard and the Byzantine-Norman Marriage Negotiations*, s. 257.

cisár nakoniec odoslal len jeden list, a to v roku 1073.²³ Keď normanský vojvoda niektoré návrhy byzantského cisára odmietol, dospeli obe strany k dohode až v roku 1074. Tá znela takto: Robertova dcéra (v Byzancii známa pod menom Helena) sa v budúcnosti vydá za Michalovho vtedy ešte nedospelého syna Konštantína, ktorý preberie po otcovi vladárske žezlo. Helena by sa tak stala byzantskou cisárovnou. Robertovi bude udelený vysoký dvorský titul *nobelissimos*, spojený s pravidelnou ročnou rentou, a jednému z jeho synov titul *kouropalates*, takisto s ročnou rentou. Navyše Robert dostane jednorazovú finančnú sumu v zlate pre svojich rodinných príslušníkov a dvoranov, ktorú medzi nich môže rozdeliť podľa svojho uváženia. Robert sa stane spojencom Michala VII. a bude mu pomáhať brániť ríšu pred nepriateľmi.²⁴ Takúto ponuku už Robert neodmietol a v auguste 1074 potvrdil spojenectvo s cisárom Michalom. O dva roky neskôr Robertova dcéra prišla do Konštantínopolu, kde ju privítali so všetkými poctami ako budúcu cisárovnú. Obe strany boli s dohodou spokojné. Robert sa tak dostal do príbuzenského zväzku s byzantským cisárom a získal vysoký dvorský titul, pričom pre svoju dcéru zabezpečil postavenie budúcej byzantskej cisárovnej. Michal sa nielenže zbavil hrozby normanského útoku, ale navyše získal Roberta s jeho oddielmi ako významného spojenca, ktorého plánoval využiť aj v bojoch so Seldžukmi na východnej hranici ríše.

Zmenu Robertovho správania k Michalovi VII. treba vnímať najmä v kontexte udalostí odohrávajúcich sa na Apeninskom polostrove v prvej polovici 70. rokov 11. storočia. Normanský vojvoda sa totiž dostával do stále väčšej izolácie a musel čeliť oprávnenej kritike zo strany svojho seniora, ktorým bol v tomto období pápež Gregor VII. (pontifikát v rokoch 1073 – 1085). Gregor VII. vyčítal Robertovi útoky na léna iných italských šľachticov, z ktorých niektorí boli vazalmi pápeža a boli oficiálne pod jeho ochranou. Podľa Williama McQueena pápež Gregor VII. plánoval proti Robertovi vojenskú výpravu, na ktorej sa mali zúčastniť nielen italskí veľmoži, ale aj rytieri zo západnej Európy.²⁵ V tejto neľahkej situácii sa Robert rozhodol prehodnotiť svoj postoj k byzantskému cisárovi a zareagoval na jeho snahu o uzavretie spojenectva. Tento krok však Robert urobil až pod tlakom, keď boli ohrozené jeho vlastné pozície v Itálii a potreboval silného spojenca.²⁶ Podpísaním spomínanej zmluvy sa v podstate dostal do príbuzenského zväzku s cisárom a zaistil si jeho podporu.

V marci 1078 sa však situácia v Byzancii dramaticky zmenila, pretože Michal VII. bol zvrhnutý z trónu a jeho miesto zaujal nový cisár Nikeforos III.

²³ Tamže, s. 268.

²⁴ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 211 – 212.

²⁵ McQUEEN, William B.: *Relations between the Normans and Byzantium 1071 – 1112*, s. 433.

²⁶ Tamže, s. 434.

Botaneiates (1078 – 1081).²⁷ Ten krátko po nástupe na trón zrušil plánovanú svadbu Heleny a Konštantína a oboch posadil do domáceho väzenia. Zároveň zmietol zo stola akékoľvek nároky mladého Konštantína na byzantský trón a jeho otca Michala donútil vstúpiť do kláštora a stať sa mníchom. Keď sa správy o situácii v Konštantínopole dostali k Robertovi Guiscardovi, hrdý Norman sa okamžite rozhodol pomstiť krivdu spáchanú na jeho dcére. Tentoraz však mohol vystupovať ako ochranca právoplatného cisára Michala VII. a nástupníckych práv svojej dcéry a nie ako zjavný agresor. Robertovu snahu požehnal aj Gregor VII., ktorý exkomunikoval uzurpátora Nikefora III. a poveril Roberta, aby dosadil na trón právoplatného cisára Michala VII. V roku 1078 sa v Apúlii a Kalábrii rozhoreli prípravy na vojnu proti Nikeforovi III., ktoré trvali takmer tri roky. Robert sa snažil nielen o získanie čo najväčšieho počtu vojakov, ale aj o vybudovanie silnej flotily, potrebnej na úspešnú inváziu. Problémom bola skutočnosť, že časť oddielov mal viazaných na Sicílii v bojoch s moslimami a nemohol počítať ani s pomocou svojho brata Rogera I.

Niekedy na začiatku roku 1080, počas horúčkovitých príprav Normanov na inváziu, sa v južnej Itálii objavil človek, ktorý o sebe tvrdil, že je zvrhnutým cisárom Michalom VII. O tejto udalosti sa zmiňujú aj doboví „latinskí“ autori – Gaufredus Malaterra a Viliam z Apúlie. Malaterra o príchode cudzinca napísal: „V tom istom roku (1080, pozn. autora) prišiel za vojvodom z Apúlie Grék, ktorý o sebe tvrdil, že je Michal, konštantínopolský cisár. Prosil vojvodu o pomoc, aby sa znovu mohol zmocniť vlády v paláci, z ktorého bol vyhnaný. Jediný dôvod, prečo sa tak stalo, je ten, že súhlasil so sobášom svojho syna s vojvodovou dcérou. O svojho syna má teraz veľké obavy, pretože z neho čoskoro urobia eunucha, aby sa nemohol domáhať trónu, a pošlú ho do ďalekého vyhnanstva... Michal opustil kláštor, v ktorom bol donútený stať sa mníchom, zanechal svoj mníšsky habit a vydal sa do Apúlie. Po svojom príchode dostal od vojvodu patričné počty a na vojvodov príkaz boli na jeho počesť urobené v mestách v Apúlii a Kalábrii procesie a slávnostné obrady.“²⁸ Príchod tohto cudzinca spomína aj druhý autor, Viliam z Apúlie.²⁹

Je isté, že to nebol skutočný cisár Michal VII., ktorý naďalej žil v študijskom kláštore v Konštantínopole a neskôr sa stal arcibiskupom v maloázijskom Efeze. Keďže Robert Guiscard sa nikdy predtým osobne s cisárom Michalom nestretol, teoreticky mohol uveriť, že pred ním stojí bývalý panovník. Pravdepodobnejšie je, že Robert tomuto človeku síce neveril, ale využil ho vo svojich plánoch ako

²⁷ Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 21.

²⁸ Geoffrey MALATERRA: *The Deeds of Count Roger of Calabria & Sicily & of Duke Robert Guiscard his brother*, s. 48.

²⁹ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 47 – 48.

ďalšiu zámienku na rozpútanie bojov s Byzantíncami.³⁰ Teraz mohol Robert vystupovať ako ochranca zvrhnutého cisára, ktorému len pomáha získať späť trón v Konštantínopole. Tieto skutočnosti podrobne rozoberá vo svojom diele *Alexias* aj byzantská historička Anna Komnénová.³¹ Prikláňa sa k verzii, podľa ktorej Robert dobre vedel, že cudzinec je podvodník (dokonca tvrdí, že to možno celé sám zinscenoval a falošného cisára si „najal“), no využil ho na ospravedlnenie svojho útoku proti Byzancii.

William McQueen vidí za inváziou Normanov na Balkán aj iné dôvody, nielen úsilie o navrátenie trónu právoplatnému cisárovi Michalovi VII. Jednou z Robertových pohnútok mohla byť snaha získať na Balkáne určité územie, ktoré by zanechal ako dedičstvo svojmu synovi z prvého manželstva Bohemundovi.³² Už dávnejšie totiž rozhodol, že majetky v Itálii po ňom zdedí syn z druhého manželstva Roger Borsa.

INVÁZIA NORMANOV NA BALKÁN – PRVÁ FÁZA (1081 – 1083)

Počas celého roku 1080 pokračoval Robert Guiscard v prípravách na vojnu s cisárom Nikeforom III. Začiatok invázie naplánoval na marec 1081 a už od januára zhromažďoval vyčlenené jednotky v prístavoch južnej Itálie. Robertovo vojsko bolo skutočne výkvetom normanského rytierstva. Jeho veľkosť ešte pred vyplávaním je však dodnes predmetom sporov. Gaufredus Malaterra vo svojom diele spomína, že Robert mal k dispozícii 1 300 ťažkoodených rytierov a niekoľko tisíc ďalších ozbrojencov.³³ Anna Komnénová uvádza, že Robert dokázal zhromaždiť až 30 000 vojakov a 150 lodí.³⁴ Popredný byzantológ John Haldon považuje toto číslo za zveličené, ale pripúšťa, že Robertovi sa podarilo zhromaždiť naozaj veľkú armádu, ktorá početne prevyšovala byzantské oddiely.³⁵ Väčšinu lodí, ktoré tvorili normanskú flotilu, dodali Robertovi spojenci z prístavných miest v Dalmácii, najmä z Ragusy (dnešný Dubrovnik v Chorvátsku).³⁶

V marci 1081 vyslal Robert časť armády pod velením svojho syna Bohemunda na protilahlý breh južného Jadranu s cieľom dobyť ostrov Korfu a vybudovať

³⁰ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 39 – 40.

³¹ ANNA KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 40 – 42.

³² MCQUEEN, William B.: *Relations between the Normans and Byzantium 1071 – 1112*, s. 441 – 442.

³³ GEOFFREY MALATERRA: *The Deeds of Count Roger of Calabria & Sicily & of Duke Robert Guiscard his brother*, s. 54.

³⁴ ANNA KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 113 – 114.

³⁵ HALDON, John: *The Byzantine Wars*. Brimscombe Port Stroud: The History Press, 2008, s. 188.

³⁶ STEPHENSON, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900 – 1204*. New York: Cambridge University Press, 2002, s. 165.

na ňom základňu. Z ostrova sa mal Bohemund následne presunúť na západný breh Balkánu (dnešné pobrežie Albánska a Grécka) a pokračovať v obsadzovaní byzantských prístavných i vnútrozemských miest. Bohemundovi sa v priebehu jarných mesiacov roku 1081 podarilo túto misiu úspešne splniť, keď jeho vojská obsadili nielen Korfu, ale aj mestá Butrotos, Bonditsa (v dnešnom Grécku) a Aulon na pobreží dnešného Albánska.³⁷ Robert ešte pred vyplávaním prikázal Bohemundovi, nech naňho aj so svojím vojskom počká v meste Butrotos, kde sa skutočne obe armády spojili v priebehu druhej polovice júna 1081.³⁸

Odtiaľ postupovali spojené normanské vojská na sever pozdĺž pobrežia dnešného Albánska až k dobre opevnenému mestu Dyrrachion (súčasný Durrës v Albánsku), ktoré bolo dôležitým byzantským správnym a obchodným centrom. Práve toto mesto bolo podľa Roberta Guiscarda kľúčom k ovládnutiu celého západného Balkánu. Ležalo na starej rímskej ceste Via Egnatia, po ktorej sa dalo cez Ochrid a Solún dôjsť priamo do Konštantínopola.³⁹ Dyrrachion bol zároveň centrom rovnomennej byzantskej územnosprávnej jednotky (*thema*) a na jeho čele stál v tomto období miestodržiteľ s titulom *doux*. Na sklonku vlády Michala VII. a ešte na začiatku panovania Nikefora III. bol v tejto funkcii Nikeforos Bryennios, ktorý ju však zneužil na financovanie a vybudovanie vlastnej armády, s ktorou sa pokúsil získať cisársky trón.⁴⁰ Nikeforos III. neskôr vymenoval za miestodržiteľa Dyrrachia Georgia Monomachata, ktorého hlavnou úlohou malo byť monitorovanie činnosti Normanov a ich slovanských spojencov (išlo najmä o Srbov obývajúcich oblasti severne od Dyrrachia) a okamžité varovanie cisára v prípade útoku.

V apríli 1081 však došlo k zmene, keď bol za nového byzantského cisára slávnostne korunovaný Alexios I. Komnénos (1081 – 1118), zakladateľ dynastie Komnénovcov.⁴¹ Alexios sa uplatnil ako generál v armáde Nikefora III. a podieľal sa na úspešnom potlačaní povstania Nikefora Bryennia a Nikefora Basilaka. V čase jeho nástupu na trón bola Byzancia už len odleskom niekdajšej európskej veľmoci. Na východe ju Seldžuci pripravili o takmer celú Malú Áziu a na Balkáne musela neustále čeliť vpádom kočovných kmeňov cez dunajskú hranicu (hlavne

³⁷ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 48 – 49.

³⁸ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 49.

³⁹ HALDON, John: *The Byzantine Wars*, s. 13.

⁴⁰ STEPHENSON, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900 – 1204*, s. 159 – 160.

⁴¹ Ako sme už uviedli v úvode, primárnym byzantským prameňom k obdobiu vlády Alexia Komnénéna je dielo jeho dcéry Anny *Alexias*, ktoré sme použili i pri tvorbe tejto štúdie. Spomedzi sekundárnej literatúry je k dispozícii niekoľko odborných štúdií o rôznych aspektoch jeho vlády, na ktoré sme upozornili na predchádzajúcich stranách, ale aj zborník. Pozri MULLETT, Margaret – SMYTHE, Dion (eds.): *Alexios I. Komnenos*. Belfast: The Queens University of Belfast, 1996.

Uzov a Pečenehov). O svoje provincie na Apeninskom polostrove už definitívne prišla v prospech Normanov, ktorí sa teraz snažili uchytiť i na Balkáne. Záchrana európskych území ríše bola pre Alexia životne dôležitá. Len tu totiž ešte stále fungovala štátna správa, vyberanie daní a regrutovanie vojakov do byzantskej armády. Ak by cisár stratil aj balkánske provincie, ríšu by s najväčšou pravdepodobnosťou čakal neodvratný pád. Keďže Alexios niekoľko rokov pôsobil vo funkcii *mezas domestikos* (najvyššieho veliteľa armády), dobre vedel, v akom biednom stave sa nachádza byzantské vojsko. Kým ešte pred šesťdesiatimi rokmi, v dobách Bazilea II. (976 – 1025), nemalo v Európe konkurenciu, v roku 1081 bolo doslova v zúfalom stave.⁴² Tradičné thémové vojsko za Alexia už v podstate neexistovalo a zanikla aj väčšina oddielov *tagmata*.⁴³ Z pôvodných byzantských území mohol Alexios verbovať nových vojakov len z Macedónie, Trácie a čiastočne z Thesálie. Už sme si povedali, že Malú Áziu mali takmer celú v rukách Seldžuci a podunajské provincie boli rozvrátené opakovanými nájazdmi kočovných kmeňov.

Byzantskí cisári, Alexia nevynímajúc, sa tak museli opierať o žoldnierske oddiely. Anna Komnena nás podrobne informuje o zložení byzantskej armády, s ktorou sa Alexios vypravil k Dyrrachiu.⁴⁴ Najpočetnejšie bola zastúpená ťažká jazda z Macedónie a Trácie, ktorá mohla mať okolo 5000 mužov. Týmto oddielom velil Alexander Kabasilas. Jednotky osobnej stráže pod velením Konštantína Oposa mali približne 2000 mužov. Žoldnierom zo západnej Európy, ktorých nebolo viac ako tisíc, velil Konštantín Humbertopulos. Alexiovi sa podarilo získať aj oddiel tureckých ľahkých jazdcov – lukostrelcov (asi 2000) – a do ich čela postavil generála Tatikia, ktorý bol sám tureckého pôvodu. V armáde boli aj príslušníci bojovnej sekty paulikiánov⁴⁵ v počte asi 2800 mužov a jednotky arménskych pešiakov (niekoľko tisíc mužov). Elitou medzi cisárovými oddielmi bola obávaná varjažská garda, tvorená bojovníkmi zo Škandinávie, Ruska ale aj Anglicka, ktorej

⁴² MEŠKO, Marek: *Byzantská ríša v rokoch 1025 – 1081*, s. 27.

⁴³ K problematike vývoja byzantskej armády pozri napríklad HALDON, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565 – 1204*. London: Routledge, 1999 alebo TREADGOLD, Warren: *Byzantium and its Army, 284 – 1081*. Stanford: Stanford University Press, 1995. K stručnému vysvetleniu pojmu *tagmata* pozri *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Volume 1 – 3. Editor in chief Alexander P. Kazhdan. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 2007.

⁴⁴ Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 125. Byzantská historička však neuvádza presné počty všetkých oddielov, niektoré sú doplnené z diela Johna Haldona, pozri poznámku 47.

⁴⁵ Paulikiáni boli príslušníci kresťanskej sekty, ktorej centrum bolo už od 7. storočia na východe Malej Ázie, v byzantsko-arménskom pohraničí. Paulikiáni boli prísni dualisti, uznávali len spisy Nového zákona, evanjeliá a listy sv. Pavla (odtiaľ pochádzal ich názov). Odmietali tradičnú cirkevnú hierarchiu s biskupmi a metropolitmi na čele, cirkevné inštitúcie i niektoré sviatky a vystupovali proti oficiálnej ortodoxnej cirkvi, čím sa neustále dostávali do sporu s byzantským cisárom i patriarchom. Pre viac informácií pozri *The Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 1606.

velil Nampites.⁴⁶ John Haldon odhaduje celkovú silu tohto skutočne rôznorodého Alexiovhovho vojska pred začiatkom výpravy na 18 000 – 20 000 mužov, čo bolo v každom prípade menej, ako mal k dispozícii Robert Guiscard.⁴⁷ Za nového miestodržiteľa v Dyrrachiu vymenoval Alexios skúseného vojvodu Georga Palaiologa (dovtedajšieho miestodržiteľa Georga Monomachata upodozrieval z kontaktov s Robertom Guiscardom), ktorého hlavnou úlohou bolo maximálne zosilniť mestské hradby a riadiť obranu mesta až do príchodu posíl.⁴⁸

Väčšia časť normanských oddielov pod vedením Roberta Guiscarda sa vydala na plavbu niekedy v druhej polovici mája 1081. V druhej polovici júna sa oddiely Roberta Guiscarda stretli v meste Butrotos s vojskom Bohemunda a spoločne postupovali na sever k Dyrrachiu.

OBLIEHANIE DYRRACHIA (1081 – 1082)

V druhej polovici júna sa Normani dostali k opevnenému mestu a začali sa pripravovať na obliehanie. Robert sa snažil zapôsobiť na obrancov Dyrrachia tým, že im predviedol „cisára“ Michala a žiadal ich, aby mu v jeho mene mesto vydali. Tvrdil, že chce pomstiť Michalovo zosadenie a prinavrátiť mu trón, o ktorý ho v roku 1078 pripravil Nikeforos III. Botaneiates. Georgios Palaiologos i niektorí ďalší veteráni však bývalého cisára Michala poznali a ihneď odhalili podvod. Viliam z Apúlie píše, že „*sa všetci obyvatelia mesta začali po chvíli smiať a pokríkovať, že to nie je cisár, ale obyčajný palácový sluha*“⁴⁹. Tak sa definitívne preukázalo, že cudzinec v normanskom tábore je podvodník. Robert Guiscard tak stratil všetky svoje tromfy. Nielenže už nemohol vystupovať ako ochranca zvrhnutého cisára Michala, ale ani ako odporca exkomunikovaného Nikefora III. Ten bol totiž v apríli 1081 nahradený Alexiom Komnénom, s ktorým nemal Robert žiadne osobné spory.

Aj keď teraz už Robert vystupoval ako zjavný agresor, rozhodol sa pokračovať v ťažení a nadobudnúť aspoň nejaké územné zisky. Prípravám na vojnu venoval

⁴⁶ V tejto súvislosti pozri štúdiu HEAD, Constance: *Alexios Komnenos and the English*. In: Byzantion, 47, 1977, s. 186 – 198. Všeobecne k histórii varjažskej gardy pozri publikáciu BLÖNDAL, Sigfús – BENEDIKZ, Benedict: *The Varangians of Byzantium*. New York: Cambridge University Press, 2007. Pôsobenie Varjagov v bitke pri Dyrrachiu je opísané na stranách 123 – 127. Pozri aj náš príspevok KONEČNÝ, Martin: *Varjažská garda byzantských cisárov*. In: Historická revue, 20, 2009, č. 6, s. 80 – 83.

⁴⁷ HALDON, John: *The Byzantine Wars*, s. 188 – 189.

⁴⁸ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 48.

⁴⁹ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 50. Pozri aj Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 120.

tri roky a vynaložil na ňu nemalé finančné prostriedky, ktoré chcel za každú cenu získať späť. Robertov pôvodný plán počítal s totálnou blokadou Dyrrachia od mora i z pevniny, o ktorú sa mali postarať aj spojenecké plavidlá z Ragusy. Tento plán sa však nepodarilo uskutočniť vďaka mocnej benátskej flotile, ktorú na pomoc Byzantíncom vyslal benátsky dóža Domenico Silvio.⁵⁰ Toho získal Alexios na svoju stranu vďaka štedrým darom a príslubu, že ak sa Benátky aktívne zapoja do vojny, získajú od neho rozsiahle obchodné privilégia a výsady. Benátčania považovali Jadran za svoje výsostné územie a námorné ambície Normanov v tejto oblasti sa im vonkoncom nepozdávali. Aj preto vypravil dóža proti Normanom flotilu so silou 59 lodí, ktorá im ušetrila pri Dyrrachiu ťažkú porážku.⁵¹ Oblasť medzi Brindisi v Itálii a Dyrrachiom na Balkáne tak odteraz kontrolovali benátske lode, ktoré mali zabezpečiť, aby Normanom nemohli prísť z Apúlie nové posily.

Donald M. Nicol vo svojej významnej publikácii mapujúcej vzájomné vzťahy Byzancie a Benátok presne uvádza, čo získala republika sv. Marka za vojenskú pomoc Byzantíncom. S najväčšou pravdepodobnosťou v máji 1082⁵² vydal Alexios bulu, v ktorej potvrdil Benátčanom rozsiahle privilégia. Pozrime sa aspoň na tie najdôležitejšie:

1. Dóža získal dedičný titul *protosebastos*, spojený s pravidelnou ročnou rentou. Tento titul automaticky prechádzal na ďalšieho zvoleného dóžu v Benátkach.
2. Biskup z Grada získal titul *hypertimos*, takisto spojený s ročnou rentou a dedičný i pre nasledujúcich biskupov.
3. Chrám sv. Marka v Benátkach dostal uistenie o zasielaní pravidelných ročných platieb z Konštantínopola.
4. Benátčania získali niekoľko obchodov, remeselníckych dielní a domov priamo v Konštantínopole, kde neskôr vznikla samostatná benátska štvrť.
5. Benátski obchodníci boli oslobodení od ciel a iných poplatkov v mnohých byzantských prístavoch po celej ríši.⁵³

⁵⁰ NICOL, Donald M.: *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 57.

⁵¹ Tamže, s. 57.

⁵² Názory byzantológov na presné datovanie Alexiovej buly Benátčanom sa rozchádzajú. Väčšina z nich sa prikláňa k máju 1082, ale niektorí zastávajú tvrdenie, že to mohlo byť neskôr. V tejto súvislosti porovnaj TŮMA, Oldřich: *The Dating of Alexius's Chrysobull to the Venetians: 1082, 1084, or 1092?* In: *Byzantinoslavica*, 42, 1981, č. 2, s. 171 – 185 a MARTIN, M. E.: *The Chrysobull of Alexios I. Comnenus to the Venetians and the Early Venetian Quarter in Constantinople*. In: *Byzantinoslavica*, 39, 1979, č. 1, s. 19 – 23.

⁵³ NICOL, Donald M.: *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, s. 59 – 61.

Tieto výhody a privilégia zaväzovali Benátčanov ostať spojencami byzantských cisárov a byť im v prípade nebezpečenstva nápomocní.

Po príchode benátskej flotily bol Robertov pôvodný plán v troskách a blokovanie Dyrrachia z mora už neprichádzalo do úvahy. Normani si vybudovali tábor na planine neďaleko Dyrrachia a koncom júna 1081 začali obliehať mesto. Smola ich však neopúšťala. Po porážke od Benátčanov tentoraz v ich tábore vypukla epidémia. Trvala niekoľko týždňov a vyžiadala si stovky životov z radov šľachticov i obyčajných vojakov.⁵⁴ Znie to až neuveriteľne, ale ani vtedy demoralizované Robertovo vojsko neprerušilo obliehanie a zotrvalo na svojich pozíciách. Georgios Palaiologos niekoľkokrát podnikol s obrancami výpad a zaútočil na Normanov pod hradbami, no nepodarilo sa mu dosiahnuť rozhodujúce víťazstvo. V jednom zo súbojov utrpel ťažké zranenie, no po ošetrení sa opäť zapojil do bránenia hradieb.⁵⁵ Normani pokračovali v ohrozovaní Dyrrachia aj pomocou obrovských obliehacích veží, z ktorých ostreľovali Byzantíncov šípmi a kameňmi.

Georgios Palaiologos listom žiadal cisára, aby sa čo najskôr dostavil aj s posilami k Dyrrachiu, keďže vedel, že nemôže donekonečna odolávať normanským útokom. Alexios vyrazil so svojou armádou z Konštantínopola v priebehu augusta 1081 a táto správa ho zastihla v Solúne, kde dopĺňal vojsko o ďalšie posily. Urýchlene sa vydal na západ a k Dyrrachiu sa dostal v polovici októbra. Robert vyslal k Alexiovi posolstvo, ktoré malo dohodnúť mierové podmienky. Jeho požiadavky však boli pre cisára neprijateľné. Anna Komnena ich vo svojom diele presne nešpecifikuje, len poznamenáva, že „žiadal nemožné veci, ktoré by poškodili záujmy našej ríše“⁵⁶. Paul Stephenson predpokladá, že Robert mohol od cisára požadovať nejaké oblasti v Dalmácii, aby sa Normani mohli natrvalo usadiť aj na protihlhom brehu Jadranu.⁵⁷ S tým však nemohol súhlasiť ani Alexios, ani jeho spojenci Benátčania, ktorí si severný Jadran úzkostlivo strážili ako vlastnú záujmovú sféru. Po stroskotaní rokovaní bolo všetkým stranám jasné, že o osude Dyrrachia sa rozhodne na bojovom poli.

K bitke pod hradbami mesta došlo 18. októbra 1081. O sile a zložení byzantskej armády sme sa už zmienili. Podľa Anny Komnény mal síce Robert na začiatku k dispozícii 30 000 bojovníkov, no aj keby to bola pravda, boje s Benátčanmi, epidémia, hladomor a straty počas obliehania mesta ho určite pripravili o niekoľko tisíc mužov. Prevaha normanského vojska nad byzantským tak bola v deň

⁵⁴ Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 123. Anna spomína aj hladomor, ktorý prepukol v Robertovom vojsku v dôsledku nedostatočných zásob, je teda evidentné, že Normani mali od začiatku ťaženia ťažké straty.

⁵⁵ Tamže, s. 125.

⁵⁶ Tamže, s. 128.

⁵⁷ STEPHENSON, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier: A Study of the Northern Balkans, 900 – 1204*, s. 166 – 167.

rozhodujúcej bitky len minimálna. Robert rozdelil svoju armádu na dve krídla a stredovú formáciu. Jeho syn Bohemund velil ľavému krídlu, pravé mal na starosti gróf Amicus de Giovinazzo a stredovej formácii velil sám Robert Guiscard.⁵⁸ Alexios usporiadal svoje vojsko nasledujúcim spôsobom: predný voj tvoril oddiel Varjagov s ich veliteľom Nampitom. Stredovú formáciu viedol cisár Alexios Komnénos, ktorý mal k dispozícii ďalšie jednotky osobnej stráže a oddiely lukostrelcov. Ľavému krídlu velil *megas domestikos* Gregorios Pakourianos a pravému *kaisar* (v slovenčine môžeme použiť výraz *césar*, v hierarchii byzantských titulov to bol až do nástupu Alexia Komnéna druhý najvyšší titul) Nikeforos Melissénos.⁵⁹ Presné rozmiestnenie franských žoldnierov a paulikiánov v byzantských oddieloch nie je isté.

Bitka sa začala mohutným náporom Varjagov, odetých do krúžkových košiel a oháňajúcich sa obojručnými sekerami. Tito severskí bojovníci prelomili postavenie Normanov a donútili časť z nich ustúpiť až na pobrežie. Tu boli Normani snažiaci sa zachrániť pred sekerami Varjagov ostreľovaní šípami z hliadkujúcich benátskych lodí, takže sa museli vrátiť späť na bojové pole. Varjagom sa síce podaril tento útok, ale keďže Normanov zúrivo prenasledovali, veľmi sa vzdialili od vlastných línií. Ocitli sa tak nechránení z oboch krídel a medzi nepriateľskou presilou. Robert vydal rozkaz, aby na nich okamžite zaútočili normanskí jazdci. Anna Komnénna v tejto súvislosti napísala: „*Keďže sa Nampitovi vojaci unavili prenasledovaním, ukázalo sa, že boli slabší ako Kelti (Normani, pozn. autora). Celý tento oddiel barbarov (Varjagov, pozn. autora) padol. Niekoľkým sa podarilo ujsť a snažili sa zachrániť v neďalekom Chráme archanjela Michala. Časť z nich sa zabarikádovala v chráme a zvyšok vyliezol na strechu v domnienke, že si tak zachránia život. Ale Latinci (Normani, pozn. autora) založili oheň a upálili všetkých aj s chrámom.*“⁶⁰

Zvyšná časť byzantského vojska pokračovala v boji, ale Normani povzbudení týmto úspechom začínali mať prevahu. Najmä sústredené údery normanskej ťažkej jazdy spôsobovali Byzantíncom veľké straty. Rozhodnutie prišlo vo chvíli, keď Robert nasadil čerstvé oddiely ťažkých jazdcov, ktoré si držal v zálohe. Tým sa podaril rozhodujúci prielom a zničenie niektorých byzantských jednotiek. Paulikiáni a jednotky osobnej stráže brániace cisára bojovali zúrivo až do posledných chvíľ, naopak, Turci opustili bojisko medzi prvými. Cieľom Normanov sa potom stalo zajatie samotného cisára a ich útoky sa sústredili na jeho postavenie.

⁵⁸ V diele Anny Komnény je gróf Amicus de Giovinazzo známy pod menom Amiketas. Pozri Anna KOMNÉNA: *Paměti byzantské princezny*, s. 131 aj inde.

⁵⁹ K podrobnému popisu bitky, ale i obdobia vlády Alexia Komnéna pozri vynikajúcu publikáciu Johna Birkenmeiera o byzantskej armáde za Komnénovcov. BIRKENMEIER, John: *The Development of the Komnenian Army: 1081 – 1180*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 2002, s. 56 – 84.

⁶⁰ Anna KOMNÉNA: *Paměti byzantské princezny*, s. 124.

Anna podrobne popisuje, ako sa Normani snažili Alexia zajať, resp. zraniť a ako ho niekoľko hodín vytrvalo prenasledovali, no bez úspechu.⁶¹ Jedným z normanských jazdcov bol podľa Anny aj už spomenutý Amiketas, veliteľ pravého krídla Normanov.

Normani dosiahli pod hradbami Dyrrachia skvelé víťazstvo. Dokázali zničiť byzantskú armádu, takmer sa im podarilo zajať aj samotného cisára a navyše sa zmocnili obrovskej koristi v opustenom Alexiovom tábore! Presné údaje o počte padlých na oboch stranách nie sú k dispozícii. Nie je možné veriť slovám Viliama z Apúlie, ktorý napísal, že Byzantínci prišli na bojisku o 5000 mužov a Normani len o tridsiatich rytierov.⁶² John Haldon v tejto súvislosti tvrdí, že 5000 mužov nie je nereálne číslo a že straty byzantského vojska skutočne mohli byť okolo 25 % z celkového počtu.⁶³ Počet padlých normanských bojovníkov však, samozrejme, musel byť väčší ako tridsať rytierov. Ťažké straty utrpeli Normani najmä v úvode bitky, keď boli zatlačení bojovníkmi z varjažskej gardy až na pobrežie.

Cisárovi sa po niekoľkých dňoch na úteku podarilo dostať do Ochridu (v dnešnom Macedónsku), kde si konečne mohol vydýchnuť a pozisťovať, ktorým oddielom sa pošťastilo uniknúť a prežiť bitku pri Dyrrachiu. Jeho prvoradou úlohou bolo čo najrýchlejšie zmobilizovať zvyšné byzantské vojská, pripraviť sa na obranu a zároveň rozposlať žiadosti o pomoc na všetky svetové strany (posily mohol Alexios opätovne žiadať aj od Seldžukov, s ktorými uzavrel mier v roku 1081, a takisto od nemeckého kráľa Henricha IV., ktorý – ako sme už spomínali – bol dlhoročným nepriateľom Roberta Guiscarda a pápeža Gregora VII.).

Normani medzitým pokračovali v obliehaní Dyrrachia, jeho obrancovia sa totiž odmietali vzdať, aj keď videli totálnu porážku byzantského vojska pod hradbami. Podľa vzájomnej dohody medzi benátskym dóžom a byzantským cisárom bol za nového veliteľa posádky v Dyrrachiu vymenovaný benátsky šľachtic, v prameňoch známy ako Domenico.⁶⁴ Väčšina vojakov v Dyrrachiu takisto pozostávala z Benátčanov a žoldnierov z iných talianskych miest (napríklad Amalfi), doplnených o oddiely Byzantíncov. Obrancovia dokázali odolávať Normanom ešte takmer štyri mesiace od Alexiovej porážky, vzdali sa až vo februári 1082. Viliam z Apúlie otvorene píše o zrade niekoľkých vplyvných Benátčanov, ktorí po vzájomnej dohode mesto vydali Robertovi Guiscardovi.⁶⁵ Časť obrancov sa

⁶¹ Tamže, s. 133 – 135. Anna, samozrejme, popis týchto udalostí prikrášluje a svojho otca, bojujúceho proti normanskej presile, heroizuje, aj keď sa toho chcela vyvarovať, ako sama spomína na strane 135.

⁶² William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 53.

⁶³ HALDON, John: *The Byzantine Wars*, s. 191 – 192.

⁶⁴ Geoffrey MALATERRA: *The Deeds of Count Roger of Calabria & Sicily & of Duke Robert Guiscard his brother*, s. 57.

⁶⁵ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 54 – 55.

ešte pokúšala zastaviť vpád Normanov do mesta, no neúspešne. Niektorí zahynuli priamo v boji, iní padli do zajatia a zvyšku sa podarilo odplávať do Benátok, ako píše Viliam z Apúlie.⁶⁶ Normani tak dosiahli jeden z hlavných cieľov výpravy, keď získali mocnú pevnosť Dyrrachion do vlastných rúk.

PÔSOBENIE BOHEMUNDA NA BALKÁNE V ROKOCH 1082 – 1083

Alexios predpokladal, že onedlho môže byť cieľom Roberta Guiscarda Ochrid ako dôležité mesto ležiace na ceste vedúcej priamo do Konštantínopola. Snažil sa preto čo najviac posilniť obranu mesta a zhromaždiť v ňom dostatočne silné vojsko, schopné odolať normanskému útoku. Na jeho vybudovanie však potreboval urýchlene finančné prostriedky, a preto bol nútený siahnuť aj na cirkevné poklady. O príspevky žiadal aj členov cisárskeho dvora, vlastných príbuzných nevynímajúc.⁶⁷ Nemalé sumy musel cisár vynaložiť aj na diplomatickú činnosť, ktorú ním poverení agenti vykonávali už od začiatku vojny s Normanmi, no teraz sa ešte viac zintenzívnila.

Zimu 1081/1082 strávil Alexios v Konštantínopole, kde sa snažil sformovať novú armádu a pokračoval v úsilí vytvoriť širokú koalíciu proti Normanom. Zároveň sa pokúsil vyvolať povstanie medzi normanskými šľachticmi v Apúlii a na Sicílii, ktoré by prinútilo Roberta Guiscarda zanechať boje na Balkáne a vrátiť sa do vlasti. Tento ambiciózný plán si však vyžadoval plnú pokladnicu, pretože len zlato mohlo motivovať niektorých normanských veľmožov, aby sa postavili proti obávanému Robertovi Guiscardovi. Alexiova snaha bola korunovaná úspechom, keď sa do sprisahania zapojili dokonca aj členovia Robertovej rodiny, jeho synovci Abelard a Gaufredus z Conversana.⁶⁸ Rebélie onedlho zachvátila apúlske mestá Troia, Ascoli a Oria a Robertovo postavenie pána celej južnej Itálie začalo mať vážne trhliny.

To však nebol jediný tromf, ktorý mal Alexios Komnénos pripravený. Byzantský cisár totiž už na začiatku vojny s Normanmi kontaktoval nemeckého kráľa Henricha IV., zarytého nepriateľa pápeža Gregora VII. a jeho normanských vazalov. V listoch mu veľmi plasticky zobrazil, akú hrozbu predstavujú Normani pre Itáliu i celý Balkán, a navrhoval mu, aby proti nim čo najskôr vojensky zasiahol.⁶⁹ K posolstvu, samozrejme, pridal aj obrovskú sumu zlatých mincí, ktorá presvedčila Henricha IV., aby sa stal Alexiovým spojencom.⁷⁰ Na jar 1082 vtrhol

⁶⁶ Tamže, s. 55.

⁶⁷ Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 143 – 144.

⁶⁸ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 219 – 220.

⁶⁹ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 56.

⁷⁰ Anna Komnéná vo svojom diele uvádza prepis celého listu určeného nemeckému kráľovi

Henrich IV. so svojou armádou do Itálie, dostal sa až k Rímu a začal ho obliehať. Pápež Gregor VII. volal na pomoc a obranu Svätého mesta všetkých svojich vazalov, najmä obávaného vojvodu Roberta Guiscarda. Ten nemohol ignorovať nielen žiadosť svojho seniora, ale takisto ani povstanie šľachticov v Apúlii, ktoré ohrozovalo jeho vlastné panstvo. V priebehu apríla 1082 opustil Robert Guiscard Balkán a s časťou armády sa vydal naspäť na Apeninský polostrov.⁷¹ Alexios tým dosiahol len čiastočný úspech. Robert Guiscard síce byzantské územie opustil, ale vedením vojny proti cisárovi poveril svojho syna Bohemunda, ktorému zanechal silné vojsko. Boje medzi Normanmi a Byzantíncami o ovládnutie Balkánu sa tak onedlho opäť rozohreli.

Bohemund sa s vojskom nevydal k Ochridu, ako predpokladal Alexios, ale na juh, k pevnosti Jannina, ležiacej neďaleko rieky Glykys v Epire.⁷² Alexiovo nárýchlo zhromaždené a nedostatočne vycvičené vojsko však nebolo normanským jazdcom rovnocenným súperom a v máji 1082 tu utrpelo porážku. Väčšina byzantských oddielov aj so samotným cisárom však stihla pomerne skoro opustiť bojisko a zachránila sa ústupom na sever k Ochridu. Alexios však tentoraz nemal potrebný dostatok času na to, aby naverboval nových vojakov a zlepšil bojaskopnosť vlastnej armády. Bohemund bol rozhodnutý držať sa otcových rád a čo najskôr totálne zničiť celú byzantskú armádu.⁷³ Vydal sa po Alexiových stopách a snažil sa ho prinútiť k rozhodujúcej bitke. Bohemundova armáda postupovala na sever a dostala sa až do Macedónie, k mestu Skopje. Odtiaľ sa vydala južnejšie, prešla popri niekoľkých byzantských mestách (Ostrovos, Edessa, Moglena) až na územie dnešného severného Grécka.⁷⁴

Alexiova armáda síce nebola zničená, ale bola výrazne oslabená a demoralizovaná. Normani dokázali Byzantíncov obrátiť na útek nielen pri Dyrrachiu, ale aj pri Jannine a takéto porážky boli pre cisára ťažko stráviteľným úderom. Alexios bol skúsený vojvodca, ktorý videl, že s touto armádou Bohemundovo vojsko jednoducho nemôže poraziť. Potreboval získať ostrieľaných žoldnierov, ktorí by neušli pri prvom skrížení zbraní a dokázali by sa vyrovnáť Normanom

Henrichovi IV. Alexios v ňom píše, že už odoslal sumu 144 000 nomismat (byzantská mena) a zvyšnú sumu 216 000 nomismat vyplatí vtedy, keď kráľ vtrhne so svojím vojskom do Lombardie a dodrží tak spojeneckú zmluvu. Pozri Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 109 – 111.

⁷¹ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 220.

⁷² BIRKENMEIER, John: *The Development of the Komnenian Army: 1081 – 1180*, s. 66 – 67.

⁷³ Anna Komnena napísala, ako Robert Guiscard synovi pred odchodom do Itálie prízvukoval, aby za žiadnych okolností nepoľavil v snahe obsadiť Balkán a neustále prenasledoval oslabenú byzantskú armádu. Pozri Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 146 – 147.

⁷⁴ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 58 – 59.

v boji. Opäť sa preto obrátil so žiadosťou o pomoc na maloázijského seldžuckého sultána Sulejmana I. (1077 – 1086), ktorý mu poskytol 7000 jazdcov.⁷⁵ Alexios sa urýchlene osobne pustil do výcviku svojej heterogénnej armády, aby zvýšil jej bojaschopnosť na čo najvyššiu možnú mieru. Vedel, že sila Normanov tkvie v útokoch ťažkej jazdy, na ktoré nevedeli Byzantínci účinne reagovať. Keď však Norman o svojho koňa prišiel, stal sa v podstate neškodný. Cisár preto prikázal svojim jazdným lukostrelcom, aby nemierili na normanských jazdcov, ale radšej na ich kone a tak ich vyradili z boja.⁷⁶ Táto taktika sa ukázala ako veľmi účinná už v nasledujúcom boji proti Bohemundovej armáde.

V letných mesiacoch roku 1082 sa Normani zamerali na dobytie a obsadenie Ochridu. Podarilo sa im síce prelomiť opevnenie a dostať sa do mesta, no obrancovia aj bez podpory mobilnej cisárovej armády statočne bránili akropolu a odmietli ju vydať Bohemundovi. Byzantínci odolávali niekoľko týždňov a Normani nakoniec obliehanie vzdali a odtiahli. Boje medzi Normanmi a Byzantíncami neutíchl ani na jeseň 1082. Bohemund sa so svojou armádou presunul do Thesálie v centrálnom Grécku a začal obliehať Trikalu, ktorej sa onedlho zmocnil. Prezimovať chcel v dôležitom thesálskom meste Larisse, ktoré bránil generál Leo Kefalas. Obliehanie Larissy sa začalo v októbri 1082 a Bohemund tu sústredil všetky dostupné sily.⁷⁷

Larissa bola hrdinsky bránená Byzantíncami vyše šesť mesiacov, čo bol dostatočný čas na to, aby medzitým Alexios v hlavnom meste sformoval novú armádu, schopnú účinnejšie vzdorovať normanským votrelcom. Bohemund sústredil k Larisse takmer všetky svoje oddiely a snažil sa prelomiť opevnenie, no bez úspechu. Leo Kefalas však vedel, že len hrdinstvom Normanov nezadrží, a listom prosil Alexia o pomoc. Znenie listu nám zanechala vo svojom diele Anna Komnena: „*Môj pane, vedz, že až doteraz som s veľkou námahou držal pevnosť v našich rukách. Keď nám už došli pokrmy, ktoré kresťania môžu jesť, siahli sme aj po tých, ktoré sú nám zakázané. Ale aj tie nám už došli. Keď nám čo najrýchlejšie prídeš na pomoc a podarí sa ti zahnať nepriateľa, potom Bože, buď pochválený! Ale keď nie – ja už som svoju povinnosť splnil. Od tohto okamihu sa musíme podrobiť nutnosti a vydáme pevnosť nepriateľom, ktorí nás tiesnia a zvierajú. Ak dôjde k tomuto nešťastiu, nech som prekliaty, ale odvážim sa povedať Tvojmu cisárskemu veličenstvu do očí: keď neprídeš čo najrýchlejšie a nezbavíš nás nebezpečenstva, potom neujdeš obvineniu zo zrady, pretože si nám neprišiel podľa svojich možností na pomoc!*“⁷⁸ Alexios Leovu žiadosť

⁷⁵ Tamže, s. 59.

⁷⁶ BIRKENMEIER, John: *The Development of the Komnenian Army: 1081 – 1180*, s. 68.

⁷⁷ Obliehanie Larissy podrobne popisuje Anna Komnena, ktorá vyzdvihuje najmä odvahu obrancov pod vedením Lea Kefala. Pozri ANNA KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 152 – 158.

⁷⁸ Tamže, s. 153.

o pomoc nemohol ignorovať a vydal sa s armádou z Konštantínopola k Larisse. Anna nespomína, kedy presne sa k nej byzantské vojsko dostalo, ale pravdepodobne to bolo už v marci alebo apríli 1083.⁷⁹

Cisár si zobral z predchádzajúcich bitiek dostatočné poučenie a priamy útok na normanských jazdcov výslovne zakázal. Nechcel riskovať ďalšiu porážku, a preto sa rozhodol výrazne pozmeniť taktiku. Inšpiroval sa tureckými jazdcami, ktorí boli majstrami v taktike predstieraného ústupu. Cieľom bolo z diaľky útočiť šípmi na Normanov v menších oddieloch, ale nenechať sa vťahnuť do otvoreného boja, v ktorom mali normanskí ťažkoodenci prevahu.⁸⁰ Ako sme už spomínali, lukostrelci mali mieriť na kone Normanov, aby ich tak vyradili z boja. Táto taktika konečne priniesla Byzantíncom úspech. Normani nedokázali prinútiť Alexiove jednotky k rozhodujúcej bitke a sami utrpeli veľké straty v dôsledku dobre mierených rán tureckých lukostrelcov.⁸¹ Bohemund sa však nevzdával, hoci jeho vojsko bolo poriadne preriedené, a niekoľkokrát na byzantských jazdcov zaútočil so svojou družinou. Tentoraz však víťazstvo pripadlo cisárovi. Normani zanechali obliehanie Larissy, odišli do Trikaly a odtiaľ neskôr na sever do Kastorie.

Dlhé a neúspešné obliehanie však spôsobilo rozkol v normanskom tábore, ktorý sa ešte prehĺbil po porážke od Byzantíncov. Normani očakávali bohatú korisť, ktorú sa im nepodarilo získať, a tak požadovali aspoň čiastočnú finančnú kompenzáciu od svojho veliteľa Bohemunda. S touto iniciatívou vystúpilo niekoľko normanských šľachticov a podľa Anny sa tak stalo opäť na popud byzantských agentov.⁸² Normani následne prišli s návrhom, aby Bohemund získal finančné prostriedky priamo od Roberta Guiscarda, ktorý bol stále zamestnaný bojmi s povstalcami v južnej Itálii. Vojaci vyhlásili, že kým im Bohemund peniaze nevyplatí, nebudú pokračovať v boji proti cisárovi. Veliteľ Normanov videl, že operácie na Balkáne bude musieť za týchto okolností načas prerušiť. Svojim podriadeným rozkázal, aby postupne siahli posádky z väčšiny obsadených byzantských miest a vydali sa na západné pobrežie – do Aulonu. Byzantínci túto situáciu využili a po krátkom boji sa zmocnili Kastorie, ktorú dovtedy ovládali Normani. Stalo sa tak pravdepodobne v októbri 1083. Najneskôr v novembri 1083 sa z Aulonu normanská flotila vypravila späť do Itálie.⁸³

⁷⁹ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 60.

⁸⁰ ANGOLD, Michael: *The Byzantine Empire 1025 – 1204. A political history*, s. 108.

⁸¹ Anna Komnena na margo tejto novej taktiky cisára Alexia uviedla: „Nikto sa nemôže vyrovnat' Keltovi (Normanovi, pozn. autora) odvahou, kým sedí na koni, ale keď zosadne z koňa, bráni mu v chôdzi veľký štít a dá sa ľahko premôcť. Práve toto si cisár múdro všimol a prikázal mieriť na kone, nie na normanských jazdcov“ (s. 156).

⁸² Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 158 – 159.

⁸³ STEPHENSON, Paul: *Byzantium's Balkan Frontier: A Study of the Northern Balkans, 900 – 1204*, s. 173.

INVÁZIA NORMANOV NA BALKÁN – DRUHÁ FÁZA (1084 – 1085)

Aj v priebehu roka 1084 bol Robert Guiscard zamestnaný udalosťami v Itálii, ktoré mu stále nedovoľovali pomýšľať na obnovenie bojov s cisárom Alexiom. Po úspešnom potlačení povstania v Apúlii sa musel vydať s armádou na sever do Ríma pomôcť pápežovi Gregorovi VII. v opätovnom boji proti nemeckému panovníkovi Henrichovi IV.⁸⁴ V máji 1084 Robert vyplienil a obsadil Rím, oslobodil pápeža a vyhnal z mesta nemeckú posádku. Rímsky ľud však nenávidel pápeža ešte viac ako Normanov a Gregor VII. vedel, že vo Svätom meste sa už bez pomoci Roberta Guiscarda nebude môcť cítiť bezpečne. Preto odišiel spolu s Normanmi na juh do Salerna, kde o rok neskôr, 25. mája 1085, zomrel.⁸⁵

Až po vyriešení záležitostí v Apúlii a v Ríme mohol Robert Guiscard naplánovať druhú inváziu na Balkán. V normanských rukách ostali po odchode Bohemunda v jeseni 1083 už len dva oporné body, mesto Dyrrachion a časť ostrova Korfu s miestnou pevnosťou.⁸⁶ Po potrebných prípravách sa Normani nalodili a na jeseň 1084 opustili brehy Apúlie. Ako predvoj vyslal Robert flotilu pod vedením svojich synov Bohemunda, Rogera Borsu a Guya (tiež Guido), ktorých úlohou bolo pristáť na protiľahlom brehu Jadranu a opätovne dobyť Aulon a Butrotos, čo sa im podarilo splniť ešte pred začiatkom zimy.⁸⁷ Aj tentoraz, podobne ako počas prvej invázie v roku 1081, boli Normani nútení od začiatku čeliť viacerým ťažkostiam. Počas plavby sa museli vyrovnáť nielen s nepriaznivým počasím, ale aj s útokmi spojeneckej benátsko-byzantskej flotily. Benátčania medzitým začali blokovať normanskú posádku na ostrove Korfu, ktorá už túžobne očakávala príchod Roberta Guiscarda. Normani tu museli vybojovať s Benátčanmi tri námorné bitky, v ktorých síce dvakrát tesne prehrali, no do tretice dokázali Benátčanov doslova rozdrviť. Mnoho lodí bolo potopených aj s posádkami, niekoľko tisíc mužov bolo uvrhnutých do väzenia, oslepených a zmrzačených Normanmi.⁸⁸

Normani po tomto víťazstve v podstate bez väčších problémov opätovne obsadili ostrov Korfu. Následne Robert rozhodol preplaviť sa na južné pobrežie Epiru

⁸⁴ Popis udalostí v Itálii súvisiacich s povstaním normanských šľachticov a bojmi medzi pápežom a Henrichom IV., v ktorých sa angažoval aj Robert Guiscard, nie je primárnym zámerom tejto štúdie. Pre viac informácií odporúčame práce William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 55 – 62 alebo LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 219 – 223.

⁸⁵ NEVEUX, Francois: *A Brief History of the Normans. The Conquest that Changed the Face of Europe*, s. 163.

⁸⁶ SAVVIDES, Alexios G. C.: *BYZANTINO-NORMANNICA. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A. D. 1081 – 1085 and 1107 – 1108)*, s. 60.

⁸⁷ Tamže, s. 63.

⁸⁸ Anna KOMNENA: *Paměti byzantské princezny*, s. 175.

a zriadiť si hlavný stan v meste Bonditsa (v dnešnom Grécku), kde zostali až do príchodu jari roku 1085. Krutá zima a nedostatočná hygiena si však vybrali svoju daň v podobe epidémie, ktorá medzi Normanmi prepukla. Viliam z Apúlie napísal, že chorobe podľahlo 500 rytierov a veľké množstvo obyčajných vojakov.⁸⁹ Ochorel aj Robertov syn Bohemund a jeho stav bol veľmi vážny. Robert sa nakoniec rozhodol radšej poslať Bohemunda so sprievodom domov do Salerna, kde vtedy pôsobili najlepší italskí lekári.⁹⁰

Normanský vojvoda bol týmito okolnosťami donútený pozmeniť pôvodné plány a už sa neusiloval o návrat do severnejších oblastí dnešného Grécka a Albánska. Normani boli oslabení bojmi s Benátčanmi na mori i strašnou epidémiou. Robert sa rozhodol viesť svoju armádu na juh do centrálného Grécka, podľa Grahama Louda možno dokonca rozmyšľal i nad inváziou na Peloponézsky polostrov.⁹¹ Svojho syna Guya vyslal aj so silným oddielom obsadiť ostrov Kefalónia v Iónskom mori, no Guy nedokázal tento rozkaz zrealizovať. Jeho vojsko naďalej trápila choroba, a tak musel požiadať otca o posily. Robert Guiscard sa preto rozhodol osobne ujať dobývania Kefalónie aj s druhým synom Rogerom Borsom, no tento plán sa mu už nepodarilo splniť. Dostal totiž silnú horúčku, ktorej podľahol 17. júla 1085 vo veku sedemdesiat rokov.⁹²

Jeho smrť zmarila nádeje Normanov na zisk nových území na Balkáne či na Peloponéze. Roger Borsa sa chcel čo najskôr dostať z Kefalónie späť do Itálie, aby prebral do svojich rúk právoplatné dedičstvo po otcovi. O to však musel súperiť so svojím nevlastným bratom Bohemundom a tieto nároky vyústili do dlhotrvajúcich vojen medzi oboma stranami. Byzantská ríša sa tak dočasne zbavila normanskej hrozby a Alexios Komnénos mohol úspešne pokračovať v posilňovaní mocenského postavenia svojho impéria. Konečné víťazstvo nad Normanmi bolo pre Byzanciu nesmierne dôležité. Ak by totiž Alexios prišiel aj o Balkán a aj o Peloponéz, nemala by už ríša odkiaľ čerpať ani vlastných vojakov pre potreby armády, ani finančné prostriedky na najímanie zahraničných žoldnierov. Odvrátenie normanskej hrozby bolo síce pre cisára obrovskou úľavou, no ťažko skúšaná ríša si dlho neoddychla. Už o rok neskôr začali trápiť severný Balkán opakované nájazdy nomádskych Pečenehov, ktoré donútili Alexia viesť ďalšiu ťažkú a nákladnú vojnu.⁹³

⁸⁹ William of Apulia: *The Deeds of Robert Guiscard*, s. 61. Celkové straty boli niekoľko tisíc mužov.

⁹⁰ Tamže, s. 61.

⁹¹ LOUD, G. A.: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, s. 223.

⁹² Tamže, s. 223.

⁹³ K problematike vojny Byzantíncov s Pečenehmi pozri viacero štúdií Marka Meška. Odporúčame MEŠKO, Marek: *Snaha Byzancie o konečné riešenie pečenežského problému. Výprava Alexia I. Komnéna proti Dristre roku 1087*. In: MEDEA – Studia Medievalia et Antiqua, IX., 2005,

Summary: THE COURSE OF WAR BETWEEN NORMANS AND BYZANTIUM IN 1081 – 1085. *The beginning of reign of Byzantine emperor Alexius Comnenus (1081 – 1118) is joint with the war against Norman soldiers. Commander of Normans was duke Robert Guiscard (1059 – 1085), one of the most famous Norman warriors in the 11. century. Norman invasion on Balkan peninsula began with the siege of Dyrrhachion, the most important Byzantine fortress in the western Balkan. Emperor Alexius Comnenus tried to defeat Norman soldiers in the middle of October 1081, but his army was totally destroyed near Dyrrhachion. The next battle operations against emperor in Balkan peninsula led Bohemond, son of Robert Guiscard. The duke must went to Italy and fights against rebels in Apulia and then against German king Henry IV. Bohemond achieved some notable victories over Byzantine army in 1082, for example near city Ioannina in modern Greece. In autumn 1082 began Bohemond's invasion to Thessally and Normans occupied cities Kastoria and Trikkala. But siege of Larissa was unsuccessful for Normans and this was turnover in war. In autumn 1083 Normans must went back to Italy and in their hands were only Dyrrhachion in Albania and Island Corfu. The second invasion in Balkan peninsula led again by Robert Guiscard began in the late autumn of 1084 and was partly successful, because Normans defeated united Venetian-byzantine squadron near Island Corfu. But Norman army was decimated by disastrous epidemic, which broke out in their camp in the winter months of 1085. Bohemond was ill and had to go back to Salerno in Italy and illness was fatal for his father, Robert Guiscard. He died in 17th july 1085 in the Island Cephalonia. His death ended Norman's bid of conquest Balkan peninsula. Guiscard's son Roger Borsa went immediately to Italy and fought with Bohemond for his heritage.*

s. 6 – 20 a MEŠKO, Marek: *Boje Byzancie s Pečenehmi o Trákiu v rokoch 1088 až 1091.* In: *Vojenská história*, 11, 2007, č. 1, s. 3 – 27.

PEČENEŽSKO-BYZANTSKÉ DOBRODRUŽSTVO UHORSKÉHO KRÁĽA ŠALAMÚNA (1083 – 1087)*

Marek Meško

Je všeobecne známe, že intenzívne kontakty Maďarov so svetom stepi severného Pričiernomoria neustali ani po ich usídlení sa v Karpatskej kotline. V priebehu 10. storočia u nich naďalej pretrvávala prostredníctvom Chazarov politická organizácia imitujúca a vedome nadväzujúca na imperiálne tradície stepného Tureckého kaganátu (naznačuje to používanie titulov tureckého pôvodu *kündü/kende* a *gyula*) a aj oblasť, kde sa usídlili, sa príležitostne označovala ako „západná Turčia“¹. Uhorské kráľovstvo podrobne sledovalo dianie na stepi, kde po celé toto obdobie dominovali Pečenehovia, a od 11. storočia integrovalo rôznych nomádskych „utečencov“ do vojenských pomocných oddielov a poverovalo ich ochranou svojich hraníc.² Niekedy mohla nastať aj opačná situácia, keď členovia arpádovského rodu hľadali z rôznych príčin útočisko medzi nomádmi.³ Rovnako aj styky Maďarov s Byzantskou ríšou, ktorá bola nepriamo zodpovedná za ich „útek napred“ za ochrannú hradbu Karpát koncom 9. storočia, zostávali aj naďalej pomerne intenzívne. Prvý kresťanský kráľ Štefan I. (997 – 1038) udržiaval počas svojej dlhej vlády priateľské vzťahy s cisármi v Konštantínopole, ba dokonca aktívne pomáhal cisárovi Basileiovi II. (976 – 1025) pri postupnom dobývaní Bulharskej ríše, keďže uhorské oddiely sa zúčastnili po boku Byzantíncov na dobývaní bulharského hlavného mesta Ochridu.⁴ Po Štefanovej smrti došlo síce

* Napísanie tejto štúdie bolo umožnené postdoktorandským štipendiom Hannah Seegera Davisa, ktoré autorovi udelil program Hellénskych štúdií na Princetonskej univerzite.

¹ GOLDEN, P. B.: Imperial Ideology and the Sources of Political Unity amongst the Pre-Činggisid Nomads of Western Eurasia. In: *Nomads and their Neighbors in the Russian Steppe, Turks, Khazars and Qipchaqs*. Ashgate: Variorum, 2003, s. 62. Tamže aj ďalšia literatúra k tejto problematike.

² K tomu pozri: PÁLÓCZI HORVÁTH, A.: *Petschenegen, Kumanen und Jassen, Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*. Budapest 1989.

³ Prvým Arpádovcom, ktorý hľadal útočisko u Pečenehov, bol zrejme vojvoda Vazul (okolo roku 1000), ktorý si počas svojho približne 20-ročného pobytu u nomádov vzal za manželku urodzenú pečenežskú ženu menom Tatun. STEINHÜBEL, J.: Uhorské kráľovstvo a Nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana I. *HČ*, 48, 1, 2000, s. 4 – 5. Podobne aj Šalamúnov otec Ondrej I. roku 1043 sa vraj cestou na dvor kyjevského kniežaťa Jaroslava Múdreho (1019 – 1054) zastavil u Pečenehov. STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 218 – 222, 261.

⁴ MAKK, F.: *Ungarische Außenpolitik (896 – 1196)*. Herne: Tibor Schäfer Verlag, 1999, s. 36, 39.

k ich ochladeniu a určitým potýčkam, ale frekvenciu vzájomných byzantsko-uhorských vzťahov po zvyšok 11. storočia to zrejme nenarušilo.⁵

Možno najzaujímavejšie zosobnenie spleti pestrých a premenlivých vzťahov medzi Uhorskom, Byzanciou a turbulentným svetom pričiernomorskej stepi predstavuje uhorský kráľ Šalamún (1063 – 1074), syn kráľa Ondreja I. (1046 – 1061). Osobitne máme na mysli najmä posledné roky jeho života (1083 – 1087), keď sa z kresťanského kráľa chrániaceho Uhorsko pred nájazdmi Kumánov a Pečenehov stal utečenec a renegát nútený hľadať ich pomoc a ochranu. Podrobnejšie informácie o Šalamúnovom živote v tomto období nám poskytujú v podstate iba dva písomné pramene⁶, jeden uhorský a druhý byzantský. Uhorským prameňom je známa *Viedenská obrázková kronika*, patriaca do skupiny uhorských kroník, ktoré vznikli v 14. storočí.⁷ V súvislosti so Šalamúnom sú zaujímavé predovšetkým paragrafy 134 až 136. Nanešťastie, tento opis nie je príliš rozsiahly a podrobný. Je však možné skonštatovať, že až na niektoré legendárne prvky v závere paragrafu 136 je daný text hodnoverný a obsahuje aj prekvapujúco presné detaily. Podľa analýzy C. A. Macartneyho je táto skutočnosť dôsledkom toho, že niektoré časti *Obrázkovej kroniky*, vrátane nami použitého textu, vznikli oveľa skôr, a to už na konci 11. storočia, pričom ako najpravdepodobnejší moment ich vzniku spomínaný autor udáva obdobie vlády Ladislava I. Svätého (1077 – 1095).⁸ Byzantský prameň predstavuje nie menej známe historické dielo *Alexias* byzantskej princeznej a dcéry cisára Alexia I. Komnénu (1081 – 1118). Vzhľadom na skutočnosť, že o hodnovernosti a presnosti informácií obsiahnutých v tomto diele, resp. o stupni autorstva Anny Komnény vzniklo do dnešnej doby veľké množstvo vedeckej literatúry, nie je možné celú diskusiu na túto tému v rámci tejto štúdie podrobnejšie predstaviť.⁹ Postačí tvrdenie, že *Alexias* predstavuje

⁵ Pozri: SHEPARD, J.: Byzantium and the Steppe Nomads: The Hungarian Dimension. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950 – 1453*. Wiesbaden 1999, s. 55 – 83.

⁶ O Šalamúnovom živote a smrti informujú veľmi stručne aj západní kronári Saxo Grammaticus a Bernold, avšak vzhľadom na nedostatok akýchkoľvek ďalších detailov (napríklad vôbec sa nezmiňujú o Pečenehoch) nie sú ich kroniky pre náš zámer použiteľné. SAXO GRAMMATICUS, *Annalista Saxo*. MHG SS, VI. Leipzig 1926; BERNOLD, *Bernoldi chronicon*. MGH SS, V. Leipzig 1926.

⁷ *Chronicon Pictum Vindobonense* (Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV). In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I. Ed. E. Szentpétery. Budapest 1937, s. 239 – 505.

⁸ MACARTNEY, C. A.: *The Medieval Hungarian Historians. A critical and analytic Guide*. Cambridge 1953, s. 20, 22 – 23

⁹ K prehľadu o doteraz publikovanej literatúre pozri: HUNGER, H.: *Profanliteratur*, s. 408 – 409; ΜΙΝΤΣΗΣ, Γ.: Το «ερωτικό» στοιχείο στην «Αλεξιάδα» της Άννας Κομνηνής. *Byzantiaka*, 16, 1996, s. 91 – 92, poznámka 1. Čo sa týka edície tohto prameňa, v tejto práci je použité najnovšie kritické vydanie tohto prameňa. Pozri: ANNA KOMNENA: *Alexias*, ed. D. R. Reinsch – A. Kambylis, Annæ Comnenæ Alexias, CFHB. Berlin 2001. V našom geografickom priestore je –

v mnohých ohľadoch dôležitý a dôveryhodný historický prameň, hoci v texte popisujúcom boje proti Pečenehom (do roku 1091) vykazuje množstvo medzier a chronologických nejasností.¹⁰

Vráťme sa však k Šalamúnovi. Ako je známe z prameňov, ako aj historickej literatúry, kráľ Šalamún prišiel v dôsledku porážky v bitke pri Mogyoróde v marci 1074 o uhorský trón a namiesto neho sa vládcom Uhorska stal jeho bratranec Gejza, predtým nitriansky vojvoda (vládol v rokoch 1074 – 1077 ako Gejza I.).¹¹ Zosadený Šalamún sa s daným stavom vôbec nemienil zmieriť, a tak boli nasledujúce roky poznačené jeho intenzívnou snahou o vypudenie Gejzu z Uhorska a o návrat na uhorský trón, pričom v jeho držbe stále zotrvali tri západné komitáty (Bratislava, Mošon a Šoproň), ako aj samotná kráľovská koruna.¹² Nakoniec však jeho úsilie nebolo korunované úspechom, a to aj napriek tomu, že ho v boji o uhorský trón podporoval aj jeho švager, nemecký cisár Henrich IV. (1056/1084 – 1105).¹³ Šalamúnov neúspech mal za následok, že brat a následník Gejzu I. na uhorskom tróne Ladislav I. ho napokon nechal uväzniť na Visegráde.¹⁴ Avšak už o dva roky neskôr (1083) sa podľa svedectva *Obrázkovej kroniky* nad Šalamúnom zľutoval a vrátil mu slobodu. Šalamún, keďže už nemohol naďalej rátať s podporou svojho švagra, krátko nato Uhorsko opustil a uchýlil sa k pečenežskému náčelníkovi menom Kutesk.¹⁵

našťastie – ľahko dostupný výborný preklad do českého jazyka od R. Dostálovej. Pozri: ANNA KOMNENA, *Paměti byzantské princezny*. Praha: Odeon, 1996.

¹⁰ V tejto súvislosti odkazujeme na našu najnovšiu štúdiu, kde uvádzame podrobný prehľad literatúry k tejto problematike. Pozri: MEŠKO, M.: Notes sur la chronologie de la guerre des Byzantins contre les Petchénègues (1083 – 1091). *Byzantinoslavica*, LXIX, 2011 (v tlači).

¹¹ KRISTÓ, G.: *Die Arpaden-Dynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest: Corvina, 1993, s. 96; MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 64 – 65; MAKK, F.: Salamon. In: *Korai Magyar történeti lexikon* (9. – 14. század). Ed. Kristó Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, s. 591; STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava: Veda – Rak, 2004, s. 282; STEINHÜBEL, J.: Uhorskí králi a nitrianske kniežatá v rokoch 1046 – 1077. *HC*, 49, 3, 2001, s. 409 – 410.

¹² Z tohto dôvodu pápež ani nemecký cisár najprv neuznali Gejzovu kráľovskú hodnosť. Jej potvrdenie prišlo iba zo strany byzantského cisára Michala VII. Doukasa. MORAVCSIK, G.: *Byzantium and the Magyars*. Amsterdam 1970, s. 65 – 66; KRISTÓ, G.: *Arpaden-Dynastie*, s. 96; MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 66, 70; STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 282; STEINHÜBEL, J.: Kniežatá, s. 410 – 411, 413; SHEPARD, J.: *Hungarian Dimension*, s. 73 – 75.

¹³ STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 271.

¹⁴ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408: „*Rex autem Ladizlaus (...) cepit Salomonem, et in Wysegrad retrusit in carcerem.*“; KRISTÓ, G.: *Arpaden-Dynastie*, s. 107; MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 75; MAKK, F.: Salamon, s. 591; STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 288 – 289; STEINHÜBEL, J.: Zánik nitrianskeho kniežatstva. *HC*, 50, 3, 2002, s. 387.

¹⁵ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408: „*Et quamvis Salomon in carcere fuisset, Ladizlaus multo magis ei condolebat. Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere (...) et tandem fugiens adiit ducem Cunorum, qui vocabatur Kutesk.*“; KRISTÓ, G.: *Arpaden-Dynastie*, s. 107; MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 77

Šalamún u Pečenehov (1083 – 1087)

Šalamúnovým odchodom k Pečenehom roku 1083 sa začalo posledné a pravdepodobne aj najzaujímavejšie obdobie jeho života. Spočiatku sa stále nemohol zmieriť so stratou kráľovskej hodnosti a aj naďalej sa neochvejne usiloval o návrat na uhorský trón. V tomto smere sa mu podarilo zaistiť si vojenskú pomoc spomínaného Kuteska, ktorému v prípade úspešného návratu do Uhorska prisľúbil vládu nad Transylvániou a tiež to, že si vezme za ženu jeho dcéru.¹⁶ Jeho vlastné vojenské sily boli v tomto smere totiž veľmi nedostatočné a Uhorsko opustil iba s veľmi malými sprievodom bojovníkov. Roku 1085 teda Pečenehovia na čele s Kuteskom a Šalamúnom vpadli karpatskými priesmykmi do Uhorska a prenikli až do *komitátov* Uh a Boršod (Boržava). Kráľ Ladislav vytiahol proti útočníkom a v následnej bitke im pripravil zdrvujúcu porážku.¹⁷ Šalamún a Kutesk sa ledva zachránili útekou¹⁸.

Zmarenie hlavného cieľa tejto výpravy akiste spôsobilo, že Šalamún stratil akúkoľvek nádej na návrat do Uhorska, a preto bol na jar roku 1087 ochotný zúčastniť sa na útoku Pečenehov proti Byzantskej ríši. Pravdepodobným motívom skrývajúcim sa za jeho účasťou na výprave mohla byť snaha o získanie kontroly nad akýmkoľvek územím, ktoré by prípadne mohol získať na úkor Byzancie.¹⁹ Ďalším z možných motívov mohla byť tiež Šalamúnova silná a stále prítomná túžba po politickej odplate, keďže byzantský cisár Michal VII. Doukas (1071 – 1078) nielenže po Šalamúnovom zosadení v roku 1074 uznal Gejzu I. ako právoplatného uhorského kráľa, ale mu ešte na dôvažok poslal i diadém (dnes *corona graeca*, súčasť tzv. Svätoštefanskej koruny), ktorým bol aj korunovaný²⁰.

¹⁶ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408: „*Cui iuravit, quod Transilvaniam provinciam proprietatio sibi traderet et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret.*“ Jeho žena Judita ho totiž po zosadení z trónu opustila a odišla do Regensburgu k svojmu bratovi Henrichovi IV. a už sa k nemu nevrátila. STEINHÜBEL, J.: Zánik, s. 387.

¹⁷ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408– 409: „*Dux autem Kutesk (...) cum magna multitudine Cunorum invadens Hungariam devenit usque provinciam castrorum Vng et Borsua. Quo audito rex Ladizlaus irruit super eos et contriti sunt a facie eius cecideruntque in ore gladii multa milia Cunorum.*“

¹⁸ Tamže, s. 409: „*Rex autem Salomon cum Kutesk sicut anates avulsis pennis ab unguibus austuris fugientes evaserunt.*“ STEINHÜBEL, J.: Zánik, s. 387.

¹⁹ ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: Византия и Печенеги. ЖМНП, 164, 1872, s. 157; CHALANDON, F.: *Essai sur le règne d' Alexis Ier Comnène (1081 – 1118)*. Paríž 1900, s. 112; DIACONU, P.: *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*. Bucarest 1978, s. 37. V tejto súvislosti je isto zaujímavá informácia, že Šalamún sa ešte v dobe, keď bol uhorským kráľom (v rokoch 1071 – 1072), tituloval aj ako „*rex Moesiae*“, t. j. ako vládca územia, ktoré v tej dobe patrilo Byzancii. МАКК, F.: Saint Ladislav et les Balkans. In.: *Byzance et ses voisins*. Szeged 1994, s. 65 – 66.

²⁰ Keďže pôvodnú kráľovskú korunu mal vtedy ešte stále Šalamún. Pozri text a poznámku 12 vyššie.

Zdá sa, že v rovnakej politike pokračovali aj byzantskí cisári, ktorí nastúpili na trón po Michalovi VII., t. j. Nikeforos III. Botaneiatés (1078 – 1081)²¹ a pravdepodobne Alexios I. Komnénos²².

Informácia, že zosadený Šalamún našiel útočisko medzi Pečenehmi žijúcimi severne od Dunaja, si našla cestu aj do byzantského historického diela *Alexias*. Jediný sporný, avšak pre naše ďalšie hypotézy veľmi dôležitý údaj predstavuje meno pečenežského náčelníka, ku ktorému Šalamún odišiel po opustení Uhorska. Anna Komnénéa píše, že spojencom Šalamúna a súčasne najvyšším vládcom Pečenehov bol Tzelgu (Čelgü)²³, kým, ako bolo uvedené vyššie, podľa *Obrázkovej kroniky* bol Šalamúnovým spojencom náčelník Kutesk²⁴. Bádatelia sa do dnešných dní pokúšali tento nesúlad medzi oboma prameňmi vyriešiť pomocou rôznych hypotéz. V prvej z nich sa predpokladá, že Tzelgu a Kutesk sú vlastne jedna a tá istá osoba.²⁵ Ďalšia vznikla už v 19. storočí a obhajovali ju najmä starší maďarskí bádatelia. Podľa ich názoru Kutesk a Tzelgu neboli jedna a tá istá osoba a Kutesk nebol náčelníkom Pečenehov, ale Kumánov.²⁶ Preto sa i na Tzelguovom vpáde do Byzancie na jar 1087 zúčastnili aj Kumáni na čele s Kuteskom. Základ takéhoto tvrdenia podľa nášho názoru úzko súvisí s výkladom významu termínu „*Cuni*“ v texte *Obrázkovej kroniky*²⁷, pod ktorým starší aj súčasní bádatelia automaticky vidia Kumánov²⁸.

²¹ Vzťahy medzi Nikeforom Botaneiatom a Gejzom boli zrejme posilnené aj rodinným zväzkom, keďže pravdepodobne za vlády Michala VII. Doukasa sa jeho nemenovaná neter stala Gejzovou manželkou. K tejto zaujímavej hypotéze pozri SHEPARD, J.: *Hungarian Dimension*, s. 75 – 83.

²² V prípade Alexia I. Komnénéa je jeho postoj k celej záležitosti nejasný, avšak zrejme zastával stanovisko svojho najhodnotnejšieho spojenca počas prvých neistých rokov svojej vlády (konkrétne išlo o pomoc proti Normanom Roberta Guiscarda), rímsko-nemeckého cisára Henricha IV., brata Šalamúnovej manželky Judity, ktorý síce najprv v prospech svojho zosadeného švagra intervenoval, ale neskôr vzniknutú situáciu uznal *de facto*. Pozri tiež text vyššie.

²³ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „ὁ Τζελγὸν (...) ἡγεμὼν δ' οὖτος ὑπερέχων τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος“.

²⁴ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408: „*Ducem Cunorum, qui vocabatur Kutesk*.“

²⁵ STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 289; STEINHÜBEL, J.: *Zánik*, s. 387.

²⁶ Pozri napríklad: ЗЛАТАРСКИ, В. Н.: *История на България през средните векове. Томъ II. България подъ византийско владичество (1018 – 1187)*. Sofia 1934, s. 188, poznámka č. 1; ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: *Печенеги*, s. 157, poznámka č. 5; ПАСОВСКИЙ, Д. А.: *Половцы*. SK, 11, 1940, s. 105; DIACONU, P.: *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Bukurešť 1970, s. 117; DIACONU, P.: *Coumans*, s. 37. Názor novšej generácie bádateľov je zhrnutý v: SPINEL, V.: *The great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*. Cluj-Napoca 2003, s. 248 – 249.

²⁷ Napríklad: Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408: „*Dux autem Kutesk (...) cum magna multitudine Cunorum*“ a. i.

²⁸ Čo sa týka pomenovania „*Cuni*“, anglický bádateľ C. A. Macartney výstižne poznamenal, že toto

Ako najpravdepodobnejšia sa javí hypotéza F. Makka, ktorý predpokladá, že Tzelgu aj Kutesk boli síce rozdielne osoby, avšak obaja boli náčelníkmi Pečenehov.²⁹ Tento maďarský autor však svoju hypotézu podrobnejšie nerozvádza, a preto ju doplníme o niekoľko úvah. Napríklad bolo by logické predpokladať, že obaja uvedení náčelníci vládli Pečenehom, ktorí žili na rovine rozprestierajúcej sa medzi Karpatským oblúkom a Dunajom od Železných vrat po dnešné Moldavsko (Cîmpia Romîna). Kutesk a jeho Pečenehovia pravdepodobne sídlil v dnešnom Moldavsku³⁰, čo naznačuje aj smerovanie jeho útoku roku 1085, ktorý viedol cez severovýchodné karpatské priesmyky do Užského a Boršodského komitátu. Na druhej strane Tzelgu viedol Pečenehov, ktorí pravdepodobne kočovali po rovine rozprestierajúcej sa pozdĺž severného brehu Dunaja, čiže v tesnom susedstve s balkánskymi provinciami Byzancie. Takéto umiestnenie sídiel Pečenehov pod Tzelguovou vládou totiž zodpovedá relatívnej ľahkosti, s akou tento pečenežský náčelník dokázal zorganizovať veľký útok proti byzantskej Trákií na jar roku 1087.

Téza o viacerých (v tomto prípade minimálne dvoch) nezávislých vládcach naddunajských Pečenehov zodpovedá aj známemu údaju cisára Konštantína VII. Porfyrogeneta v diele *De Administrando Imperio*, podľa ktorého v polovici 10. storočia sa pečenežský kmeňový zväz delil na dva vyššie celky, krídla – pravé a ľavé. Deliacu líniu medzi nimi predstavovala rieka Dneper.³¹ V priebehu prvej tretiny 11. storočia síce v dôsledku tlaku Uzov Pečenehovia prišli o územie na ľavom brehu Dnepra (ľavé krídlo tak prestalo jestvovať a tam kočujúci Pečenehovia sa

pomenovanie predstavuje generický termín starých Maďarov, ktorým označovali akékoľvek susediace nomádske etnikum tureckého pôvodu. Preto sa mohlo rovnaké pomenovanie vzťahovať v priebehu 11. storočia na Pečenehov a neskôr aj na Kumánov. MACARTNEY, C. A.: *Historians*, s. 73. Pozri tiež: STEINHÜBEL, J.: *Kniežatstvo*, s. 168. Avšak uhorské stredoveké kroniky poznajú Pečenehov aj pod pomenovaním „Bisseni“. Napríklad nomádi, ktorí v roku 1068 vpadli do Uhorska, sú označovaní všeobecne ako „Cuni“, no v roku 1071 sú to už „Bisseni“. Ako možné vysvetlenie tohto javu môže slúžiť predpoklad, že roku 1068 sa na vpáde Pečenehov do Uhorska zúčastnili aj skupinky Uzov (preto bol použitý všeobecnejší termín „Cuni“), kým vpád roku 1071 bol už čisto pečenežskou záležitosťou. Pozri: MAREK, M.: Pečenehovia a Uzi na Slovensku. *HČ*, 51, 2, 2003, s. 215.

²⁹ MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 77.

³⁰ Sídlia Kuteskových Pečenehov kladie na územie dnešného Moldavska aj F. Makk, aj keď opäť bez presnejšieho odôvodnenia. MAKK, F.: *Außenpolitik*, s. 77; MAKK, F.: *Salamon*, s. 591.

³¹ KONŠTANTÍN PORPHYROGENNETOS: *De administrando imperio*. Greek Text edited by Gy. Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. Dumbarton Oaks 1967, s. 168: „... πέραν τοῦ Δανάπρωος ποταμοῦ (...) ἔνθεν τοῦ Δανάπρωος ποταμοῦ...“; PRITSAK, O.: The Pečenegs. A Case of Social and Economic Transformation. In: *Studies in Medieval Eurasian History*. London: Variorum Reprints, 1981, s. 12; GOLDEN, P. B.: The People of the South Russian Steppes. In: *The Cambridge History of early Inner Asia*. Edited by Denis Sinor. Cambridge 1990, s. 273.

stali súčasťou kmeňového zväzu Uzov)³², ale aj napriek tomu sa domnievame, že podobné členenie prežívajúcich Pečenehov severne od Dunaja mohlo opäť existovať aj v 80. rokoch 11. storočia. Nebezpečenstvo od Uzov bolo už v tej dobe zažehnané, väčšina Uzov sa v dôsledku ničivej porážky, ktorú im uštedrila Kyjevská Rus roku 1060³³ a Byzantská ríša roku 1064/1065³⁴, usadila na území týchto dvoch štátov, pravdepodobne aj Uhorska (posledný neúspešný nájazd Uzov na uhorské územie sa uskutočnil roku 1068³⁵), a to s tým, že niektoré klany Uzov kočovali spoločne s Pečenehmi severne od Dunaja³⁶. Zdá sa, že Kumáni, ktorí okolo roku 1060 nahradili Uzov v úlohe hegemónov stepi medzi Dunajom na západe a Volgou na východe, sa príliš „neponáhľali“ toto z ich pohľadu okrajové územie obsadiť. Ich hlavný záujem sa v tomto období sústreďoval na potýčky s vojskami ruských kniežat.³⁷ Takisto je z niektorých náznakov zrejmé, že v období rokov 1078 – 1087 vládli medzi Pečenehmi a Kumánmi v zásade priateľské vzťahy.³⁸ V súlade s našou hypotézou by teda Tzelgu mohol byť vládcom pravého (nadriadeného) krídla³⁹, čeliaceho významnejšiemu nepriateľovi, t. j. Byzancii, a Kutesk by vládol ľavému (podriadenému) krídlu, ktoré čelilo na západe Uhorsku a na severovýchode susedilo s Kumánmi.⁴⁰

Navyše hypotéza o dvoch vládcoch Pečenehov nemusí byť nevyhnutne v rozpore s informáciami v *Alexiade* a *Obrázkovej kronike*, ba dokonca ponúka

³² JÁN SKYLITZÉS: *Synopsis historiôn*, Ed. I. Thurn, Ioannis Scylitzæ Synopsis historiarum, CFHB. Berlin 1979, s. 455 – 456; ANGOLD, M.: *H Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία*. Atény 1997, s. 77.

³³ GOLDEN, P. B.: The Migrations of the Oğuz. In: *Nomads and their Neighbors in the Russian Steppe*. Ashgate: Variorum, 2003, s. 83.

³⁴ JÁN SKYLITZÉS: *Ioannou Skylitzé chronografias synecheia*. Ed. Th. Tzolákés. Thessaloniki 1968, s. 113 – 115.

³⁵ GOLDEN, P. B.: Aspects of the Nomadic Factor in the Economic Development of Kievan Rus'. In: *Nomads and their Neighbors in the Russian Steppe*. Ashgate: Variorum, 2003, s. 96.

³⁶ MAREK, M.: Pečenehovia, s. 214.

³⁷ „Ofúkavanie“ či vzájomné viac-menej vyrovnané ozbrojené zrážky Kumánov a ruských kniežatstiev sa skončili ku koncu vlády veľkokniežaťa Vladimíra Monomacha (zomrel roku 1125) výrazným ruským víťazstvom. GOLDEN, P. B.: The Qipčaq of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes. In: *Nomads and their Neighbors in the Russian Steppe*. Ashgate: Variorum, 2003, s. 147.

³⁸ Pečenehovia a Kumáni spoločne plienili Trákiu roku 1078 (JÁN SKYLITZÉS: *Synecheia*, s. 184) a pravdepodobne aj v lete 1083. GAUTIER, P.: Le typikon de Grégoire Pakourianos. *REB*, 42, 1984, s. 43. V lete 1087 k nim pečenežský náčelník z Dristry Tatuš odišiel so žiadosťou o vojenskú pomoc proti hroziacej byzantskej ofenzíve. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 209.

³⁹ Pripomeňme si, že Anna Komnena o ňom píše ako o vrchnom vládcovi Pečenehov, čo by nebolo možné, ak by vládol podriadenému ľavému krídlu. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203.

⁴⁰ Deliacu líniu medzi oboma krídlami by hypoteticky mohla predstavovať rieka Seret. Tieto závery však nie sú konečné, problematike politického vývoja tejto časti pričiernomorskej stepi sa hodláme podrobne venovať v blízkej budúcnosti.

podľa nášho názoru doteraz najpriateľnejšie riešenie vyššie uvedenej nejasnosti medzi nimi. Zopakujme si, čo presne sa uvádza v prameňoch. Podľa *Obrázkovej kroniky* sa v súvislosti s útokom Pečenehov na Uhorsko spomínajú Šalamún a Kutesk⁴¹, zatiaľ čo podľa nasledujúceho opisu sa na útoku Pečenehov proti „Bulharsku“ a „Grécku“ zúčastnil už len Šalamún sám, teda bez Kuteska⁴². Najpodivnejšia je práve absencia Kuteska pri útoku proti Byzancii. Domnievame sa, že je možné vysvetliť ju tak, že Šalamún po nevydarenej výprave proti Uhorsku roku 1085 odstúpil od dohody s Kuteskom (pretože už nebol schopný pomôcť mu pri znovuzískaní uhorského trónu) a prešiel k druhému, vyššie postavenému pečenežskému vládcovi Tzelguovi, aby mu ponúkol podobnú dohodu ako predtým Kuteskovi. Približne v tom istom období začali Pečenehovia z Paristrionu dosahovať prvé úspechy v boji proti Byzancii (jar/leto 1086), čo mohlo prispieť k skutočnosti, že sa nakoniec cieľom pečenežského útoku nestalo znovu Uhorsko, ale, naopak, Byzancia⁴³. Týmto je potom možné vysvetliť, prečo *Obrázková kronika* pri informácii o útoku proti Byzancii už nespomína Kuteska⁴⁴ a prečo, naopak, Anna Komnéná píše o útoku Pečenehov severne od Dunaja, pri ktorom sa uvádzajú iba Tzelgu a Šalamún, avšak nie Kutesk⁴⁵.

Šalamúnova účasť na výprave proti Byzantskej ríši (jar 1087)

Vráťme sa však k samotnej vojenskej výprave, ktorá zároveň predstavuje rámec, v ktorom sa odohrávali posledné mesiace Šalamúnovho života. Skôr než sa dostaneme k popisu výpravy, uvedieme ešte niekoľko krátkych poznámok. Vzhľadom na skutočnosť, že *Obrázková kronika* jej priebeh takmer vôbec neopisuje a sútreďuje sa detailne iba na Šalamúnov útek z bojiska, bude náš popis vychádzať z textu Anny Komnény. Preto aj perspektíva nášho opisu výpravy bude skôr predstavovať pohľad zo strany brániacich sa Byzantíncov než útočiacich Pečenehov. Rovnako aj v prípade samotného Šalamúna a jeho účinkovania počas výpravy – okrem úvodnej poznámky, že Tzelgu a Šalamún boli veliteľmi

⁴¹ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408 – 409: „*Salomon cum Kutesk.*“

⁴² Tamže, s. 409: „*At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Graecie, ubi ab exercitu imperatoris Graecie miserabiliter sunt percusi e quibus pauci valde evaserunt.*“

⁴³ Na základe existujúcich informácií z historických prameňov je nemožné určiť, nakoľko aktívne Šalamún spolurozhodoval o smerovaní útoku Tzelguových Pečenehov proti Byzancii. Je možné, že neúspech výpravy spolu s Kuteskom ho donútil k definitívnemu opusteniu plánov na návrat do Uhorska a že Tzelgu bol iniciátorom útoku proti Byzancii.

⁴⁴ Je to celkom logické, pretože Kuteskovi Pečenehovia zrejme nemali po nedávnej drivej porážke z roku 1085 ani chuť, ani sily, aby sa zúčastnili na novom vojenskom ťažení proti Byzancii na jar roku 1087.

⁴⁵ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „*Τζελγὸν (...) καὶ (...) Σολομὸν δημιουργὸς.*“

pečenežského vojska⁴⁶ – Anna Komnénéna o úlohe a činoch bývalého uhorského kráľa počas celého opisu nomádskeho útoku vytrvalo mlčí. Toto mlčanie byzantskej princeznej by mohlo naznačovať, že Šalamúnov vplyv na priebeh udalostí bol viac-menej iba symbolický, najmä ak vezmeme do úvahy, že priamo velil iba svojej počtom isto nevelkej družine. V mase pečenežského vojska sa uhorský oddiel celkom stratil, a preto celkom logicky nemá v rozprávaní Anny Komnénény žiadne miesto.

Už úvod výpravy Tzelgua a Šalamúna je obostretý tajomstvom. Anna Komnénéna totiž vo svojom diele prezentuje útok Pečenehov pod Tzelguovým vedením ako prekvapujúcu a náhlu udalosť, takže je veľmi ľahké nadobudnúť dojem, že vďaka akémusi bližšie nešpecifikovanému spôsobu Pečenehovia Byzantíncov dokonale prekvapili. Hneď na začiatku totiž nomádi bez problémov prenikajú hlboko do územia byzantskej Trákie (od pohoria Haimos⁴⁷ až k mestu Charioupolis⁴⁸) bez toho, aby sa v našich prameňoch našla čo i len nepatrná zmienka o odpore Byzantíncov⁴⁹. Avšak K. Dieter a po ňom aj A. Madgearu dospeli na základe analýzy textu *Alexiady* k záveru, že Anna Komnénéna nepodáva úplný opis útoku, resp. že v jej texte úplne absentuje opis úvodnej fázy bojov.⁵⁰ Iba tak je napríklad možné vysvetliť už uvedenú protirečivú zmienku o tom, že cisár Alexios Komnénos vykúpil Gregoria Maurokatakálona zo zajatia Pečenehov. Spomínaný Byzantínek sa tu v rozprávaní Anny Komnénény objavuje po prvýkrát a navyše sa nikde predtým

⁴⁶ Pozri poznámku 45.

⁴⁷ Pohorie Haimos (bulh. Stara Planina) predstavuje južné predĺženie hlavného hrebeňa Karpatského oblúka, oddelené od tohto pohoria tokom Dunaja v prielome Železných vrát. Celková dĺžka pohoria je 444 km. V západnej časti dosahuje najvyššia nadmorská výška hodnotu 2376 m n. m. a vo východnej časti, ktorá sa začína priesmykom Vratnik severne od mesta Sliven, neprekračuje výšku 1000 m n. m. Ďalšou charakteristickou črtou pohoria Haimos je, že jeho severné svahy pomerne plynule prechádzajú do podunajskej planiny, pričom z južnej strany sú výškové rozdiely omnoho výraznejšie a svahy majú strmší sklon. SOUSTAL, P.: *Thrakien (Thrakē, Rhodopē und Haimimontos)*. TIB, Band 6. Wien 1999, s. 54; KYPIAZOΠΟΥΛΟΣ, X. A.: *Η Θράκη κατά τους 10^ο – 12^ο αιώνες. Συμβουλή στη μελέτη της πολιτικής, διοικητικής και εκκλησιαστικής εξέλιξης*. Thessaloniki 2000, s. 51; KODER, J.: *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μεσογείου στη Βυζαντινή Εποχή*. Μτφρ. Διονύσιος Χ. Σταθακόπουλος. Thessaloniki 2005, s. 28. Z vojenského hľadiska to bolo práve pohorie Haimos a nie tok rieky Dunaj, ktoré počas prvých rokov vlády Alexia Komnénéna *de facto* predstavovalo skutočnú severnú hranicu Byzancie.

⁴⁸ Dnešné turecké mesto Hayrabolu. ASDRACHA, C.: *La Thrace orientale et la Mer Noire: Géographie ecclésiastique et prosopographique (VIIIe-XIIe siècles)*. In: *Géographie historique du monde méditerranéen*, sous la direction d' Hélène Ahrweiler. Paris 1988, s. 250.

⁴⁹ ANNA KOMNÉNA: *Alexias*, s. 203. Porovnaj: CHALANDON, F.: *Essai*, s. 112; DIACONU, P.: *Coumans*, s. 36.

⁵⁰ DIETER, K.: *Zur Glaubwürdigkeit der Anna Komnena*. *Byz. Zeitsch.*, 3, 1894, s. 387; MADGEARU, A.: *The Military Organisation of Paradounavon*. *BSI*, 60, 1999, 2, s. 430.

neuvádza, akým spôsobom sa dostal do pečenežského zajatia.⁵¹ Môžeme preto predpokladať, že koncom zimy a počas skorej jari 1087 sa neznámy počet bližšie neurčených oddielov byzantskej armády za účasti (alebo priamo pod velením?) Gregoria Maurokatakala dostal do bojov s útočiacimi Pečenehmi. Byzantské jednotky boli zrejme obklúčené a porazené a Gregorios Maurokatakalon upadol do pečenežského zajatia.⁵²

Z rovnakého dôvodu nie je možné presnejšie vymedziť geografickú oblasť, kde sa nami predpokladané úvodné obranné boje Byzantíncov odohrávali. Neustále pribúdajúce archeologické nálezy z nových výskumov bulharských a rumunských archeológov v oblasti dolného Dunaja však naznačujú, že Byzantínci aj napriek vzbure obyvateľov Paristrionu a Nestorovmu povstaniu v rokoch 1072 až 1074 pravdepodobne nestratili priamu kontrolu nad časťou území tejto provincie.⁵³ Do úvahy prichádza najmä severná časť Dobrudže a oblasť Veľkej Preslavi – bývalého hlavného mesta Bulharskej ríše.⁵⁴ Je možné, že štruktúry byzantskej provinciálnej správy tam aj naďalej preživali. Rovnako je možné predpokladať pokračujúcu prítomnosť niektorých oddielov byzantskej armády. Na základe tohto predpokladu A. Madgearu vyslovil hypotézu, že Gregorios Maurokatakalon, spomínaný vyššie, bol pravdepodobne stratégom týchto oklieštených byzantských území severne od pohoria Haimos a že práve na tomto území pod jeho velením prebiehali boje byzantských jednotiek s postupujúcimi útočníkmi.⁵⁵ Hoci v zásade súhlasíme

⁵¹ Pozri: ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 205: „ὁ Μαυροκατακαλὸν Γρηγόριος, ὃν τιμῆς τεσσαράκοντα χιλιάδων ὁ βασιλεὺς παρὰ τῶν Σκυθῶν ἐάλωκότα ἐπύριετο.“; DIETER, K.: Glaubwürdigkeit, s. 387; SKOULATOS, B.: *Les personnages byzantins de l'Alexiade, analyse prosopographique de synthèse*. Louvain 1980, s. 111 – 112.

⁵² MADGEARU, A.: Paradounavon, s. 430.

⁵³ K prehľadu o vývine tejto byzantskej provincie v priebehu 11. storočia pozri našu štúdiu MEŠKO, M.: Vývin obranného systému Byzantskej ríše v 11. storočí – príklad témy Paradounavon. *Byzantinoslovaca*, (I), 2006, s. 128 – 143 a tiež MADGEARU, A.: Paradounavon, s. 421 – 446.

⁵⁴ SPINEI, V.: *Migrations*, s. 142. Podobná situácia nastala v oblasti dolného Dunaja aj v priebehu rokov 986 – 1000 počas mocenského rozmachu Bulharskej ríše za cára Samuela (997 – 1014). Aj vtedy oblasť severnej Dobrudže pravdepodobne ostala v byzantských rukách. TÁPKOVA-ZÁĽMOVA, V.: L'administration byzantine au Bas Danube (fin du Xe-XIe s.). In: *Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle. Les mouvements ethniques et les états*. London: Variorum Reprints, 1979, s. 101 – 102. Archeológovia používajú ako hlavné kritérium pri určovaní byzantskej prítomnosti v uvedených oblastiach nálezy byzantských mincí, ako aj relatívnu frekvenciu ich výskytu. V oblasti severnej Dobrudže v rokoch 1073 – 1091 podľa archeológov nedošlo k žiadnemu prerušeniu ich obehu. Na lokalite Issacea (bývalé rímske mesto Noviodunum) sa našla dielňa na razenie medeného obeživa nízkej hodnoty. MADGEARU, A.: Paradounavon, s. 429, tamže pozri aj ďalšiu literatúru. Pozri tiež: DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 114, 133. O okolí Preslavi pozri najmä FRANKOPAN, P.: The Working of Byzantine Provincial Administration in the 10th – 12th Centuries: the Example of Preslav. *Byzantion*, 71, 2001, 2, s. 96.

⁵⁵ MADGEARU, A.: Paradounavon, s. 430, poznámka 60.

s predpokladom o existencii územia pod byzantskou kontrolou severne od Haimosu v rokoch 1074 – 1087, poslednú úvahu rumunského bádateľa musíme na základe novších poznatkov označiť ako málo pravdepodobnú. Gregorios Maurokatakalon síce skutočne časť svojej služby v radoch byzantskej armády strávil ako *anthypatos* a *katepano* na území Paristrionu, avšak počas bojov proti Pečenehom bola jeho aktívna služba už minulosťou. Záver jeho vojenskej kariéry je na základe datovania nájdených olovených pečatí potrebné klásť niekedy do 60. rokov 11. storočia.⁵⁶ Nie je však vylúčené, že ho Alexios Komnénos „reaktivoval“ ako poradcu, aby tak v nadchádzajúcich bojoch zúročil jeho bohaté vojenské skúsenosti. Maurakatakalonove pečate sa našli na lokalitách Melnica a Klokotnica južne od Haimosu⁵⁷, čo by v prípade, že by tieto pečate súviseli s pečenežským vpádom na jar 1087, mohlo naznačovať, že byzantská obrana sa v prvej fáze bojov sústredila na zastavenie útočníkov až počas ich postupu horskými priesmykmi Haimosu na juh a potom aj na pripravených obranných postaveniach v samotnej Trákii⁵⁸.

Napriek nami predpokladanej byzantskej obrane horských priesmykov teda Pečenehovia prekročili Haimos a prenikli hlboko na juh na územie byzantskej Trákie. Ich vojsko pri tomto vpáde obišlo Adrianoupolis (dnešné Edirne v Turecku)⁵⁹, zamierilo k mestu Charioupolis a začalo s plienením v úrodnom údolí rieky Ergene (grécky Erginis). O niečo neskôr presunuli Pečenehovia svoj tábor do lokality Skoteinon⁶⁰, kde začali so zhromažďovaním nalúpenej koristi⁶¹. Do tejto oblasti onedlho vpochodovali, pravdepodobne z Adrianoupolisu⁶², aj

⁵⁶ JORDANOV, I.: Byzantine Seals from the village of Melnitsa. SBS, 7, 2002, s. 33 – 34, resp. JORDANOV, I.: *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. Volume 2, Byzantine Seals with Family Names. Sofia 2006, s. 280 – 283.

⁵⁷ Tamže, s. 282.

⁵⁸ Za predpokladu, že pečate naozaj patrili k listu alebo rozkazu, ktorý Gregorios Maurokatakalon zasielal z dôvodu organizovania obrany oddielom nachádzajúcim sa na lokalitách, kde sa neskôr pečate našli. Súčasný stav vedeckého bádania overenie daného predpokladu, žiaľ, neumožňuje.

⁵⁹ ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: Печенеги, s. 158; CHALANDON, F.: *Essai*, s. 112.

⁶⁰ Poloha tejto lokality nie je známa, avšak je veľmi pravdepodobné, že Skoteinon sa nachádzalo smerom na západ v nevelkej vzdialenosti od mesta Charioupolis, t. j. na ceste medzi týmto mestom a mestom Pamfylos.

⁶¹ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „ὁ Τζελοῦν (...) ἐπαγόμενος στρατεύμα (...) τὰς κατὰ τὴν Χαριοῦπολιν παρακειμένας πόλεις ἐλήζετο. Καὶ εἰς αὐτὴν δε φθάσας τὴν Χαριοῦπολιν καὶ λείαν πολλὴν ἀναλαβόμενος κατέλαβε τόπον τινὰ Σκοτεινὸν καλούμενον.“; ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: Печенеги, s. 158.

⁶² Je málo pravdepodobné, že by byzantské oddiely pritiahli do oblasti bojov z byzantského hlavného mesta, keďže mesto Adrianoupolis (hlavná základňa *tagmát* Trákie a Makedónie) bolo k nej bližšie. Navyše ak by byzantské vojsko prichádzalo od Konštantínopola, nebolo by sa k Pečenehom približovalo smerom od severozápadu (od mesta Pamfylos), ale od východu, resp. severovýchodu.

byzantské oddiely, na čele ktorých stáli stratégovia Nikolaos Maurokatakalon⁶³ a Bempetziotés⁶⁴. Ich základňou sa stalo mesto Pamfylos⁶⁵. Po príchode do oblasti sa byzantskí velitelia čoskoro od utečencov (väčšinou roľníkov z okolia, ktorí hľadali útočisko v opevnených tráckych mestách a hradoch) dozvedeli o polohe pečenežského tábora, a preto sa aj s celým vojskom presunuli k hradu Koulé, kde nakoniec došlo k rozhodujúcej bitke medzi kočovníkmi a Byzantíncami.⁶⁶

V ďalšom texte Anna Komnénéa popisuje manévrovanie protivníkov pred bitkou. Jej rozprávanie je pomerne mäťuce. Tomu zodpovedá aj fakt, že sa dodnes bádateľom nepodarilo presnejšie určiť polohu lokalít kľúčových pre pochopenie pohybov oboch vojsk, t. j. miesta zvaného Skoteinon a hradu Koulé⁶⁷. Iba

⁶³ Nikolaos Maurokatakalon bol pravdepodobne jedným z veliteľov byzantských oddielov umiestnených v Trákii, pretože všetky zmienky o ňom v texte *Alexiady* súvisia práve s ich nasadením v boji proti Pečenehom. Z kontextu týchto informácií tiež vzniká dojem, že u veľkého domestika Adriana Komnénéa zastával podobnú funkciu ako pred ním Nikolaos Branás pod Gregorom Pakourianom, t. j. že bol jeho pobočníkom a zástupcom. Pozri tiež: SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 256 – 257. Zachovalo sa aj niekoľko olovených pečatí tohto byzantského veliteľa datovaných do poslednej štvrtiny 11. storočia, no ani jedna zatiaľ neobsahuje údaje, ktoré by mohli spresniť jeho kariéru (ide o olovené pečate z konca jeho života, keď už nezastával žiadnu funkciu). JORDANOV, I.: *Byzantine Seals 2*, s. 283.

⁶⁴ O tomto byzantskom veliteľovi máme len veľmi málo údajov a dokonca ani nie je známe jeho krstné meno. Jeho priezvisko sa zvyčajne odvodzuje od lokality *Mempetz*, *Bempetz* (antické mesto Hierapolis) v povodí Eufratu. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203, porovnaj s poznámkou č. 5 v novogréckom preklade *Alexiady*: ANNA KOMNENA: *Alexias*, Τόμος πρώτος: Βιβλία Α' - Θ'. Μετάφραση Αλόη Σιδέρη. Αθήναι 1990, s. 253. Toto je zároveň jediná zmienka o ňom v celom historickom diele Anny Komnénéy. SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 46. Na základe nájdených olovených pečatí sa predpokladá súvislosť medzi týmto byzantským veliteľom a istým Theodorom Bempetziotésom, ktorého pečať bez uvedenia hodnoty datovaná do konca 11. storočia alebo do prvej štvrtiny 12. storočia sa nachádza v numizmatickom múzeu v Aténach. Pozri: STAVRAKOS, Ch.: *Korrekturen zu Lesung einiger Siegel des Numismatischen Museums Athens*. SBS, 2, 1990, s. 39 – 47.

⁶⁵ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „Μεμαθηκώς τοῦτο ὁ Μαυροκατακαλὼν Νικόλαος καὶ ὁ Βεμπετζιώτης τὴν ἐπωνυμίαν ἀπὸ τῆς ἐνεγκαμένης λαχῶν μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦς δυνάμεων καταλαμβάνουσι τὸ Πάμφυλον.“; ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: Печенеги, s. 158; DIACONU, P.: *Petchénègues*, s. 117; DIACONU, P.: *Coumans*, s. 36. Predpokladá sa, že mesto Pamfylos sa rozkladalo v blízkosti dnešného mesta Uzunköprü v blízkosti rieky Ergene. ASDRACHA, C.: *Thrace*, s. 253.

⁶⁶ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „Ὅρῶντες δε τοὺς περὶ τὰς κωμοπόλεις τῶν παρακειμένων χωρῶν πρὸς τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια συνελαννομένους διὰ πτοίαν πολλὴν ἀπάραντες τοῦ οὕτως καλουμένου Παμφύλου τόπου καταλαμβάνουσι τὸ τοῦ Κούλη πολίχνην τὸ ἅπαν συνεπαγόμενοι στρατεύμα.“; ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: Печенеги, s. 158; ЗЛАТАРСКИ, В. Н.: *История*, s. 189.

⁶⁷ Skutočná poloha hradu Koulé je neznáma, avšak v literatúre sa traduje názor, že zodpovedá dnešnej lokalite Chelebiçköy, ktorá sa nachádza asi 22 km juhovýchodne od prístavu Enez (byzantský Ainos). P. Soustal oprávnene poznamenáva, že tento názor nemá žiadne opodstatnenie, keďže sa nezakladá na dôkladnej analýze historických prameňov. SOUSTAL,

bádatelia V. Vasiljevskij a F. Chalandon sformulovali predpoklad, že hrad Koulé sa nachádzal južne od mesta Pamfylos, čiže na ceste, ktorá viedla pozdĺž rieky Marice až do prístavu Ainos v blízkosti jej ústia do Egejského mora. Obaja sa domnievali, že byzantské oddiely pri svojom presune z mesta Pamfylos k hradu Koulé pred Pečenehmi *de facto* ustupovali.⁶⁸ Dôvod k takejto úvahe mohlo skutočne poskytovať tvrdenie Anny Komnény, podľa ktorého „*Skýti tiahli za nimi, a keď zistili, kam rímske vojsko smeruje, (...) šli v jeho stopách*“⁶⁹. Avšak podľa inej informácie od byzantskej princeznej, ktorá má podľa nás rozhodujúcejší význam, sa lokality Skoteinon a Koulé nachádzali veľmi blízko seba.⁷⁰ Ak vychádzame z vyššie uvedeného predpokladu, že Skoteinon ležalo na spojnici medzi mestami Chariupolis a Pamfylos, z informácie Anny Komnény potom vyplýva, že hrad Koulé sa tiež nachádzal na ceste spájajúcej tieto dve mestá. Pokiaľ by teda byzantské vojsko ustupovalo z mesta Pamfylos smerom na juh, vzdalovalo by sa nielen od lokality Skoteinon, kde Pečenehovia spočiatku táborili, ale aj od hradu Koulé, kde byzantské oddiely táborili neskôr – a to by odporovalo ďalšiemu vývoju situácie.

Z týchto úvah vyplýva, že sa byzantské vojsko po odchode z mesta Pamfylos k pečenežskému táboru vlastne približovalo.⁷¹ Tento ofenzívny manéver Nikolaa Maurokatakala je možné vysvetliť dvoma spôsobmi. Byzantský veliteľ buď nechcel dopustiť, aby Pečenehovia opustili údolie rieky Ergene a začali plieniť aj oblasti v povodí rieky Marice, a teda chcel ich postup týmto smerom zablokovať, alebo sa pokúšal začať bitku s Pečenehmi v stiesnenom teréne obkolesujúcom Chariupolis, kde výskyt pahorkov a kopcov bol výhodnejší pre Byzantíncov, pretože do určitej miery prekážal nomádkemu spôsobu boja. Je tiež možné, že Nikolaos Maurokatakalon presunom k hradu Koulé sledoval oba tieto ciele súčasne. Pečenežský vládca Tzelgu, spoliehajúc sa na výraznú početnú prevahu svojho vojska, túto byzantskú výzvu prijal a nasledujúci deň ráno po príchode

P.: Thrakien (*Thrakē, Rhodopē und Haimimontos*). TIB, Band 6. Wien 1999, s. 328. S týmto názorom sa plne stotožňujeme. K určeniu polohy hradu Koulé pozri text nižšie.

⁶⁸ ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: *Печенеги*, s. 158; CHALANDON, F.: *Essai*, s. 113. Hypotézu týchto dvoch bádateľov prebrali aj P. Diaconu a I. E. Karagiannopoulos. Pozri: DIACONU, P.: *Petchénégues*, s. 117; ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι. Ε.: *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*. Τόμος Β'. Ιστορία μέσης βυζαντινής περιόδου (565 – 1081). Thessaloniki 1993, s. 50.

⁶⁹ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „*τὸν οὕτωςι καλούμενον κοπὸν τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατεύματος (...) εὐρόντες (...) παρείποντο ἰχνηλατοῦντες οἷον τὸ ῥωμαϊκὸν στρατεύμα.*“

⁷⁰ Vzdialenosť medzi oboma lokalitami nemohla byť veľmi veľká (do 10 km), keďže Anna Komnénéna píše, že medzi nimi pretekala malý potok. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 204: „*εἰς τὸν ἀναμεταξὺ τοῦ καλουμένου Σκοτεινοῦ καὶ τοῦ Κούλη ῥύακα.*“

⁷¹ Nikolaos Maurokatakalon pritom ako skúsený vojvodca isto rátať s tým, že ho z výšin pozorujú pečenežskí špehovia. K tomu pozri: ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203.

Byzantíncov k hradu Koulé sa pečenežské vojsko pripravilo na bitku.⁷² V tej chvíli však byzantský veliteľ zaváhal, pretože po pohľade z úbočia jedného vysokého kopca na „*množstvo Skýtov*“ si reálne uvedomil veľkú prevahu nepriateľa.⁷³ Zvolal preto bojovú poradu, aby sa opäť spoločne rozhodlo, či je lepšie s Pečenehmi bojovať, alebo je, naopak, výhodnejšie vyhnúť sa priamemu boju.⁷⁴ Nakoniec sa Byzantínci kolektívne rozhodli pre bitku s Pečenehmi, k čomu výrazne prispelo najmä odhodlanie skúseného vojaka Basileia Kourtikia, prezývaného aj Joannakés⁷⁵. Po krátkych prípravách vytvorilo aj byzantské vojsko bojovú formáciu pozostávajúcu typicky zo stredy, pravého a ľavého krídla; Nikolaos Maurokatakalon vydal rozkaz na útok.⁷⁶

Presné údaje o veľkosti a zložení oboch vojsk naše pramene neobsahujú. Anna Komnénéa síce uvádza, že Tzelguovo vojsko malo 80 000 bojovníkov⁷⁷, avšak tento údaj je evidentne nadsadený. Nazdávame sa, že pečenežských vojakov nemohlo byť viac ako 40 000, resp. že ich počet kolísal medzi 30 000 a 40 000.⁷⁸ V rozpore

⁷² ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203: „*Ἀυγαζούσης δε ἤδη τῆς ἡμέρας τὰς ἰδίαις ὁ Τζελγοῦ καθιστᾶ δυνάμεις καὶ τὸν κατὰ τοῦ Μαυροκατακαλῶν ἐβουλευέτο πόλεμον.*“

⁷³ Tamže, s. 203: „*Ὅρων δε τὸ πλῆθος τῶν Σκυθῶν (...) τὴν ῥωμαϊκὴν στρατιὰν κατανοῶν μῆδε τὸ πολλοστὸν σφῶζουσαν τῆς τῶν βαρβάρων δυνάμεως.*“

⁷⁴ Tamže, s. 203 – 204: „*Ἐπανελθὼν δε μετὰ τῶν λογάδων τοῦ ὀπλιτικοῦ παντὸς (...) εἰ χρῆ προσβαλεῖν τοῖς Σκύθαις.*“

⁷⁵ Tamže, s. 204. Basileios Kourtikios bol bratrancom Georgia Palaiologa. V roku 1087 už mal za sebou dlhú, pestrú a úspešnú vojenskú kariéru. Zúčastnil sa na Bryenniovom povstaní v rokoch 1077 až 1078, neskôr využil amnestiu cisára Nikefora III. Botanieiatésa a vstúpil do služieb Alexia Komnénéa, ktorý bol vtedy veľkým domestikom. Vo vojne proti Normanom sa zúčastnil na všetkých významných bitkách. Ostatné podrobnosti jeho života a kariéry pozri v: SKOULATOS, B.: *Personnages*, s. 43 – 46. Zo zachovaných olovených pečatí je zrejmé, že najvyšším dosiahnutým dvorským titulom bol *protokouropalátés* (okolo roku 1100). JORDANOV, I.: *Byzantine Seals 2*, s. 242 – 244.

⁷⁶ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 204: „*τριχῆ διελὼν τὰς δυνάμεις καὶ τὸ ἐνυάλιον ἠχῆσαι κελεύσας ξυμμίγνυται τοῖς βαρβάροις.*“

⁷⁷ Tamže, s. 203: „*σύμμικτον (...) στρατεύμα ὡσεὶ χιλιάδας ὀγδοήκοντα ἕκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους.*“

⁷⁸ Ako sme spomenuli vyššie, Tzelgu priamo kontroloval iba pravé krídlo, čiže zhruba polovicu všetkých naddunajských Pečenehov, kým Kutesk vládol ľavému krídlu. Kutesk sa však na tejto výprave nezúčastnil, pravdepodobne ani jeho bojovníci, pretože zrejme ešte stále pocítovali dôsledky porážky z roku 1085. Keďže nad Dunajom mohlo od roku 1046/1047 sídlieť z pôvodných 13 klanov/rodov (JÁN SKYLITZÉS: *Synopsis*, s. 455) 7 až 9 pečenežských klanov/rodov (mínus jeden klan/rod, ktorý sa vysťahoval do Paristrionu v období rokov 1074 – 1077), celkový počet bojovníkov schopných nasadenia mohol dosahovať 60 000 až 80 000. Pri tomto početnom odhade veľkosti pečenežského vojska sa opierame o názor bádateľa O. Pritsaka, ktorý predpokladá, že 1 rod = 1 *tümen* = 10 000 bojovníkov. Pozri: PRITSAK, O.: *Transformation*, s. 21. Je potrebné zdôrazniť, že uvedená rovnica platí len *cum grano salis*. Zatiaľ však iný spôsob odhadu početnosti naddunajských Pečenehov v tomto období nejestvuje. Pokiaľ teda použijeme spomínaný odhad, ako aj vyššie spomenutý predpoklad, že Tzelgu

s ďalším tvrdením byzantskej princeznej predpokladáme, že počet uhorských bojovníkov sprevádzajúcich bývalého uhorského kráľa Šalamúna nemohol byť vysoký, keď vezmeme do úvahy jeho situáciu po úteku z Uhorska, ktorá vylučuje možnosť, že ho sprevádzala početná vojenská družina. Uhorský oddiel tak mohlo tvoriť maximálne niekoľko stoviek mužov.⁷⁹ Čo sa týka počtu Uzov⁸⁰ na tejto výprave, písomné pramene nám neposkytujú nijaký záchytný bod a v súčasnosti nejestvuje spôsob, ako ho určiť. Môžeme teda konštatovať, že celé Tzelguovo vojsko mohlo mať okolo 40 000 mužov, čiže maximálne polovicu z počtu, ktorý uvádza Anna Komnena.

Pri odhade veľkosti byzantského vojska môžeme vychádzať z predpokladu, že pečenežskému vpádu čelili rovnaké jednotky ako pred rokom (t. j. počas bojov pri Beliatobe, resp. Philipoupolise – dnešnom Plovdive – na jar a v lete 1086)⁸¹ – trácka pechota z Adrianoupolisu, *tagma* normanských rytierov⁸², ako aj časť obnovovaných *tagmát* Makedónie a Trákie⁸³. Je tiež pravdepodobné, že na boji na jar roku 1087 sa zúčastnili aj niektoré oddiely patriace k centrálnemu, cisárovi podliejúcemu vojsku, ktoré sídlilo v okolí Konštantínopola, pretože Anna Komnena sa neskôr stručne zmieňuje o vojakoch, ktorí sa po bitke s Pečenehmi vrátili do cisárskeho hlavného mesta.⁸⁴ S prihliadnutím na všetky uvedené

disponoval polovicou celkového vojska naddunajských Pečenehov, mohlo sa v jeho vojsku nachádzať 30 000 až 40 000 bojovníkov.

⁷⁹ Podobný dojem vzniká aj z opisu tejto výpravy, ktorý je obsiahnutý v *Obrázkovej kronike*. Pozri Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 408, 410.

⁸⁰ Uzi sa v texte Anny Komnény spomínajú pod etnonymom „*Sauromatai*“. ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 203.

⁸¹ Pozri opis: ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 199 – 202.

⁸² ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 201. A. P. Kazhdan v nedávnej štúdií presvedčivo ukázal, že pod pomenovaním „*Φράγγοι/Κέλτοι*“, ktoré Anna Komnena zvyčajne používa vo svojom historickom diele, sa skrývajú predovšetkým Normani. KAZHDAN, A. P.: Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century. In.: *The Crusades from the Perspective of the Byzantium and the Muslim World*. Edited by Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2001, s. 90 – 91. Z tohto dôvodu nebudeme v tejto práci písať o Frankoch, ale použijeme označenie Normani.

⁸³ Zaradenie tejto jednotky do zoznamu oddielov, ktoré mohli byť k dispozícii v boji s útočiacimi Pečenehmi na jar roku 1087, sa zakladá na predpoklade, že porážka, ktorú *tagma* Makedónie a Trákie utrpelo pod Pakourianovým vedením, nebola úplná a že časť vojakov a koní sa dokázala zachrániť. Pozri tiež: ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 201: „*Τὸ δε ἐπίλοιπον τοῦ στρατοῦ ἄλλος ἄλλαχού διεσπάρησαν*.“ Samozrejme, že porážkou zdemoralizovaná jednotka nemohla byť ako celok počas letného Tatikiovoho ťaženia akcieschopná, avšak na jar 1087 sa už jej obnovené časti mohli znovu zúčastniť na bojoch.

⁸⁴ Tamže, s. 204: „*οἱ τοῦ βασιλέως εἰσῆλθον εἰς τὴν μεγαλόπολιν*.“ Pokiaľ sa v tejto pasáži naozaj hovorí o vojakoch jednotiek umiestnených pri Konštantínopole, poskytuje nám táto informácia ďalšiu oporu pre náš predpoklad, že útok Pečenehov nebol až taký prekvapujúci a Byzantínci mali čas reagovať a urobiť potrebné obranné opatrenia.

predpoklady a indície mohli byzantské sily čeliace Pečenehom predstavovať dostatočné a bojaschopné vojsko, ktoré však podľa nášho názoru nemohlo mať viac ako 10 000 mužov.

Tieto vojenské sily sa teda pripravili na bitku, ktorá onedlho vzbĺkla v plnej sile. Nastal veľmi prudký boj, počas ktorého zaznamenali obaja protivníci množstvo ranených a mŕtvych. Na pečenežskej strane nakoniec padol aj Tzelgu.⁸⁵ Táto udalosť naznačuje, že vďaka pomernej uzavretosti bojiska obklopeného vysokými pahorkami Byzantínci dokázali vnútiť Pečenehom boj zblízka, v ktorom mali vďaka ťažšej osobnej ochrannej zbroji nespornú výhodu. Náš predpoklad potvrdzuje aj text *Obrázkovej kroniky*, podľa ktorého Pečenehovia po útoku ťažko obrnených byzantských jazdcov spanikárili a obrátili sa na útek.⁸⁶ Ich bojovým odhodlaním celkom isto otriasla aj smrť ich vrchného veliteľa Tzelgua. Zmätený ústup pritom spôsobil v radoch kočovníkov ďalšie straty. Mnohí z nich sa v panike pokúšali prekročiť riečku tečúcu medzi pečenežským táborom a hradom Koulé a vo vzniknutej tlačnici padali do jej prúdu a topili sa.⁸⁷ Ako sme už spomínali, *Alexias* neobsahuje žiadne správy o činoch bývalého uhorského kráľa Šalamúna počas bitky ani o jeho ďalšom osude po jej skončení. Niektorí autori predpokladajú, že Šalamún zahynul počas panického ústupu Pečenehov, resp. že sa utopil vo vyššie spomenutej rieke⁸⁸. Našťastie je k dispozícii text *Obrázkovej kroniky*, ktorý detailmi o Šalamúnovom úteku z bitky priam oplýva.⁸⁹ Z toho môžeme usúdiť, že Šalamúnovi a jeho sprievodu sa podarilo z bojiska uniknúť, no neskôr ho

⁸⁵ Tamže: „Πολλοὶ μὲν οὖν τῆνικαῦτα τρωθέντες πίπτουσι, κτείνονται δὲ οὐχ ἥττους· καὶ αὐτὸς ὁ Τζελγὸν γενναίως μαχόμενος καὶ ὄλας συνταράσσωσιν φάλαγγας καιρίαν πληγὴν ἀφήρηται τὴν ψυχὴν.“; ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: *Печенеги*, s. 158; CHALANDON, F.: *Essai*, s. 113; ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι. Ε.: *Ιστορία*, Γ', s. 50; DIACONU, P.: *Petchénégues*, s. 117; SPINEI, V.: *Migrations*, s. 142; STEPHENSON, P.: *The Byzantine Frontier at the Lower Danube in the Late Tenth and Eleventh Centuries*. In: *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands, 700 – 1700*. Edited by Daniel Power and Naomi Standen. Houndmills 1999, s. 102.

⁸⁶ Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 409: „Cum enim vidissent Cuni magnam multitudinem loricorum, timuerunt valde ceperuntque festinare (...) priusquam ab hostibus conluderentur.“

⁸⁷ ANNA KOMNENA: *Alexias*, s. 204: „Οἱ πλείους δὲ ἐν τῷ φεύγειν πίπτοντες εἰς τὸν ἀναμεταξὺ τοῦ καλουμένου Σκοτεινοῦ καὶ τοῦ Κούλη ῥύακα ἀπεπνίγοντο ὑπ' ἀλλήλων συμπατούμενοι.“

⁸⁸ ЗЛАТАРСКИ, В. Н.: *История*, s. 189.

⁸⁹ Rozprávanie o úteku Šalamúna z bojiska a o jeho prenasledovaní byzantskými jazydcami sa nachádza v paragrafe 136 *Obrázkovej kroniky*. V kapitole o písomných prameňoch sme uviedli, že tento úsek textu sa nepovažuje za príliš dôveryhodný, pretože obsahuje výrazné legendistické prvky. Napriek tomu niektoré v ňom opísané detaily pôsobia reálne, napríklad zmienka o tom, že pri úteku z bojiska Šalamún a jeho sprievod začali zaostávať, pretože ich zbroj bola ťažšia ako zbroj okolo nich ustupujúcich Pečenehov. Pozri: Chron. Hung. comp. saec. XIV. II, 69, SRH I, ed. E. Szentpétery, s. 409 – 410: „Qui ergo loricas non habebat, celerius pre levitate precedebant. Salomon autem et sui atque alii loricati armorum pondere prepediti precedentes socios tardius

Byzantínci, ktorí po bitke prenasledovali utekajúcich Pečenehov dostihli, a v boji s nimi padol.⁹⁰

Šalamúnove nenaplnené politické ambície, snahu o návrat na uhorský trón a z toho vyplývajúce pohnuté životné osudy teda ukončila až smrť v boji. Videli sme, ako sa jeho postavenie a schopnosť ovplyvňovať udalosti okolo seba postupne zmenšovali, až sa nakoniec z bývalého uhorského kráľa stal iba jeden z mnohých porazených vojakov, utekajúcich pred víťaznými Byzantíncami z bojového poľa. To však nezmenšuje zaujímavosť jeho osudov a dokazuje to relatívnu pohyblivosť jednotlivcov, dokonca aj panovníkov, ktorí za určitých okolností mohli v súlade so situáciou a vlastnými potrebami plynule a bez väčších prekážok meniť svoju identitu a pohybovať sa v rozličných od seba (za normálnych okolností) oddelených spoločnostiach. Príklad zosadeného kráľa Šalamúna je v tomto smere obzvlášť poučný a zároveň fascinujúci.

Summary: PECHENEG-BYZANTINE ADVENTURE OF THE KING SALOMON OF HUNGARY (1083 – 1087). *Since the creation of the Hungarian kingdom at the beginning of the 11th century this medieval state cultivated very intense contacts with both the world of the Pontic Steppe and the Byzantine Empire. Those relations became very complex and varied in the course of the 11th century. One of the most interesting examples and personifications of this particular situation is the Hungarian king Salomon (1063 – 1074), particularly after he lost his throne in 1074. Before this event, he could be viewed as a Christian ruler with close ties to the Latin West (he was brother-in-law of the Roman-German emperor Heinrich IV), and as a defender of the Hungarian kingdom against the attacks of the various steppe nomads (Pechenegs and Uzes). But after his fortunes changed in 1074 he became something different – a renegade who sought refuge with his former enemies, and even became an ally of the Pechenegs (he promised to marry a Pecheneg noblewoman). His stay among the Pechenegs (1083 – 1087) offers a very interesting insight into the internal structure of the Pecheneg pax during the 1080s. Contrary to the common assumption I argue that during this period there existed two main groupings (hordes/wings) of the Pechenegs in the western border zone of the Pontic Steppe; the first led by Tzelgu mentioned in Anna Komnena's Alexias, and the second under chieftain Kutesk known from the Chronicon Pictum Vindobonense. The former would extend on the plain along of the lower course of the Danube and the latter would lie in what is today Moldavia. Salomon first came to Kutesk, and subsequently became an ally of Tzelgu, whom I consider as a supreme ruler of all the Pechenegs living north of*

sequebantur.“ Z tohto dôvodu sa domnievame, že aj zvyšok rozprávania o Šalamúnovom úteku z bojiska je pravdivý.

⁹⁰ Šalamúnovu smrť roku 1087 potvrdzujú západné latinské pramene. Pozri ВАСИЛЬЕВСКИЙ, В.: *Печенеги*, s. 158, ako aj poznámku 6.

the Danube. Salomon's arrival caused the last major military effort of these nomads – in 1085 they attacked Hungary (Salomon with Kutesk) and in 1087 Byzantium (Salomon with Tzelgu). The motives behind the first attack seem evident; Salomon allied himself with the Pechenegs in order to restore his former position in Hungary. The motives for the second attack against Byzantium are less clear; maybe Salomon simply wanted to damage the imperial territories in the Balkans, or even to carve out a small territory for himself after he failed in Hungary, because it seems that the Byzantine emperors (Michael VII Doukas, Nikephoros III Botaneiates and Alexios I Komnenos) were supporting his political opponents and successors on the Hungarian throne - Bela I and Ladislav I. The Pecheneg invasion of Byzantium in spring 1087 ended with a complete disaster for the Pechenegs and a major victory for the Byzantines. Both leaders, Tzelgu and Salomon, perished: Tzelgu in the course of the battle of Koule, and Salomon shortly afterwards, while escaping with his small armed retinue towards the Danube.

СИНТАКСА ИНФИНИТИВА У МАРИЈИНОМ ЈЕВАНЋЕЉУ¹

Ивана Чанчар

1. УВОД

Циљ овог рада је анализа синтаксичко-семантичких карактеристика инфинитива у *Маријином јеванђељу*, старословенском споменику за који се сматра да је најближи првобитном преводу четворојеванђеља. Управо из овог разлога *Маријино јеванђеље* погодно је за испитивање функција инфинитива у најранијем периоду словенске писмености, као и за утврђивање степена присутности конструкција *да + презент* у синтаксичко-семантичким позицијама у којима се јављао инфинитив.

Богат синтаксичко-семантички потенцијал инфинитива огледа се у великом броју позиција које су инфинитивне конструкције заузимале у испитиваном тексту. Будући да је инфинитив пореклом окамењена форма датива којим је првенствено идентификована контактано немаркирана усмереност, односно адлативност немаркирана обавезношћу досезања циља (Павловић, 2006: 99-100), инфинитив такође карактерише усмереност која не носи податак о досезању циља, тачније припада сфери нереализованог.

Висока заступљеност инфинитива у различитим синтаксичко-семантичким позицијама у испитиваној грађи показује да се у периоду најстарије словенске писмености још увек не може говорити о вербалном типу језика будући да се инфинитивом као номиналним средством исказују дубински хипотактички односи (Грковић, 2007: 68).

Развојем од номиналног ка вербалном типу језика постепено се мења реченична организација и на значају добијају везнички елементи којима се прецизира однос међу клаузама. У том процесу међу клаузама се најпре јављају разноврсне партикуле које временом постају везници, граматикализована средства, маркери односа међу предикацијама. Овај процес протеже се кроз дугу историју индоевропских језика, а развој синтаксичких функција везника на словенском терену показује да је граматикализација била постепен процес који није био окончан у касном прасловенском и протеже се кроз историју словенских језика (Грковић, 2007: 69).

¹ Рад је рађен под руководством проф. др Јасмине Грковић-Мејдор (Филозофски факултет, Нови Сад). Представља скраћену верзију мастерског рада.

С обзиром на то да се ради о најранијем периоду словенске писмености (11. век), очекивана је доминација инфинитивних конструкција у свим позицијама на којима се могло јавити *да + презент*.

Поред анализе синтаксичко-семантичких позиција инфинитива и његовог конкурентног средства, у раду се даје осврт на њихову фреквенцију.

Поређење са грчким језиком није вршено с обзиром на то да је тај аспект у старословенистици до сада добро проучен.

Маријино јеванђеље издао је Ватрослав Јагић 1883. године у Петербургу, а фототипско издање које је у овом раду коришћено издато је 1960. у Грацу².

Као ослонац у превођењу испитиване грађе служио је превод *Новозавјета* Вука Стефановића Караџића.³

2. ИНФИНИТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

У испитиваном тексту инфинитив учествује у грађењу сложеног футура, заузима позицију субјекта, објекта и предиката реченице, учествује у грађењу аналитичког императива, има функцију одредбе у намерно-резултативном домену, представља допуну именица и придева, као и допуну различитих семантичких класа глагола⁴.

2.1. Инфинитив у конструкцији сложеног футура

Сложеним футуром у старословенском језику сматра се веза глагола *идѣти*, *хотѣти*, *начѣти* и *вѣѣти* са инфинитивом. Свака од наведених конструкција носи и специфичне семантичке нијансе (Грковић, 2007: 389).

При образовању сложеног будућег времена избор управног глагола у великом је степену условљен његовим лексичким значењем (Хабургаев, 1974: 266). Глагол *начѣти* (*вѣѣти*) носи са собом идеју о почетку радње (могло би се условно говорити о почетном футуру). Глагол *идѣти* обично указује на могућност или неизбежност остварења радње у будућности, док глагол *хотѣти* иступа у случајевима кад је било потребно истаћи да је остварење радње у будућности пожељно или неопходно (Хабургаев, 1974: 266).

2.1.1. Конструкција *идѣти* + инфинитив

Глагол *идѣти* поред значења поседовања као споне између посесора и посесума, има модално значење неминовности остварења радње или

² Јагич, Ватрослав (1960). *Мариинское четвероевангелие (с примечаниями и приложениями)*. Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt.

³ Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета [превео Стари завјет Ђура Даничић; Нови завјет превео Вук Стефановић Караџић]. Београд: Издање Библијског друштва.

⁴ Навођење пронађених потврда инфинитива и *да + презент* конструкција сведено је на минимум у циљу уштеде простора, а у загради се увек наводи тачан број забележених потврда.

стања идентификованих инфинитивом. На бази овог модалног значења засновано је значење сложеног будућег времена ком глагол *идѣти* даје семантику будућности која неминовно следи, односно носи семантику „иметь обязанность, намереваться, собираться” (Раснерова, 1958: 540). Конструкција *идѣти* + инфинитив јесте веза којом се у *Маријином јеванђељу* најчешће идентификује сложени футур (43х).

У свега 10 ексцерпираних примера наведена конструкција потврђена је у потврдној форми, док се у осталим потврдама (32х) налази у негираној форми наглашавајући тиме да неизбежно неће доћи до остварења радње идентификоване инфинитивом:

(*идѣти* + инфинитив у потврдној форми) *прити ко идатъ снѣ чловѣцскы въ славѣ отца своего* (Мт, 16: 27) ‘јер ће доћи син човечји у слави оца свог’ аще і снн оумлѣатъ каменне въпити идатъ (Лк, 19: 40) ‘ако они ућуте, камење ће повикати’ азъ брашѣно идамъ ѣсти егоже вы не вѣстѣ (Јв, 4: 32) ‘ја ћу јести храну за коју ви не знате’; (*идѣти* + инфинитив у негираној форми) не идате вънннн въ црство небесноѣ (Мт, 5: 20) ‘нећете ући у царство небеско’ слоухомъ оуслышите и не идате разоумѣти (Мт, 13: 14) ‘ушима ћете чути и нећете разумети’ и зъраше оузърнѣти и не идате видѣти (Мт, 13: 14) ‘и очима ћете гледати и нећете видети’.

Све потврде сложеног футура исказаног констукцијом *идѣти* + инфинитив налазе се у пророчанству где се исказује оно што неминовно следи и за разлику од простог футура који се јавља и ван овог контекста, *идѣти* + инфинитив представља емфатичку везу за указивање на радњу или стање који у будућности неминовно следе (Грковић, 2007: 392).

У већини потврда ове конструкције (29х) налазе се прави перфективни глаголи, чиме се неминовност остварења двоструко наглашава.

2.1.2. Конструкција *хотѣти* + инфинитив

Наведене конструкције образоване помоћу глагола *хотѣти* са инфинитивом у већини случајева условно се могу назвати конструкцијама сложеног футура јер је моменат волунтативности у њима више или мање изражен, као и семантичка нијанса интенционалности у коју је волунтативност, односно интенционалност неизоставно инкорпорирана (Грковић, 2007: 393): *тъ естъ нанѣ хотан прити* (Мт, 11: 14) ‘он је Илија који ће доћи’ *хоцѣтъ ко народъ нскати отроцате да погубитъ к* (Мт, 2: 13) ‘јер ће Ирод тражити дете да га погуби’ *рече что хоштѣте ми дати* (Мт, 26: 15) ‘рече, шта ћете ми дати’.

Сложени футур заснован на значењу волунтативности (интенционалности) или неопходности има 15 потврда од којих су само две у којима футурско значење јасно доминира над волунтативним, односно над значењем *иметь обязанность, намереваться, собираться* (Раснерова, 1958: 539): *і мѣнѣдохъ ѣко авне хоштѣтъ црствне вѣнне авннн са* (Лк, 19: 11) ‘и мишљаху да ће се одмах јавити царство Божије’ и *что естъ знаменне егда хотатъ си быти* (Лк, 21: 7) ‘и какав је знак кад ће се то догодити’.

Уз глагол хотѣти 12 пута се јављају перфективни глаголи, што (као и код претходне конструкције) говори о потреби за истицањем, наглашавањем футурског значење и значења неопходности које је природно усмерено на временски одсек будућности.

2.1.3. Конструкција начати + инфинитив

Ова конструкција сложеног футура има ниску фреквенцију (4x) будући да у највећем броју случајева овај инфинитив представља допуну фазног глагола.

Сложени футур који је састављен од презента перфективног глагола начати и имперфективног инфинитива представља у ствари двоструки футур: прост футур унутар сложеног.

С обзиром на то да се овим глаголом изражавала идеја о почетку радње, конструкција носи такав семантички потенцијал који је ограничен на значење да ће радња или стање бити остварени у почетној фази, али неће трајати: „сядешъ, но не будешъ сидеть” (Хабургаев, 1974: 266): а о дру҃ствѣмъ не родити начѣнетъ (Лк, 16: 13) ‘а друге ће замрзети’ і звѣзды начѣнжѣ падати съ нѣсе (Мр, 13: 25) ‘и звезде ће падати с неба’ і тогда начѣнешѣ съ стоудомъ послѣднее мѣсто дрѣжати (Лк, 14: 9) ‘и онда ћеш са стидом држати последње место’.

2.1.4. Конструкција вѣчати + инфинитив

Веза инфинитива са глаголом вѣчати у домену сложеног футура забележена је само једном. Реч је такође о перфективном фазном глаголу који за себе везује имперфективни инфинитив чиме добија карактер почетног футура: аште же і о цркви не родити вѣчнетъ да вѣдетъ ти ѣко ѣзычѣникъ (Мт, 18: 17) ‘ако ће и цркву презирати, нека ти буде као незнабожац’.

2.2. Субјекатски инфинитив

Инфинитив у функцији субјекта конструкцију по правилу смешта у сферу имперсоналности. Конструкције у којима инфинитив заузима место субјекта у највећем броју случајева припадају модалном семантичком пољу. Инфинитив за себе може да везује датив који идентификује носиоца његове радње.

Порекло датив + инфинитив конструкције треба тражити у глаголима који изражавају наредбу или допуштање усмерено ка другом лицу. Такви глаголи могу имати уз себе, поред инфинитива, још и допуну у дативу посредством које је истовремено именован агенс радње идентификоване инфинитивом. Веза датива и управног глагола постепено слаби, док примицање датива инфинитиву постаје све тешње. Зависност датива од управног глагола престаје да се осећа и он се постепено слива са инфинитивом у једну синтаксичку јединицу (Haderka, 1964: 506-507).

2.2.1. Инфинитив у модалним имперсоналним конструкцијама

Модалност као семантичко-прагматичка категорија коју говорно лице даје о свом исказу или о ситуацији која је њиме означена у испитиваној грађи посматра се као јединство семантичког поља оптативности⁵, деонтичке модалности (могућности / немогућности и неопходности / обавезе), аксиолошке и епистемичке модалности (Пипер, 2005: 636-648).

2.2.1.1. Конструкција *кѣтъ* + инфинитив / *быти* + инфинитив

У основи ове конструкције (која је у ексцерпираној грађи потврђена 3 пута) налази се *esse* конструкција за исказивање поседовања (Грковић, 2007: 107).

Mihi est за исказивање поседовања постепено, реанализом добија модални карактер.

Модалност ових инфинитивних конструкција у периоду старословенских споменика на граници је са семантиком поседовања, што говори о њиховом семантичком превирању (Грковић, 2007: 108): *нѣстъ мьнѣ сего дати нѣ идѣже оготовано естъ отъ отѣа моего* (Мт, 20: 23) 'не треба ја то да дам, него коме је уготовио отац мој' *нѣстъ мьнѣ дати нѣ идѣже естъ оготовано* (Мр, 10: 40) 'не треба ја да дам него они којима је уготовљено'.

О томе да у датом периду посесивне и модалне конструкције нису увек могле бити јасно разграничене сведочи и пример: *и не бѣ идѣ коли понѣ ѣстн* (Мр, 6: 31) 'и нису имали (времена) кад ни да једу / нису могли'.

2.2.1.2. Реченице са предикативом

Испитивањем грађе утврђено је да постоје два типа реченица са предикативом.

У првом типу конструкција синтаксичку позицију предикатива заузима копулативни глагол *кѣтъ* и адвербијализована компонента на *-о*, *-е* или *-ѣ*.

У зависности од сематике предикатива, конструкције носе одређено модално значење на основу чега ће и бити груписане.

Други тип јесу реченице у којима се на месту предикатива налази именица.

(а) Конструкција *кѣтъ* / *быти* + предикатив на *-о*, *-е*, *-а* или *-ѣ* има укупно 28 потврда и тиме чини широко поље модалности састављено из два субпоља: деонтичке (неопходност и могућности / немогућности) и аксиолошке модалности.

Исказивање неопходности остварења / неостварења радње или стања исказује се конструкцијама у којима се у позицији предикатива јављају адвербијализовани елементи подобно (2х) и достојно (3х).

⁵ Термин оптативност еквивалентан је термину волунтативност који се у раду доследно употребљава.

Када је вршилац инфинитивне радње исказан дативом, тада говоримо о *индивидуалној прескрипцији* (Мт, 3: 15), а у примерима у којима датив изостаје (Мт, 22: 17), реч је о уопштеном агенсу – *генералној прескрипцији*: тако бо подобно намъ естъ исплѣнѣти всѣкѣж правдѣж (Мт, 3: 15) ‘треба да испунимо сваку правду’ достоинно ли естъ дати кинѣтъ кесареви или ни (Мт, 22: 17) ‘треба ли дати харач ћесару или не’.

Семантичко субпоље могућности / немогућности остварења радње или стања у сфери деонтичке модалности за нијансу је уже од поља неопходности (4x).

У позицији предикатива 3 пута се јавља форма пасивног партиципа претерита дано, а свега једном форма не възможъно. За разлику од субпоља неопходности, у сфери могућности све конструкције карактерише доследно присуство датива којим се исказује агенс у реченици: вамъ дано естъ разумѣти тиннаа цѣрствѣнѣ нѣскааго (Мт, 13: 11) ‘вама је дато / можете је да знате / разумете тајне царства небеског’ вамъ естъ дано вѣдѣти тинны цѣрствѣнѣ бѣжнѣ (Лк, 8: 10) ‘вама је дано да знате тајне царства Божије’ ѣко не възможъно естъ прѣкоу погыбнѣти кромѣ нѣрѣма (Лк, 13: 33) ‘јер пророк не може да погине изван Јерусалима’.

Аксиолошка модалност као семантичко поље оцене вредности заступљено је у знатно већем броју примера у односу на деонтичку модалност типа неопходности и могућности.

Аксиолошку модалност у *Маријином јеванђељу* потврђује 19 примера (док деонтичку модалност типа неопходности потврђује 5 примера, а модалност типа могућности 4 примера). У позицији предикатива јављају се: оудобѣ (7x), добро (5x), добрѣа (5x), не оудобѣ (1x), добрѣ (1x): чѣто бо естъ оудобѣ рѣшѣти. отѣпоуѣаѣжѣ са грѣси твои. ли рѣши вѣставѣ ходи (Мт, 9: 5) ‘јер шта је лакше рећи: опраштају ти се греси; или: устани и ходи’ добрѣ естъ едномоу чѣкоу оумѣрѣти за люди (Јв, 18: 14) ‘боље је да умре један човек за народ’ добрѣа ти естъ вѣнѣти вѣ животѣ хромоу ли бѣдѣноу неже дѣвѣ рѣцѣи і дѣвѣ носѣ идѣштѣж вѣврѣженоу быти вѣ огнь вѣчѣны (Мт, 18: 8) ‘боље ти је да уђеш у живот као хром или сиромашан него са две руке и две ноге да будеш бачен у огањ вечни’ како не оудобѣ естъ оупѣвѣжѣшѣти на богатѣство вѣ цѣрствѣне бѣжне вѣнѣти (Мр, 10: 24) ‘како није лако онима који се уздају у богатство да уђу у царство Божије’ цѣстъ добро отати хлѣба чѣдомѣ і поврѣѣи псомѣ (Мт, 15: 26) ‘није добро узети од деце хлеб и бацити псима’.

(б) Конструкција са копулативним глаголом и именицом у позицији предикатива има 3 потврде: цѣволѣ (1x) и обычан (2x). У зависности од семантике именице, конструкција добија одређено модално значење (Ходова, 1980: 234-250).

Потврда у којој место предикатива заузима именица цѣволѣ припада субпољу неопходности у оквиру деонтичке модалности: горе вѣсемоу мироу отѣ сканѣдаломѣ. цѣволѣ бо естъ прѣти сканѣдаломѣ (Мт, 18: 7) ‘тешко целом свету од саблазни јер је потребно / треба да дођу саблазни’.

Постоје две потврде у којима место предикатива заузима именица *обычан*. Предикатски израз у овом случају добија модално значење *градуиране оцене* којом се указује на логичност и законитост појава, процеса или радњи. Оцена се даје на основу искуства говорног лица (Ружић, 2006: 91): *обычан естъ нудѣомъ погрѣватн* (Јв, 19: 40) ‘код Јевреја је обичај / уобичајено је да укопавају’.

2.2.1.3. Реченице са имперсоналним глаголом

Инфинитив као допуна имперсонално употребљених глагола забележен је на 61 месту. Све потврђене конструкције са имперсоналним глаголима подељене су у две групе према формалном критеријуму на: (А) конструкције са једночланим имперсоналним глаголом и на (Б) конструкције са имперсоналним глаголом у чији састав улази морфема *са*.

(А) Конструкције са једночланим имперсоналним глаголом подељене су у две подгрупе. Свих 58 конструкција припада деонтичкој модалности – неопходности, стим што се прва група са формом *вистъ* може интерпретирати и на другачији начин тако да тада добија значење случајности неке радње када условно говоримо и о временском значењу (Ходова 1980: 221-226).

(а) Прву групу чине 3 конструкције са формом 3. л. јд. аориста глагола *вѣти* које по Хабургајеву (1974: 411) „характеризовались значением долженствования”: *вистъ же въ соботѣ вѣторопрѣвѣжѣ нѣти емоу сквозѣ сѣаниѣ* (Лк, 6: 1) ‘требало је пак да у прву суботу по другом дану пасхе иде кроз усеве’ *вистъ же и въ друугѣжѣ соботѣ вѣннѣти емоу въ сѣнѣмнште і оучѣнѣти* (Лк, 6: 6) ‘а требало је у другу суботу да он уђе у синагогу и учи’.

За разлику од Хабургајева који сматра да форма *вистъ* уноси модално значење, Ходова (1980: 221-226) говори о томе како *вистъ* иступа као посебна безлична реченица у значењу *догодити се* и у том случају синоним му је *кључѣнѣ са*, и тад инфинитив има функцију допуне безличног глагола. Међутим, када је реч о глаголу *вистъ* и инфинитиву глагола кретања као његовој допуни, јављају се *разночтенија*. На неким местима уместо инфинитива је тада глагол у личном глаголском облику, као предикат временске зависне реченице која се уводи везником *егда*: *вистъ привлѣнѣнѣти са нѣбу въ ернѣж* (Лк, 18: 35) : *вистъ же егда привлѣнѣ са нѣсъ въ ернѣж* (Мар., Лк, 18: 35). Дакле, у оваквим случајевима са глаголом *вистъ* и инфинитивом глагола кретања, постоји могућност двојаког тумачења ових конструкција. Прво тумачење било би значење случајности неке радње: *десило се, догодило се да иде*, а друго тумачење било би временско *када је ишао*.

(б) Другу групу чини 18 конструкција са имперсоналним глаголом *достонтъ*, 4 са *достоѣше*, као и 25 конструкција са имперсоналним глаголом *подобаатъ* и 8 са *подобааше* које имају модално значење неопходности, односно обавезе или дужности извршења радње: *се оучѣнѣнѣнѣ твон творатъ егоже не достонтъ творѣнѣти въ соботы* (Мт, 12: 2) ‘гле, ученици твоји чине што не ваља чинити у суботу’ *і хлѣвы прѣдѣложѣнѣ сѣнѣстъ нѣхѣже не достоѣше ѣсти тѣкмо неромъ* (Мр,

2: 26) 'и хлебовете постављене поједе које нико није требало да једе, осим свештеника' или подобаште прити прѣждѣ (Мт, 17: 10) 'Илија најпре треба да дође' не подобаше ли и тебе подмлати клеветата твоего (Мт, 18: 33) 'није ли требало да се и ти смилујеш на свог друга'.

(Б) Конструкција са имперсоналним глаголом у 3. л. јд. и морфемом са потврђена је 3 пута: изволи са и мѣнѣ хождѣшю ис прѣва по всѣхъ въ истинѣ по радѣ писати тебе (Лк, 1: 3) 'прохтело се и мени, испитавши све од почетка, да ти пишем по реду' нѣ прѣдетъ година да всѣкъ нже оубнетъ въ мѣнитъ са слоужъбѣ прѣносити бѣу (Јв, 16: 2) 'а доћи ће време да ће свако ко вас убије, чини се, Богу службу чинити'.

2.2.2. Инфинитив у немодалним имперсоналним конструкцијама

Поред субјекатског инфинитива у конструкцији са модалним значењем, постоји 5 примера где се инфинитив јавља у субјекатској позицији у немодалним конструкцијама.

Примери су подељени у две групе.

(а) Прву групу чини 3 примера у којима се инфинитив јавља у конструкцији са имперсоналним глаголом са морфемом са.

Глагол *ключити* са у конструкцији са инфинитивом потврђен је 3 пута дајући исказу семантику случајности, тј. случајног остварења радње: аште ми са *ключитъ съ тобоѣ оумѣрѣти не отѣврѣж са тебе* (Мт, 26: 35) 'ако ми се деси да с тобом умрем, нећу те се одрећи' *ключи са емоу покадити въшедѣшю въ цркѣ гнѣж* (Лк, 1: 9) 'и догоди се кад он уђе у цркву Господњу да кади'.

(б) Другу групу чини 2 конструкције са супстантивизираним инфинитивом у субјекатској позицији: *еже* + инфинитив.

Ова конструкција припада синтаксичком слоју калкова, тачније - ради се о имитирању грчког инфинитива са чланом на местима где се јављају Христове речи (Грковић, 2007: 144): *а еже не оумѣвенамн рѣкамн ѣсти не скврѣнитъ тѣвка* (Мт, 15: 20) 'а једење неумивеним рукама не скрнави човека' и *еже любити и всѣмъ срѣцемъ и всѣмъ разумомъ и всѣмъ душемъ и всѣмъ крѣпостимъ и нже любити искрѣнѣго ѣко себе боле естъ всѣхъ олокавтоматъ и жртѣвъ* (Мр, 12: 33) 'и љубљење њега свим срцем и свим разумом и свом душом и свом снагом и који љуби ближњег као самог себе, веће је од свих жртава и прилога'.

2.3. Инфинитив у објекатској позицији

У испитиваној грађи инфинитив се у позицији објекта реализује на три начина, односно на три начина учествује у именовању радње у објекатској позицији.

(а) Први начин јесте именовање радње у позицији објекта супстантивизираним инфинитивом, тј. конструкцијом *еже* + инфинитив (1х): *а еже сѣсти о деснѣмъ мене и о шюжѣ нѣстѣ мѣнѣ дати нѣ нѣже естъ оуготовано* (Мр, 10: 40) 'али седење мени с десне стране или с леве не треба ја да дам него они којима је уготовљено'.

(б) Инфинитив се јавља и као допуна речи у објекатској функцији.

Инфинитив као допуна, уз речи са упитном заменичком основом, преноси додатну информацију о објекту. Због негираног исказа, именски део објекта налази се у генитиву (Грицкат, 1975: 84-94).

Од укупно 11 потврда, у 10 је негирана предикација експлицирана негираном формом глагола *идѣти*, а форме са упитном заменичком основом које се у том случају јављају у објекатској позицији јесу *къде* (3х) или *чесо* (7х): *а сынъ члвчскы не имать къде главы подъклонити* (Мт, 8: 20) *‘а син човечји нема где главе заклонити’* и *не идѣтъ чесо ѣсти* (Мт, 15: 32) *‘и немају шта јести’*.

Свега једним примером потврђен је инфинитив као допуна прилошке форме *кѣдѣ* и то ван негиране конструкције са глаголом *идѣти*: *и не обрѣтъше кѣдѣ вѣнѣсти и народомъ възлѣзъше на храмъ* (Лк, 5: 19) *‘и не наставши куда ће га унети од народа, попеше се на кућу’*.

(в) Инфинитив у позицији објекта реализује се после глагола *давања* (14х) када се инфинитивом именује радња у објекатској позицији.

Управни глагол *дати* по правилу са инфинитивом у објекатској позицији гради хетеросубјекатску релацију где је агенс радње исказане инфинитивом у исто време индиректни објекат управног глагола *дати*: *дадите имъ вы ѣсти* (Мт, 14: 16) *‘дајте им ви да једу’* *възлакахъ бо сѧ и не дасте ми ѣсти* (Мт, 25: 42) *‘јер огладнех и не дасте ми да једем’* *даша емоу оцѣтъ пити* (Мт, 27: 34) *‘дадоше му да пије сирће’*.

2.4. Независни предикативни инфинитив

Инфинитив се јавља као независни члан исказа у функцији предиката 3 пута.

Инфинитивну конструкцију карактерише прескриптивна семантика (Грковић, 2007: 283): *и вино пролѣтеъ сѧ и мѣси погыбнѣтъ нѣ вино новое къ мѣхы новы лиѣти* (Мр, 2: 22) *‘и вино се пролије, и мехови пропадну, него ново вино у нове мехове треба наливати’* *ничѣсоже не въземлѣте на пѣтъ ни жѣзла ни пирѣ ни хлѣба ни сѣрѣбра ни дѣвою ризоу идѣти* (Лк, 9: 3) *‘ништа не узимајте на пут, ни штапа, ни торбе, ни хлеба, ни новца, ни по две хаљине не треба да имате’*.

2.5. Аналитички императив

Инфинитив се 2 пута јавља у конструкцији са глаголом у форми императива или императивног презента, тј. перфективног презента у функцији императива који се сматра *псеудогрецизмом*, односно *семитизмом* (Грковић, 2007: 145). Ова конструкција представља својеврсни аналитички императив који се одликује присуством емфатичке нијансе.

Семантичким потенцијалом глагола у форми правог императива или императивног презента исказује се само опомена, упозорење, односно скреће се пажња на оно што се потом исказује глаголом у инфинитиву, где је и тежиште императивног значења: *въземлѣте многостыня вашихѧ не творити прѣдъ члвкы да видниѣ бѣдете ниѣ* (Мт, 6: 1) *‘пазите да правду своју не чините’*.

пред људима да вас они виде' і тогда оузрнши нзати сжтець нз очесе брата твоего (Мт, 7: 5) 'и тад гледај да извадиш трун из ока брата свог.

2.6. Инфинитив као намерна / циљна / резултативна одредба

У зависности од семантике управног глагола, као и од тога да ли се ради о таутосубјекатским или хетеросубјекатским релацијама, инфинитив се може интерпретирати као циљна, намерна или резултативна одредба.

Значење циља ће се у даљем тексту посматрати у истом семантичком пољу са значењем намере, те се стога неће посебно именовати.

Намерно-резултативно семантичко поље формализује се слободним инфинитивом (48x) и конструкцијом *јак* + инфинитив (11x).

Једним примером потврђен је слободни инфинитив као допуна глагола *быти* у значењу *постојати*.

2.6.1. Слободни инфинитив у намерно-резултативном домену

(а) Слободни инфинитив са глаголима кретања: *прити* (5x), *ходити* (1x), *прѣходити* (1x), *прстѣпити* (1x), *нзити* (4x), *прѣдѣити* (4x), *ити* (4x), *вѣзити* (1x), *подвнзати сѧ* (1x), *вѣзвратити сѧ* (1x) најчешће гради таутосубјекатски однос у сфери намере која се темељи на волунтативном импулсу. Постављање циља или поседовање намере није ништа друго до одраз унутрашњег вољног импулса: і прстѣпнша къ нелоу оутенци его показати елоу зѣданиѣ цркъвнаѣ (Мт, 24: 1) 'и приступише к њему његови ученици да му покажу грађевину црквену' на разбонника ли нздете съ оржъемь і дръкольми ѧти ма (Мт, 26: 55) 'као на разбојника изашли сте с ножевима и кољем да ме ухватите' і слышавъше нже вѣдѣх оу него нздѣ ѧти н (Мр, 3: 21) 'и чувши то који су били код њега, изађоше да га ухвате'.

(б) Слободни инфинитив је 7 пута забележен уз глаголе чије значење реферише о акцији срачунатој на постизање циља, а који својом семантиком при том имплицирају активност медијатора у остварење циљне акције.

Реч је о глаголима *посѧлати* / *посылати* чија семантика имплицитно укључује кретање које се не приписује агенсу управне предикације, већ медијатору који заступа неког другог (у овом случају онога који има функцију агенса) у остварењу радње детерминисане предикације (Павловић 2006: 209), те је самим тим реч о хетеросубјекатској вези: посѧла рабы своѧ къ дѣлателемъ прнѧти плоды его (Мт, 21: 34) 'посла слуге своје к виноградарима да приме плодове његове' і посѧла рабъ скон рѣшти зѣванымъ градѣте (Лк, 14: 17) 'посла слугу свог да каже позванима: хајдете'.

У конструкцији са другим глаголима ове семантичке класе у којој је акција остварења циља утемељена на значењу експектативности: *вѣзвести* (1x), *сѧлазити* (1x), *вѣзнести* (2x), *вѣвести* (1x), *вѣстати* (1x), *сѧнимати сѧ* (1x), *ознрати сѧ* (1x), *сѧдѣти* (1x), *вѣзати* (1x), *варити* (1x), *дати дѣланиѣ уложити напор* (1x), *прнѧти* (2x), *оставити* (1x), *прннести* (1x), *прнзѣрѣти обратити пажњу, погледати на неког* (1x) инфинитив гради у већини случајева таутосубјекатске релације

(13x): *и* *нже* *на кровѣ* *да не сълазитѣ възатн еже естѣ въ храмѣ его* (Мт, 24: 17) *'и који буде на крову, нека не силази да узме што му је у кући'* *и озираше съ видѣти сътворѣшжѣ се* (Мр, 5: 32) *'и обазирао се / освратао се да види ону која то чини'*.

Управни глагол и инфинитив стоје у хетеросубјекатском односу 4 пута: *ѣда кто принесе ємоу ѣсти* (Јв, 4: 33) *'донесе ли му ко да он једе'* *примѣти нѣѣ отрока своего помѣнжти мнлость* (Лк, 1: 54) *'прими Израилѣа, слугу свог да се опомене милости'*.

(в) Слободни инфинитив уз глагол быти једним примером је потврђен као идентификатор намере у конструкцији са глаголом быти (*постојати*): *и сила гнѣ въ цѣлннѣ ѣа* (Лк, 5: 17) *'и сила Господња постојала је да би их исцељивала'*.

2.6.2. Конструкција *ѣако* + инфинитив у намерно-резултативном домену

Конструкција *ѣако* + инфинитив припада групи књижевних неологизама у старословенском језику, тачније категорији калкова, грецизама у пољу инфинитивних конструкција (Грковић, 2007: 144). Као адвербијална одредба у намерно-последичном домену јавља се 11 пута. Могућност двојаког тумачења конструкције (као намере и као последице) разрешава контекст и семантика глагола управне предикације.

Контекстом и семантиком глагола условно се успоставља граница између резултативности и намере.

Хетеросубјекатске релације везују се за значење резултативности (где је агенс инфинитивне радње доследно исказан дативском формом), док су таутосубјекатске заступљене у домену намере: (резултативна интерпретација) *и се тржсѣ великѣ быстѣ въ мори ѣко покрывати сѣ кораблю влѣнамн* (Мт, 8: 24) *'и где олуја велика наста на мору тако да се лађа покри таласима'* *и събѣраша сѣ пакы народы ѣко не моци нѣѣ ни хлѣба сънѣсти* (Мр, 3: 20) *'и сабра се опет народ да нису могли ни хлеба јести'* *и исцѣли ѣа ѣко народоу днѣннѣ сѣ* (Мт, 15: 31) *'и исцели их тако да се народ дивео'*; (намерна интерпретација) *съвѣтѣ сътворнша вѣси архнереи и старѣци людѣсци на нѣса ѣко оубннѣи н* (Мт, 27: 1) *'савет учинише сви главари свештенички и старешине народне против Иуса да га убију'* *съверѣте прѣвѣѣ плѣвѣлѣи и съважете н въ снопы ѣко съжешти ѣа* (Мт, 13: 30) *'саберите најпре куколѣи и свежите га у сноплѣе да их сажежете'*.

2.7. Инфинитив као допуна именица

2.7.1. Инфинитив после именица са модалним значењем

Инфинитив се као допуна јавља после именица које означавају способност, могућност, неопходност (Расперова, 1958: 543), односно имају модално значење.

Најзаступљенија је именица *власть* (9x) у конструкцијама са глаголима *нѣѣти* и *дати*. Инфинитивом се значење способности или могућности

ограничава на одређену радњу: нѣ да оуѣѣте ѣко властѣ нѣматѣ сѣѣ ѣлѣтскы на земли отъпоушати грѣхы (Мт, 9: 6) 'али да знате да син човечји има на земљи власт да опрашта грехе' оуѣонтѣ сѣ нѣжштало властѣ по оуѣѣенни въврѣшти къ ѣонж (Лк, 12: 5) 'бојте се оног који има власт да пошто убије, баѣи у паѣо' властѣ нѣматѣ пропати та і властѣ нѣматѣ поустити та (Јв, 19: 10) 'власт имам да те разапнем и власт имам да те пустим'.

Са истим модалним значењем у конструкѣи са нѣѣти и дати јавља се глаголска имениѣа областѣ која добија инфинитив као семантиѣку допуна (3х): областѣ нѣматѣ положити ѣж і областѣ нѣматѣ пакы приѣти ѣж (Јв, 10: 18) 'власт имам да је положим и имам власт опет да је узмем' і областѣ дастѣ емоу и сѣ дѣ творити (Јв, 5: 27) 'и даде му власт да и суд чини' і нѣѣти областѣ ѣѣлѣти неѣжгы і изгонити бѣсы (Мр, 3: 15) 'и да имају власт да исцѣљују од болести и да изгоне ѣаволе'.

Значење неопходности носе имениѣе такође са модалном нијансом: нѣжда (1х) и потрѣба (1х) у конструкѣи са глаголом нѣѣти, а инфинитивом се именује предметни садржај те неопходности: село коупнѣх і нѣматѣ нѣждж нѣтити і видѣти є (Лк, 14: 18) 'купих ѣиву и морам иѣи да је видим' потрѣбж же нѣѣаше на въса праздѣнны отъпоушати нѣѣ єдног (Лк, 23: 17) 'требало је да им за сваки празник пусти по једног'.

2.7.2. Инфинитив после имениѣа без модалног значења

Инфинитив као допуна јавља се после апстрактних имениѣа врѣмѣ (1х) и дѣнь (1х), као и после девербативне имениѣе повелѣнне (1х), у конструкѣи са глаголима нѣтити, исплѣнити сѣ.

У сваком од ових примера инфинитив се може тумачити као атрибут (*какво време, какви дани, каква наредба*), али може имати и значење циља: елѣвети же исплѣни сѣ врѣмѣ родити еи і родн сѣѣ (Лк, 1: 57) 'а Јелисавети дође време да роди, и роди сина' нѣнде повелѣнне отъ кесарѣ авѣгоуста написати въсж оуѣселѣнжж (Лк, 2: 1) 'изађе наредба од цара Августа да се попише сав свет' исплѣниша сѣ дѣнне родити еи (Лк, 2: 6) 'доју дани да она роди'.

Атрибутско значење инфинитива остварује се после имениѣе оуши (10х). Разлог за немогућност циљне интерпретације лежи и у томе што глаголом слышати није имплицирани вољни моменат: нѣѣган оуши слышати да слышнтѣ (Мт, 11: 15) 'који има уши да чује, неѣа чује' аѣѣ къго нѣматѣ оуши слышати да слышнтѣ (Мр, 7: 16) 'ако ко има уши да чује, неѣа чује'.

2.8. Инфинитив као допуна придева

Инфинитив се као допуна придева, тачније као ѣихова семантиѣка спецификаѣија, јавља 8 пута при чему „выполняет функцию ограничительного обстоятельства” (Раснерова, 1958: 547).

Инфинитивом се открива домен у ком се реализује / не реализује особина идентификована придевом, односно долази до ограничавања особине на

одређену акцију: εμοῦ же нѣсмъ достоннѣ отрѣшнѣи релене сапогѣ его (Лк, 3: 16) 'коме нисам достојан одвезати каишеве на обући његовој' тѣмъ же ни секе достонна сътворихѣ прѣти къ тебѣ (Лк, 7: 7) 'зато и не учиних себе достојним да ти приђем' юже нѣсмъ достоннѣ нарешнѣи са сѣбѣ твою (Лк, 15: 19) 'и већ нисам достојан да се назовем сином твојим'.

Инфинитивом као допуном може се утврђивати *мера заступљености особине* о којој придев реферише силнѣнѣ (1х), мѣднѣнѣ (1х): аште силнѣнѣ естѣ съ десатниж тысѣштѣ сѣрѣсти градѣштааго (Лк, 14: 31) 'да ли је јак (толико) да са десет хиљада сретне оног што иде' ω несѣмьслѣннаа і мѣднѣна сѣцѣмъ вѣрвати о вѣсѣхѣ ѣже глѣша прѣци (Лк, 24: 25) 'о, безумни, и срца спорог (спори срцем) да верујете свему што говорише пророци'⁶.

2.9. Инфинитив као допуна различитих семантичких класа глагола

2.9.1. Инфинитив као допуна фазних глагола

Фазни глаголи у бинарној опозицији: начати (66х) : каснѣти (2х) јављају се само у конструкцији са инфинитивом не отварајући својом семантиком могућност двосмислености у вези са агенсом. Наиме, ове конструкције увек су таутосубјекатске.

Фазни глаголи овде чувају своје лексичко значење којим указују на фазу у реализацији радње, било да се ради о њеном започињању (начати) или каснијој фази кашњења, успоравања, задржавања (каснѣти): ωтъ толи начатѣ нсоусѣ проповѣдати н глаголати... (Мт, 4: 17) 'од тада поче Исус проповедати и говорити...' тогда начатѣ поноснѣи градомѣ ... (Мт, 11: 20) 'тада поче Исус викати на градове...' н начасѣ вѣстрѣгати класѣ і ѣсти (Мт, 12: 1) 'и почеше тргати класје и јести'; каснѣтѣ гѣ мон прѣти (Лк, 12: 45) 'мој Господар касни да дође / касни у доласку' аште ли речетѣ зѣлы рабѣ вѣ сѣрдѣци своємѣ каснѣтѣ мон гѣи прѣти (Мт, 24: 48) 'ако ли тај рђави слуга каже у свом срцу: мој Господар касни да дође / касни у доласку'.

2.9.2. Инфинитив као допуна модалних глагола

Инфинитив као допуна модалних глагола биће посматран на нивоу три семантичке сфере у оквиру модалности.

2.9.2.1. Сфера волунтативности

У раду се под волунтативним глаголима подразумевају: (а) волунтативно-констативни: чија реализација не обухвата адресата, односно чија реализација укључује само учешће агенса као носиоца волунтативног

⁶ Управни придев је рестриктивним инструменталом ограничен на један део тела на ком се особина манифестује. Сконцентрисаност интензитета придева наговештава да неће доћи до реализације радње експлициране инфинитивом услед високог нивоа заступљености дате особине.

импулса и (б) волунтативно-директивни: глаголи комуникативног акта којима говорник као адресант своју вољу усмерава на адресата који тиме постаје агенс радње денотиране инфинитивом.⁷

(а) Волунтативно-констативни глаголи (103x) у позицији управне предикације у испитиваној грађи јесу: *хотѣти / вѣсхотѣти* (71x), *искати / вѣзнискати* (22x), а потом следе форме са знатно нижом фреквенцијом: *желѣти* (3x), *вѣжделѣти* (3x), *любити* (2x), *волити* (1x), *благонзволити* (1x).

С обзиром на то да њихова реализација не укључује учешће адресата, они увек са инфинитивном допуном ступају у таутосубјекатске релације.

Допуна глагола хотѣти / вѣсхотѣти. Глаголи волунтативне модалности *хотѣти* и *вѣсхотѣти* у значењу *хтети*, *желети* у највећем броју примера (39x) имају инфинитив као допуну јер се ови глаголи јављају пре свега у једноагенским релацијама, када је волунтативни процес усмерен на радњу чије ће остварење реализовати сам носилац волунтативног процеса: *гѣ хотѣемъ нѣса видѣти* (Јв, 12: 21) 'Госпoде, хоћемо да видимо Исуса' *иосифъ же мжжъ кѣа праведенъ сын не хотѣ обличити кѣа* (Мт, 1: 19) 'А Јосиф муж њезин, будући побожан, и не хте је јавно осрамотити' *рахила плачущи са чадѣ своихъ. и не хотѣаше оутѣшити са како не сжтѣ* (Мт, 2: 18) '... Рахила плачући за својом децом није желела да се утеши, јер их нема'.

Допуна глагола искати / вѣзнискати. Поред свог основног значења *тражити / затражити* ови глаголи имају посведочено модално волунтативно значење (22x) које је семантички готово истоветно са волунтативним *хотѣти*: *и искжштѣ ѡти н* (Мт, 21: 46) 'и хтели / намеравали су да га ухвате' *и вѣсь народъ искааше прикапати са емъ* (Лк, 6: 19) 'и сав народ је тражио да га се дотакне' *и искааше видѣти н* (Лк, 9: 9) 'и желели су да га виде' *и вѣзнискаша архиререн и кѣннижѣнници вѣздожити на нѣ ржцѣ вѣ тѣ часѣ* (Лк, 20: 19) 'и хтели су главари свештенички и књижевници у онај час да дигну руке на њега'.

Допуна глагола желѣти. Волунтативна модалност исказана је 3 пута глаголом *желѣти* и инфинитивом као допуном: *и желеаше насытити чрѣво свое отъ рожецѣ* (Лк, 15: 16) 'и желео је да напуни свој стомак рошчићима' *и желеаше насытити са отъ крупницѣ* (Лк, 16: 21) 'и желео је да се насити мрвама' *и родѣ же видѣвѣ нѣса радѣ вистѣ сѣло бѣ бо желѣа отъ мѣногѣ врѣменѣ видѣти* (Лк, 23: 8) 'а Ирод видевши Исуса, би му врло мило, јер је одавно желео да га види'.

Допуна глагола вѣжделѣти. Волунтативно *вѣжделѣти* са инфинитивном допуном у ексцерпираној грађи забележено је 3 пута: *мѣнози прѣци и праведѣнници вѣжделѣша видѣти ѣже видите и не видѣша* (Мт, 13: 17) 'многи пророци и праведници пожелели су да виде оно што ви видите и не видеше' *и рѣдѣ тѣ дѣнне егда вѣжделѣате едного дѣнни сѣа члѣскаго видѣти и не оузьрѣте* (Лк, 17: 22) 'доћи ће време кад ћете зажелети да видите један дан сина човечјег и нећете видети' *желѣннемъ се вѣжделѣхѣ пасха ѣсти съ вами* (Лк, 22: 15) 'зажелело сам се да једем ову пасху са вама'.

⁷ Подела волунтативних глагола на волунтативно-констативне и волунтативно-директивне глаголе преузета је од С. Павловића (2009: 50).

Допуна глагол љубити. Волунтативни глагол љубити је свега 2 пута забележен у конструкцији са инфинитивом⁸: (љубѣтъ) нарицати сѧ отъ їлїкѣ рабѣвн (Мт, 23: 7) 'и желе / воле да их људи зову: рави' і егда молнши сѧ не бж дн ѣко і лицѣмери ѣко лѣбѣтъ на сонѣдннцнхѣ і въ стѣгнахѣ і на распѣтнхѣ стоѣаште молнши сѧ да ѣбѣтъ сѧ чловѣкомѣ (Мт, 6: 5) 'и кад се молиш, не буди као и лицемери који желе / воле у синагогама, на улицама и на раскршћима да се моле да се покажу људима'.

Допуна глагола волити. Модални глагол волити волунтативног потенцијала ниске је фреквенције. Потврђен је само једном: ...н емоуѣе волнтѣ снѣ отъкрытн (Мт, 11: 27) 'и ако коме син хоће да открије / каже'.

Допуна глагола благозволити. Глагол благозволити припада сфери волунтативне модалности и судећи по броју забележених примера (1x) карактерише га ниска фреквенција: благозволн отѣцѣ вашѣ датн вамѣ црѣствнѣ (Лк, 12: 32) 'пожеле отац ваш да вам да царство'.

(б) Волунтативно-директивни глаголи (69x) у позицији управне предикације биће условно подељени на две семантике групе глагола које одликује комплексна транзитивност. Наиме, поред пропозитивног израза воље као предметног садржаја у форми инфинитива, глаголи ових група за себе везују и адресата (Павловић, 2009: 51).

1. Јусивни глаголи реферишу о комуникативном акту и уносе модално значење у исказ дајући му иницијативни импулс за акцију (Ивић, 1970: 47)⁹: повелѣтн (18x), молнши (3x), проснши (2x), заповѣдатн (2x), запрѣтитн (2x), велѣтн (1x), прѣтитн (1x), поманѣтн (1x).

У сфери јусивних глагола инфинитив се као допуна најчешће јавља уз глагол повелѣтн доследно градећи хетеросубјекатске релације које у овом семантичком пољу доминирају.¹⁰

Агенс инфинитивне радње исказује се најчешће дативом којим се претходно идентификује индиректни објекат управног глагола, односно адресат: повелн нам нтн въ стадо свнноѣ (Мт, 8: 31) 'нареди нам да идемо у крдо свиња' і повелѣвъ народомѣ възлѣсн на трѣвѣ (Мт, 14: 19) 'и заповеди народу да поседају по триви' гн аще ты еси. повелн ми прнти къ тебѣ по водамѣ (Мт, 14: 28) 'Господе, ако си ти, нареди ми ми да дођем к теби по води' і тѣ запрѣтн емоу ннкомоуѣе не їтн (Лк, 5: 14) 'и он му заповеди да ником не казује'.

⁸ С обзиром на семантички потенцијал глагола *љубити* (волети; желети), он се може интерпретирати као глагол емоционално-психолошких стања, процеса, реакција (волети) али и као волунтативни глагол (желети). У овом истраживању, глагол *љубити* биће посматран у оквиру волунтативно-констативних глагола.

⁹ Термин је преузет од Ј. Грковић-Мејџор (2009: 6) према Van Valin (2009: 24).

¹⁰ Само у једном примеру, код глагола *prosi*, јавља се на површинском нивоу таутосубјекатска релација, али разлажући конструкцију на мање чиниоце, долази се до закључка да је и овде реч о различитим агенсима на дубинском нивоу: како ты нуден сы отъ мене прнши проснши (Јв, 4: 9) 'како ти, будући Јеврејин, тражиш од мене да пијеш |→ тражиш од мене да ти ја дам да пијеш |'.

2. Каузативним глаголима сматрају се глаголи који због своје комплексне транзитивности и *манипулативне природе* (Ружич, 2006: 160) са инфинитивом могу формирати искључиво хетеросубјекатске односе.

У ексцерпираној грађи потврђено је 39 места на којима се јављају каузативни глаголи подједнаке фреквенције:

задѣти (2х), оубѣдити (3х), остати *допустити* (1х), бранити (3х), оставити *допуштати*, *дозвољавати* (3х), оставити *допуштати*, *дозвољавати* (5х), творити (3х), сътворити (2х), оучити (1х), наоучити (2х), дѣлати (4х), давати (2х), дати (2х), повелѣти у *допусном значењу* – *дозволити* (4х), възбранити (1х): обрѣтж ꙗко кррннѣнска нменемь симона семоу задѣша понести крѣсть его (Мт, 27: 32) 'нађоше човека из Кирина по имену Симон и натераше га да понесе његов крст' и не браните нмъ прити къ мнѣ (Мт, 19: 14) 'и не забрањујте им да долазе код мене' не даѣше нмъ глѣти ꙗко вѣдѣахъ ꙗа самого сжшта (Лк, 4: 41) 'не дозвољаваше им да говоре да знају да је он Христос'.

2.9.2.2. Сфера могућности / немогућности

У сфери исказивања могућности / немогућности, највећи број конструкција заснован је на глаголу *моћи* / *възмоћи* (117х), а потом следе глаголи са далеко нижом фреквенцијом: *смѣти* (4х), *оумѣти* (3х), *съподобити* *сѧ* (3х) и модална конструкција *лѣтъ естъ* (1х).

Допуна глагола *моћи* / *възмоћи*. Модални глагол *моћи* / *възмоћи* увек за себе везује инфинитив као допуну, а све релације у чијем формирању овај глагол учествује јесу таутосубјекатске.

Глагол је забележен 116 пута, с тим што постоји још један пример у ком долази до елипсе глагола *моћи*, те се може говорити о 117 потврда: нны сѣсе себе ли не можетъ сѣсти (Мт, 27: 42) 'друге спасе, а себе не може спасти' не можъ вѣстати дати теѣѣ (Лк, 11: 7) 'и не могу устати да ти дам' ꙗкоже можаахъ слышати (Мр, 4: 33) 'колико су могли да слушају' сжтъ же і нна многа ѣже створи нѣ ѣже аште по единомоу спана бываѣтъ нн самомоу мноужъ вѣсемоу мнроу вѣмѣстити пишемыхъ кѣннигъ мнннъ (Јв, 21: 25) 'а има и друго много што учини Исус, које кад би се редом пописало, ни у сами свет, мислим, не би могле стати написане књиге, амин' ¹¹.

Допуна глагола *смѣти*. Модални глагол *смѣти* са семантичким потенцијалом могућности / немогућности у сфери деонтичке модалности потврђен је 4 пута: нн смѣ къто отъ дѣне того вѣпросити его къ томоу (Мт, 22: 46) 'нити смеше ко од тог дана да га запита више' къ томоу же не смѣахо его вѣпрашати ничьсоже (Лк, 20: 40) 'и већ нису смели ништа да га запитају' і нктоже не смѣаше отъ оученикѣ нстаѣати его ты кто еси (Јв, 21: 12) 'и нико од ученика није смео да га пита: ко си ти'.

Допуна глагола *оумѣти*. Глагол *оумѣти* открива могућност, постојање способности за извршење радње исказане инфинитивом, те припада сфери

¹¹ У датом стиху имплициран је модални глагол *моути* чија је допуна глагол *вѣмѣстити*.

деонтичке модалности у којој је потврђен 3 пута: лице оубо нѣси оумѣте расжж дати... (Мт, 16: 3) ‘лице небеско умете да препознајете...’ оумѣте даати блага даѣти чадомѣ вашимѣ (Лк, 11: 13) ‘умете добре дарове давати деци својој’ нпокрити лице небоу і земн оумѣте искоушати (Лк, 12: 56) ‘лицемери, лице неба и земље умете познавати’.

Допуна глагола съподобити са. Модалним глаголом съподобити са 3 пута је експлицирано стицање могућности за остварење радње исказане инфинитивом, те и ова конструкција припада семантичком пољу деонтичке модалности: а съподобльшен са вѣкѣ тѣ оумоуити и въскрѣшенне еже отъ мртвѣхъ ни женатѣ са ни посагажѣтѣ (Лк, 20: 35) ‘а који се удостоје да добију онај свет и васкрсење из мртвих, нити ће се женити, ни удавати’ вѣднѣ оубо на въсѣко врѣмѣ молаште са да съподобнѣ са оубѣжати въсѣхъ сиѣхъ хоташтнѣхъ быти і стати прѣдѣ сѣомѣ члѣтискомѣ (Лк, 21:36) ‘стражарите дакле једнако молећи се Богу да се удостојите да побегнете од свега овог што ће се десити, и да станете пред сина човечјег’.

Инфинитив као допуна модалне конструкције лѣтъ естѣ. Модалном конструкцијом лѣтъ естѣ свега је једном идентификована је могућност остварења радње исказане инфинитивом, те наведена безлична конструкција припада сфери деонтичке модалности: или нѣстѣ ми лѣтъ сѣтворити въ свонѣхъ ми еже хоштѣ (Мт, 20: 15) ‘или зар не могу у своме чинити шта хоћу’.

2.9.2.3. Сфера непходности / обавезе

Кад је реч о персоналним конструкцијама којима се исказује ово семантичко поље, најфреквентнији је глагол идѣти у конструкцији са инфинитивом (10x), затим трѣбовати (3x), те модална конструкција дѣжњѣ быти (3x).

Допуна глагола идѣти. Модално идѣти забележено је 10 пута, а неки од примера се могу интерпретирати као футур с обзиром на то да овај глагол управо на бази свог модалног потенцијала неопходности, неминовности доспева у сферу будућности која ће се неминовно десити. Понекад је, из ових разлога, тешко раздвојити значење неминовне будућности од значења неопходности извршења радње: тако і сѣѣ члѣтиски идатѣ страдати отъ ниѣхъ (Мт, 17: 12) ‘тако и син човечји треба / мора да пострада од њих (пострадаће)’ симоне идамѣ ти нѣчѣто рѣшити (Лк, 7: 40) ‘Симоне, имам / морам нешто да ти кажем’¹² сѣѣ бо члѣтиски идатѣ прѣдати са въ рѣцѣ члѣтисцѣ (Лк, 9: 44) ‘син човечји треба / мора да се преда у руке човечје (предаће се)’.

Инфинитив као допуна модалне конструкције дѣжњѣ быти. Инфинитив

¹² Глагол *идѣти* семантички је у овом случају готово еквивалент конструкцији дѣжњѣ быти (која би као и глагол *идѣти* у овом случају захтевала инфинитив као допуно) и има модално значење дужности, обавезе, намере. Међутим, глагол *идѣти* може се тумачити и као транзитивни глагол поседовања са исказаним посесумом у акузативу (нѣчѣто) и са инфинитивом као одговарајућом допуном самог посесума у форми заменице (Расперова, 1958: 540).

се јавља као допуна модалне конструкције дљжњѣ быти у значењу „иметь обязанность, намереваться, собираться”. И у овом смислу наведена конструкција (3x) семантички је блиска модалном нмѣти.

Сваки пример одликује идентичан агенс модалне конструкције и инфинитивне радње: Ёко еже дљжњни бѣхомъ сътворити сътворихомъ (Лк, 17: 10) ‘јер учинисмо што смо морали да учинимо’ і вы дљжњни есте другѣ другоу оумывати носѣ (Јв, 13: 14) ‘и ви морате један другом прати ноге’ мы законѣ нмдмѣ і по законуу нашемоу дљжњѣ есте оумьрѣти (Јв, 19: 7) ‘ми имамо закон и по нашем закону дужан је/мора/треба да умре’.

Инфинитив као допуна глагола трѣбовати. Глагол трѣбовати модалне семантике за исказивање потребе, нужде, неопходности у сфери деонтичке модалности потврђен је 3 пута: нзмъвени не трѣбоуѣтъ тѣмо носѣ оумьти (Јв, 13: 10) ‘опрани не морају / не треба до само ноге да перу’ азъ трѣбоуж ѿ тебе крстити сѧ (Мт, 3: 14) ‘ја треба да се крстим од тебе / тобом’ не трѣбоужтъ отити (Мт, 14: 16) ‘не треба / не морају да иду’.

2.9.3. Инфинитив као асертивна допуна

Инфинитивом као асертивном допуном глагола емоционално-психолошких стања, процеса и реакција, глагола менталних манифестација и глагола информисања, пропозитивни садржај представља се као датост.¹³

2.9.3.1. Инфинитив као допуна глагола емоционално-психолошких стања, процеса и реакција

Емотивне реакције човека изазване унутрашњим психолошким процесима идентификоване су глаголима емотивних манифестација чија допуна у инфинитиву иступа као предметни садржај, али и као узрок (Павловић, 2009: 44). Радња денотирана инфинитивом представља домен у ком се дата емотивна реакција, односно процес (воити сѧ (2x), оубоити сѧ (2x), стыдѣти сѧ (1x), раскаиати сѧ (1x), творити сѧ *правити се, претварати се* (1x)) манифестује и у ком постаје видљив, али исто тако пропозитивни садржај инфинитивне форме јесте и оно што изазива именовану емотивну реакцију или стање.

С обзиром на то да ли се емоционално-психолошка стања или радње реализују само у сфери експиријенсера, или се подразумева укљученост другог лица, глаголи емоционално-психолошких стања и реакција деле се на оне (а) импресивног или (б) експресивног типа.¹⁴

(а) Глаголе импресивног типа у испитиваној грађи карактерише идентичност агенса глагола емоционално-психолошког стања (тј. носиоца

¹³ Термин асертивност, као и груписање наведених семантичких класа глагола у једно семантичко поље асертивности које као допуна захтева инфинитив којим се реферише о пропозитивном садржају као датости, преузети су од С. Павловића (2009: 9-10).

¹⁴ Подела на глаголе импресивног и експресивног типа преузета је од С. Павловића (2009: 44-45).

стања, експиријенсера) и агенса радње идентификоване инфинитивом: оубоа са тако нти (Мт, 2: 22) 'уплаши се да иде тамо' и боѡахж са въпросити н (Мр, 9: 32) 'и бојаше се да га запитају' хлжпати стыждж са (Лк, 16: 3) 'стидим се да просим'¹⁵.

(б) Постоји једна потврда која се може интерпретирати као глагол емоционално-психолошког процеса експресивног типа: творити са *правити се, претварати се* (1х) који се манифестује кроз радњу денотирану инфинитивом: и тѡ творѡше са далє нти (Лк, 24: 28) 'и он се претварао да иде даље'.

Учешће другог лица у реализацији овог емоционално-психолошког процеса неминовно је имплицирано, јер се без његовог присуства овај процес не би почео реализовати.

2.9.3.2. Инфинитив као допуна глагола менталних манифестација

Сви глаголи менталних манифестација (13х) у испитиваној грађи могу се поделити на (а) глаголе знања – когнитивне, (б) глаголе надања – експектаивне, те (в) глаголе одлучивања - декретивне.¹⁶

а) Когнитивним глаголима, тј. глаголима знања: мѡнѡти (2х), непѡцевати *мислити, сматрати* (1х), поочати са *размишљати* (1х), забыти (2х) упућује се на постојање свести о нереализованости радње идентификоване инфинитивом.

Међутим, глагол мѡнѡти може условно бити интерпретиран као глагол надања, те се у том случају може говорити о његовој прелазној позицији између когнитивне и експектаивне семантике: и прѡшедѡше оученици его на онѡ полѡ забыша хлѡбы възати (Мт, 16: 5) 'и полазећи ученици његови на ону страну заборавише да узму хлеба' и пришедѡше прѡвни мѡнѡахж са каште приѡти (Мт, 20: 10) 'а кад дођоше први, мислили су да ће више примити' они же видѡвѡше и по мору ходѡщѡ непѡштєваша призракѡ быти (Мр, 6: 49) 'а они видевши га где иде по мору, мишљаху да је утвара'.¹⁷

б) Поред експектаивности, глаголи: надѡати са (1х), чаѡти (1х), лѡати *вребати* (1х) у себе укључују нијансу волунтативне семантике (надати се нечему → мислити на нешто са одређеним очекивањем које укључује у себе волунтативни импулс жеље, хтења).

С обзиром на то да предметни садржај глагола надања јесте уједно и предмет прижељкивања, они се смештају на границу асертивности и

¹⁵ Ово је карактеристична, ретка појава да инфинитивна допуна стоји у препонованој позицији у односу на глагол који допуњује.

¹⁶ Подела је преузета од С. Павловића (2009: 27).

¹⁷ Поред значења мислити, сматрати, глагол *непѡцевати* има значење плашити се и тада припада семантичкој класи глагола емоционално-психолошких стања, реакција која, заједно са класом глагола менталних манифестација припада „домену човековог битисања обухватајући мисаони и емотивни аспект” (Павловић, 2009: 10): 'а они видевши га где иде по мору, уплашише се да је утвара'.

волунтативности (Павловић, 2009: 33): *и надѣаше са знаменне етеро видѣти отъ него кываемо (Лк, 23: 8) 'и надао се да ће видети од њега какво чудо' и аште въ занмъ даате отъ ннхъже чаате въсприѣти... (Лк, 6: 34) 'и ако дајете у зајам онима од којих очекујете да ћете добити...' лајше его оуловити нѣтъто отъ оустъ его да на нь възглаголижтъ (Лк, 11: 54) 'вребали су га да улове нешто из његових уста да га оптуже'.*

в) Предметни садржај декретивних глагола: лице оутврѣднн *донети одлуку, одлучити (1x)*, отъвѣщати *решити, донети пресуду (1x)*, съвѣщати *донети одлуку, одлучити, договорити се (1x)*, осждннн *размотрити, осудити (1x)* експлициран инфинитивом остаје у сфери нереализованог. Управни глагол одлучивања реферише о извесном остварењу пропозитивног садржаја: *и тѣ оутврѣднн лице свое въ нлѣ ннн (Лк, 9: 51) 'и он одлучи да иде у Јерусалим' и съвѣшташа емоу датн сѣребро (Лк, 22: 5) 'и договорише се / донеше одлуку да му дају новац' они же всн осжднша и покннншоу быти смъртн (Мр, 14: 64) 'а они размотрише / осудише га да је заслужио смрт.*

2.9.3.3. Инфинитив као допуна глагола информисања

Глаголи саопштавања информација уз себе везују слободни инфинитив (14x) или акузатив у конструкцији са инфинитивом (6x) којима се експлицира предметни садржај управног глагола.

Ако се управним глаголом осим примарног саопштавања информација, денотира и додатна активност говорника, глаголи информисања могу се поделити на (а) информативно-констативне којима се исказује просто саопштавање поруке: глаголатн (11x), рѣши (3x), сѣказати (2x) и (б) информативно-комисивне којима се говорник саопштавањем поруке обавезује на остварење радње исказане инфинитивом: *издрѣши датн обећање (1x)*, обѣщати (1x), клати *са заклинѣти се (1x)*, отъврѣши *са одрѣти, одбацити, оповргнути (1x)* (Павловић, 2009: 11).

(а) Информативно-констативни глаголи јављају се у конструкцији са слободним инфинитивом (10x) којим се денотира садржај поруке која се преноси градећи хетеросубјекатске везе: *и прндж садоукен кѣ немоу нже глѣжтъ нѣ быти въскрѣшенню (Мр, 12: 18) 'и дођоше к њему садукеји који кажу да нема / неће бити васкрсења'¹⁸ и ставъ нсѣ рече възгласити н (Мр, 10: 49) 'и ставши Исус рече да га позову' кѣто сѣказа вамъ бѣжати отъ градштаалго гнѣва (Лк, 3: 7) 'ко вам каза да бежите од гнева који иде'.*

Глагол простог преношења информација глаголатн јавља се и у хетеросубјекатској релацији са конструкцијом акузатив + инфинитив (6x) која је типичан је калк са грчког (Gardiner, 1984: 138): *глѣжща сѣе ља цѣрѣ быти (Лк, 23: 2) 'како говори да је он Христос цар' кого мѣ глѣжтъ члѣци быти (Мр, 8:*

¹⁸ Инфинитивом глагола быти и дативом девербативне именице идентификује се егзистенцијална имперсонална конструкција у којој се одриче постојање васкрсења које у датом случају носи функцију субјекта који није једнак субјекту управног глагола.

27) ‘шта кажу људи, ко сам ја?’ і тѣ ꙗа нмѣ вы же кого да ꙗте быти (Мр, 8: 29) ‘а он им рече: а ви шта кажете, ко сам ја?’.

(б) Информативно-комисивни глаголи јављају се само у конструкцији са слободним инфинитивом (4x) градећи искључиво таутосубјекатске релације у којима се говорник обавезује на остварење радње денотиране инфинитивом: тѣмъ же съ клатвоѣмъ издрече єи дати єгоже аще въпроситъ (Мт, 14: 7) ‘зато и с клетвом изговори / обећа да ће јој дати шта год затражи’ і обѣщаша ємоу сърєбрѣнны дати (Мр, 14: 11) ‘и обећаше му да ће му дати новац’ клатвоѣмъ єжже клатъ са кѣ авраамоу отѣю нашемоу дати намъ (Лк, 1: 73) ‘клетвом којом се заклинао Авраму, оцу нашем да ће нам дати’.

3. КОНСТРУКЦИЈА ДА + ПРЕЗЕНТ

У старословенском језику су још у најстарије историјско доба заповест или жеља упућени 3. лицу исказивани оптативно-императивном конструкцијом *да + презент* у којој *да* има карактер оптативне партикуле. Ова аналитичка форма постепено је заменила прост императив 3. лица.

Центар из ког се ширила *да + презент* конструкција и замењивала прост императив 3. лица налазио се у јужној области централног Балкана, што потврђује честа појава ове конструкције у старословенском језику.

Парадигматско ширење ове конструкције на остала лица било је израз њене поступне граматикализације (Sedlaček, 1970: 59-62).

На развој хипотактичког *да* делује сплет унутрашњих и спољашњих узрока. Главни унутрашњи узрок развоја хипотаксе лежи у промени језичког типа, од номиналног ка вербалном типу језика. Ова се промена одражава у вербализацији номиналних структура – што се управо види у замени инфинитива као номиналног средства *да* конструкцијом. До поступног потискивања инфинитивне допуне морало је доћи још рано у прасловенском језику. Инфинитивна допуна у конструкцијама са различитим агенсима постаје двосмислена у погледу вршиоца радње што је један од разлога зашто се почињу јављати *да* реченице, док инфинитив остаје стабилнији тамо где семантика глагола не оставља простор за двосмисленост (код фазних и модалних глагола).

Основа за процес вербализације језика у ком се *да + презент* јавља на месту инфинитива лежи у семантичкој и функционалној блискости оптативног *да + презент* и инфинитива који припадају сфери нереализованог.

Да реченице у испитиваној грађи функционишу, како у хетеросубјекатској (43x), тако и у таутосубјекатској сфери (19x).

3.1. Хетеросубјекатске релације

У оквиру хетеросубјекатских релација *да + презент* се јавља као (а) допуна волунтативно-констативних и (б) волунтативно-директивних глагола, затим (в) као допуна глагола кретања и глагола чије значење реферише о акцији

срачунатој на постизање циља, те (г) као асертивна допуна и (д) допуна именице.

(а) *Да + презент* конструкција јавља се као допуна волунтативно-констативног глагола *хотѣти* (12х) и волунтативно-констативне конструкцију *нѣстъ волѣ* (1х). Формант *да* иступа као индикатор волунтативне реченичне допуне с обележјем експектативности (Павловић, 2009: 90): *вѣсъ оубо ѣлико аще хоцете да творатѣ вамѣ члѣци. тако і вы творите нмѣ* (Мт, 7: 12) ‘све што хоћете да чине вама људи, чините и ви њима’ *хоцѣ да даси мн отъ него на блюдѣ главѣ ноана крѣстителѣ* (Мр, 6: 25) ‘хоћу да ми даш на тацни главу Јована Крститеља’ *тесомоу хоштеши да сътвориѣ тебѣ* (Мр, 10: 51) ‘шта хоћеш да ти учиним?; тако нѣстъ волѣ прѣдѣ отъцемѣ вашимѣ нѣскынмѣ да погыбнетѣ єдиннѣ отъ малыхѣ снхѣ (Мт, 18: 14) ‘тако није воља оца вашег небеског / он не жели да погине један од ових малих’.

(б) *Да* конструкцијом идентификује се и допуна волунтативно-директивних глагола (20х): (после јусивних глагола 17х): *і молѣше н много да не посылетѣ нхѣ кромѣ страны* (Мр, 5: 10) ‘и молише га много да их не шаље из земље’ *це молиѣ да възъмеш га отъ мира нѣ да съблюдеши га отъ непрѣзни* (Јв, 17: 15) ‘не молим те да их узмеш са света, него да их сачуваш од зла’ *запрѣти нмѣ да никомоу же не повѣдатѣ ѣже видѣша* (Мр, 9: 9) ‘нареди им да никоме не казују шта су видели’; (после каузативних глагола 3х): *і задѣша мнмо ходаштоу єдиномоу симоноу крѣпннмоу... да възъмѣтѣ кѣтъ его* (Мр, 15: 21) ‘и натераше неког Симона из Кирина ... да понесе крст његов’ *архирен же і старьци наоустниша народы да испросатѣ варавѣж* (Мт, 27: 20) ‘а главари свештенички и старешине наговорише народ да тражи Вараву’ *і даѣше оученикомѣ своимѣ да полагаѣтъ прѣдѣ нимн* (Мр, 6: 41) ‘и допуштао је / давао је ученицима својим да стављају испред њих’¹⁹.

(в) Глагол *кретања прити* (2х) и глаголе чије значење реферише о акцији срачунатој на постизање циља: *поставити* (1х), *послати* (3х), *сътворити* (1х) карактерише присуство експектативности која је заснована на нереализованости предметног садржаја *да* конструкције и на *тежњи, вољи, хтењу* да се предметни садржај из сфере нереализованог преведе у сферу реализованог.

Значење намере темељи се управо на имплицираном вољном импулсу: (после глагола *кретања*) *нбо снѣ члѣвѣтскы не прнде да послоужатѣ* *емоу нѣ послоужитѣ* (Мр, 10: 45) ‘јер син човечји није дошао да му служи, него да служи’ *ѣко же снѣ члѣвскы не прнде бо да послоужатѣ емоу нѣ послоужитѣ н дати дѣлѣ своѣж нзбавленне за многы* (Мт, 20: 28) ‘као што ни син човечји није дошао да му

¹⁹ Уколико се глагол *дати* интерпретира као глагол *давања*, тада да конструкција више нема функцију допуне волунтативно-директивног глагола, већ заузима објекатску позицију. Тада би формант био граматичко средство којим се уводи објекатска реченица. Због присутног волунтативног импулса, овај пример се ипак нашао у групи волунтативних глагола, али управо у оваквим прелазним ситуацијама почиње реанализа оптаивне партикуле у хипотактички везник (у овом случају објекатски).

служе, него да служи и да да душу своју за избављење многих'; (после глагола чије значење реферише о акцији срачунатој на постизање циља) егда послаша нюдѣн отъ нѣма нереѣж і левѣѣнты да въпросатъ н ты кѣто еси (Јв, 1: 19) 'кад послаше Јевреји из Јерусалима свеештенике и Левите да га запитају: ко си ти?' кто оубо естъ вѣрѣны рабъ н мѣдры егѣже постави гѣ надъ домоу свонѣмъ да дастъ нѣмъ пиштѣ нхъ (Мт, 24: 45) 'ко је дакле тај верни и мудри слуга ког је поставио господар његов над својима домаћима да им даје храну њихову'.

(г) Осим у позицији допуне предикација са волунтативним импулсом, *да* конструкција се јавља и као асертивна допуна глагола информисања рѣци (2х). Управо на бази оваквих примера примарно волунтативна конструкција почиње да се јавља као асертивна допуна информативно-констативних глагола (Павловић, 2009, 96-97): оучителю рѣци братроу моему да раздѣлнтъ съ мноуж достоѣныє (Лк, 12: 13) 'учитељу, реци мом брату да подели са мноу достојање' і рѣхъ оученикомъ твомъ да нжденѣтъ і н не възмоуж (Мр, 9: 18) 'и рекох твојим ученицима да га истерају и не могоше'.

(д) *Да* реченица једном је забележена као допуна именице и то у истом стиху у ком се у истој позицији налази и инфинитив: дастъ нѣмъ властъ на дѣхъ нечистыхъ да изгонатъ ѣ н цѣлнѣтѣ вѣскъ недѣгъ н вѣскѣ колѣзнь (Мт, 10: 1) 'даде им власт над духовима нечистим да их изгоне и да исцељују од сваке болести и сваке немоћи'.

3.2. Таутосубјекатске релације

С обзиром на то да је у процесу учвршћивања *да* реченица у сфери различитих агенса већ долазило до поступне граматиализације оптативног *да*, могло би се рећи да се оно у таутосубјекатском домену употребљава већ као хипотактички везник учвршћујући се најпре уз глаголе кретања, а потом и уз глаголе другачије семантике.²⁰

(а) Најчешће је у таутосубјекатским релацијама *да* конструкција употребљена као идентификатор намере (11х).

На 7 места налази се после глагола кретања: прнтн (5х), нзнтн (1х), възлѣстн (1х): се нзнде сѣѣѣ да сѣетъ (Мт, 13: 3) 'гле, изађе сејач да сеје' і прѣдн текъ възлѣзе на свкоморнѣж да виднтъ н (Лк, 19: 4) 'и потрчавши напред, попе се

²⁰ Развојем хипотактичких структура да губи оптативну семантику реанализирајући се у хипотактички везник (намерни или објекатски) чиме долази до његове граматиализације.

Процес реанализе започет је у оптативним конструкцијама и тада да постаје граматичко средство. Након овог процеса, долази до тзв. генерализације, односно до ширења овог везника на различите семантичке категорије глагола, а не само на оне са елементом експектативности. На овај начин долази до развоја намерне реченице, а после и објекатске. Реанализа да компоненте (као намерне или објекатске, у зависности од семантике глагола) најпре се врши у домену глагола кретања, односно физичке усмерености као глагола, а после се генерализацијом шири на остале семантичке класе глагола (Грковић, 2007: 223 – 224).

на дуд да га види' нѣ же разумѣвъ ꙗко хотатъ прити да възсхытатъ н н сътворатъ црѣк... (Јв, 6: 15) 'а кад је Исус разумео да хоће да дођу да га ухвате и учине га царем'.

У сфери намере *да* конструкција се јавља и после глагола чије значење реферише о акцији срачунатој на постизање циља: творити (2x) сътворити (2x): съвѣтъ сътвориша на нѣ да облыстатъ і словомъ (Мт, 22: 15) 'начинише совет против њега да га ухвате у речи' і сътвори дѣла на десатѣ да посылаатъ га проповѣдати (Мр, 3: 14) 'и постави дванаесторицу да их шаље да проповедају'²¹ въсѣ же дѣла своѣ творатъ да видими бжджтъ члвкы (Мт, 23: 5) 'а сва дела своја чине да их виде људи'.

(б) *Да* реченицом шест пута је идентификована допуна волунтативно-директивног, јусивног глагола молити (сж): бднѣте і молнѣте сж да не вѣннѣте въ напасть (Мт, 26: 41) 'бдите и молитѣ се Богу да не упаднете у напасть' і молѣххж н да понѣ възкрслии ризы его прикоснхжтъ сж (Мр, 6: 56) 'и мољаху га да се барем скута од његове хаљине дотакну' бднѣте і молнѣте сж да не вѣннѣте въ напасть (Мр, 14: 38) 'стражарите и молитѣ се Богу да не упаднете у напасть'.

(в) Сигурни показатељ поступног десемантизовања оптаивне *да* партикуле јесте употреба овог форманта са глаголским обликом у презенту као допуне придева (1x): емоу же азъ нѣсмъ достоинъ да отрѣшж ремень сапогоу его (Јв, 1: 27) 'коме ја нисам достојан да одвежем каишеве на обући његовој'²².

(г) *Да* реченица као допуна имперсоналног глагола у конструкцији са значењем аксиолошке модалности преузима функцију субјекта (1x): довьлетъ оученикоу да бждетъ ꙗкоже оучителъ его і равоу ꙗко гѣ его (Мт, 10: 25) 'довољно је ученику да буде као учитељ његов и слуги као господар његов'.

4. ЗАКЉУЧАК

Тема овог рада – Синтакса инфинитива у *Маријином јеванђељу* – обухвата анализу синтаксичко-семантичких карактеристика инфинитива, као и анализу *да + презент* конструкција које услед промене типа језика од номиналног ка вербалном, почињу да заузимају синтаксичко-семантичке позиције инфинитива.

Анализом синтаксичко-семантичке реализације инфинитива и његове конкурентне форме, конструкције *да + презент* потврђена је очекивана већа продуктивност инфинитива.

Статистичком обрадом укупне анализирани грађе добијају се подаци о тачном броју инфинитивних конструкција у свакој од синтаксичко-семантичких позиција.

²¹ Инфинитив проповѣдати уз глагол посылаатъ формира хетеросубјекатску релацију у којој је агенс инфинитивне радње пацијенс управног глагола посылати.

²² Међутим, семантика управног придева указује на то да реализација пропозитивног садржаја још није остварена и да се очекује, што ипак говори о присуству експектативности на нивоу дубинске структуре (Ивић, 1970: 52).

1. Највећи број инфинитивних конструкција јавља се уз различите семантичке класе глагола као њихова допуна (424x).

а) Од укупног броја инфинитивних конструкција уз различите семантичке класе глагола, 316 припада сфери модалности. У оквиру модалности најшире је поље волунтативности (172x) које обухвата волунтативно-констативне (103x) и волунтативно-директивне глаголе (69x), иза њега је поље могућности / немогућности (128x), док је сфера неопходности / обавезе заснована на 16 потврда.

б) Инфинитив као допуна фазних глагола има 68 потврда од којих су само две веза фазног глагола к њему са инфинитивом, док се све остале темеље на конструкцији *начати* + инфинитив.

в) Инфинитивом као асертивном допуном (40x) којом је пропозитивни садржај представљен као датост обухваћени су глаголи емоционално-психолошких стања, процеса и реакција (7x), затим глаголи менталних манифестација (13x) и глаголи информисања (20x). После глагола информисања 6 пута се јавља грецизам акузатив + инфинитив као допуна, што значи да 30% допунских инфинитивних конструкција после глагола информисања чине грецизми и они се, по правилу, јављају на месту Христових речи.

2. На другом месту по броју инфинитивних конструкција које је потврђују јесте субјекатска позиција (101x).

Инфинитив 96 пута заузима позицију субјекта у модалним имперсоналним конструкцијама, а свега 5 пута у немодалним имперсоналним, што говори да је субјекатски инфинитив био, пре свега, одлика модалних конструкција у сфери имперсоналности.

У пољу имперсоналних немодалних конструкција налазе се две конструкције супстантивизираних инфинитива (*εξε* + инфинитив) којима се имитира грчки члан.

Посматрајући податке до којих се дошло испитивањем грађе, изводи се закључак да нешто мање од 2% инфинитивних конструкција у субјекатској позицији чине грецизми.

3. Инфинитив је у конструкцији сложеног футура забележен 63 пута. Од тога су 43 потврде конструкције *идџти* + инфинитив (68,25%), 15 је потврда конструкције *хотџти* + инфинитив (23,8%), а укупно је 5 потврда везе *начати* / *вџати* + инфинитив (7,9%).

Изложени подаци говоре да је у *Маријином јеванђељу* најприсутнија конструкција сложеног футура она којом се говори о будућности која ће се неминовно десити.

4. Инфинитив у намерно-резултативној сфери потврђен је 59 пута.

Слободни инфинитив јавља се 48 пута, а грецизам *јакко* + инфинитив у сфери намерно-резултативног има 11 потврда, односно чини 18,64% инфинитивних конструкција у намерно-резултативном домену.

5. Инфинитив као допуна именица потврђен је 27 пута, од чега се у нешто

више од половине потврђених примера (14x) јавља после именица са модалном нијансом.

6. Инфинитив у објекатској позицији потврђен је 26 пута. Једном се јавља грецизам *εжє* + инфинитив у функцији именовања радње у објекатској позицији, што чини 3,84% инфинитивних конструкција у овој синтаксичко-семантичкој позицији.

7. Инфинитив као допуна придева јавља се 8 пута.

8. Независни предикативни инфинитив прескриптивне семантике јавља се 3 пута.

9. Инфинитив као допуна глагола у императиву јавља се 2 пута учествујући у грађењу аналитичког императива.

Забележене су 62 потврде *да + презент* конструкције које заузимају синтаксичко-семантичке позиције инфинитивних конструкција.

У раду је дат преглед *да* конструкција полазећи од идентичности агенса, а на овом месту биће таксативно набројане све синтаксичко-семантичке позиције које заузима ова конструкција са напоменом о броју забележених потврда и о квантитативном односу према инфинитивним конструкцијама у овој позицији.

1. *Да + презент* конструкција забележена је у сфери волунтативности укупно 39 пута, док инфинитив као допуна волунтативних глагола има 172 потврде. Односно, инфинитивне конструкције чине 81,5% допунских конструкција волунтативних глагола, а конструкција *да + презент* 18,5%.

Да реченице ограничене су овде на хетеросубјекатске релације, за разлику од инфинитива који је присутан само у таутосубјекатским везама.

2. *Да + презент* конструкција у намерном домену потврђена је укупно 18 пута (23,4%) и то свега 7 пута у хетеросубјекатским везама, а 11 пута у релацијама са идентичним агенсом. Инфинитив који се у домену намерно-резултативног јавља и у сфери таутосубјекатских и хетеросубјекатских односа потврђен је 59 пута (76,6%).

3. *Да* конструкција као асертивна допуна (само после глагола информисања) забележена је 2 пута у хетеросубјекатским релацијама (4,76%), док се инфинитив као асертивна допуна јавља и у конструкцијама са једнаким и са различитим агенсима и има укупно 40 потврда (95,24%)

4. Једним примером посведочена је *да* конструкција као допуна придева у сфери идентичних агенса (11,11%), док се инфинитив као допуна придева јавља 8 пута (88,89%).

5. Такође једним примером, али у сфери хетеросубјекатских односа потврђена је *да + презент* конструкција као допуна именице (3,56%), док се инфинитив у овој позицији јавља 27 пута (96,44%).

6. *Да* конструкцијом једном је именована радња у субјекатској позицији у модалној конструкцији (0,98%), док се инфинитив у субјекатској позицији јавља и у модалним и у немодалним конструкцијама, што чини 99,02%

субјекатских позиција које ова два конкурентна средства заузимају.

Количина пронађених потврда конструкција *да + презент* сведочи о знатној доминацији инфинитива у поменутиим позицијама, али и о зачетку учесталије употребе *да* реченица чија је употреба у испитиваном тексту у домену различитих агенса ипак ограничена на сферу волунтативности, док је у домену таутосубјекатских односа *да* реченица највише присутна у значењу намере.

О почетку снажнијег таласа *да* конструкција сведоче и потврде у функцији субјекта, допуне придева и допуне именице забележене само једном као наговештаји ширења употребе овог синтаксичког средства.

5. ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат, Ирена (1975). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2001). *Питања из старословенске синтаксе и лексике*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2009). Синтакса инфинитива у *Житију деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа. *Девети међународни симпозијум Търновска книжовна школа: Търново и идеята за християнския универзализъм (XII – XV)*: у штампани.
- Достал, Антонин (1963). К изучению категорий глагола в старославянском языке.
- Исследования по синтаксису старославянского языка*: 101 – 120.
- Ђорђевић, Петар (1975). *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, Милка (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником *да*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XIII/1: 43 – 54.
- Јагич, Ватрослав (1960). *Мариинское четвероевангелие (с примечаниями и приложениями)*. Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt.
- Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна клауза*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Петровски, Марина (1999 – 2001). Инфинитиви и инфинитивне конструкције у Теодосијевом делу *Живот светог Саве*. *Прилози проучавању језика* 30 – 32: 47 – 69.
- Пипер, Предраг (1997). *Језик и простор*. Београд: Библиотека XX век.
- Пипер, Предраг et al. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига.

- Нови Сад: Матица српска.
Ружић, Владислава (2006). *Допунске реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска.
Седлачек, Јан (1963). *Синтаксис старославјанског језика в свете балканистику*, *Slavia* XXXIII/3, 384 – 394.
СС (1999). *Старославјанский словарь по рукописям X – XI веков* [ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова]. Москва: Русский язык.
Ђирковић, Милорад (1997). *Инфинитивне конструкције у синтаксичкој науци о руском и српском језику (функционално-синтаксички приступ)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
Хабургаев, Г. А. (1974). *Старославјанский язык*. Москва: Просвещение.
Ходова, К. И. (1980). *Простое предложение в старославјанском языке*. Москва: Наука.
Ченејац, Исидора (1999 – 2001). *Инфинитив у Мемоарима Проте Матеје Ненадовића. Прилози проучавању језика 30 – 32: 97 – 120.*

- Dostál, Antonín (1958). *K infinitivním vazbám, zvláště v staroslověnině*. Studie ze slovanské jazykovědy. Sbornik k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha: 255 – 261.
Gardiner, S. C. (1984). *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar*. London / New York / New Rochelle / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press.
Haderka, Karel (1964). Сочетания субъекта, связанного с инфинитвом, в старославјанских и церковнославјанских памятниках. *Slavia* XXXIII/4: 505 – 533.
Lunt, G. Horace (2001). *Old Church Slavonic Grammar*. New York: Mouton de Gruyter Berlin.
Раснерова, Людмила (1958). Синтаксис инфинитива в старославјанских евангельских кодексах с точки зрения техники перевода. *Slavia* XXXIII/4: 534 – 557.
Sedlaček, Jan (1970). Srpskohrvatske potvrde o razvitku rečenica sa da u južnim slovenskim jezicima. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XIII/2: 59 – 69.

Summary: THE SYNTAX OF INFINITIVES IN „THE CODEX MARIANUS“. *The paper deals with an analysis of syntactic-semantic characteristics of infinitive in Old Slavic testament of The Codex Marianus which is considered to be the closest to the original translation of glagolitic fourfold Gospel Book. As well as that, the frequency of the da + present structures is determined in syntactic-semantic position where used to be infinitive. The number of confirmed cases of da + present proves the immensely dominant position of infinitive in the*

abovementioned positions, as well as about the beginning of ever more use of da sentences whose use in the corpus is limited in the meaning of volition while in the sentences with two subjects, and in the sentences with one subject the most frequent meaning is intention.

**СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ ХОРВАТИИ
В ТРУДАХ РУССКИХ СЛАВИСТОВ XIX ВЕКА
(А. Ф. ГИЛЬФЕРДИНГ, К. Я. ГРОТ, И. Н. СМИРНОВ)**

Михаил Ващенко

Во второй половине XIX в. в рамках русского славяноведения начинает выделяться кроатистика как ее составная часть. Несмотря на то, что из южнославянских стран отечественные ученые всегда отдавали предпочтение Сербии и Болгарии, проблемы истории и культуры хорватов в этот период все чаще становятся главной темой исследований русских филологов и историков, принадлежавших к различным славистическим школам. Немалый интерес у них вызывали и сюжеты из хорватской истории средневекового периода. В данной статье будет рассмотрено творчество представителей трех славистических школ (московской, казанской и варшавской): А.Ф. Гильфердинга, К.Я. Грота и И.Н. Смирнова, затрагивавшие в своих работах различные темы из истории Хорватии периода средних веков.

Представитель московской славистической школы Александр Федорович Гильфердинг (1831 – 1872) обращался к хорватским средневековым сюжетам в своей работе «Письма об истории сербов и болгар» (1855). Несмотря на то, что эта работа не посвящена непосредственно Хорватии, ученый считает необходимым осветить в ней и хорватские сюжеты. Вот как он это объясняет: «Хотя, собственно, нас занимают только болгары и сербы, однако первые письма наши будут касаться и хорватов, потому что в древнейшее время в них сосредотачивалась история всей западной половины Балканского полуострова; они почти во всем руководили сербами: позднее, в X веке, их разобщила вера, хорваты примкнули к латинскому миру, сербы остались в единении с греческим; тогда они разошлись и в истории»¹. Заслуживает внимания тот факт, что Гильфердинг не позволяет себе каких-либо высказываний в ущерб хорватам из-за их прозападной ориентации. Более того, называет хорватский народ «главным историческим деятелем и двигателем в Славянском Иллирике, увлекающим за собой и сербов, погруженных еще в какую-то младенческую апатию»². Свои утверждения Гильфердинг иллю-

¹ ГИЛЬФЕРДИНГ, А.Ф.: Письма об истории сербов и болгар. Москва, 1855, с. 25.

² Там же, с. 220.

стрирует примерами, такими, как восстание Людевита Посавского против франков в начале IX в., или отпор короля Томислава болгарскому нашествию в X в. Решимость хорватов отстаивать свою независимость, дать отпор иноземным захватчикам, вызывает искреннее уважение у автора. Сербская же история, по его мнению, вплоть до XII в. оставалась «чисто страдательной». Иногда автор даже слишком критичен по отношению к сербам. Вот что он пишет о политической жизни двух народов в средние века: «...у хорватов блестящая, вращающаяся в кругу Западной Европы, у сербов чуждая всем окружающим движениям и такая же безгласная и безвестная, как тогдашняя сербская церковь»³.

И хотя автор пишет, что сербы и хорваты когда-то и составляли «один народ, разделенный на несколько независимых по управлению частей, но живущий общей исторической жизнью»⁴, он не считал, что сербы и хорваты в XIX в. были одним народом. Гильфердинг, в отличие от многих своих коллег, использует термин «хорватский народ» и применительно к средневековой истории. Для ученого важно конфессиональное разделение, которое, видимо, и является для него отправной точкой существования сербов и хорватов как двух разных народов: «С Сплитского собора, с 925 года братья по происхождению, по языку, по всей прежней судьбе, расстались и пошли разными путями в истории: положен был конец внутреннему жизненному единству хорватов и сербов»⁵. Хорваты и сербы – безусловно, братские народы, но совсем не один народ, и исторические пути они избрали различные, о чем и пишет исследователь.

Именно вопросу распространения христианства среди южнославянских народов Гильфердинг уделяет повышенное внимание. Что касается хорватов, то ученый прежде всего обращает внимание на распространение кирилло-мефодиевской традиции в их землях, письменность и богослужение на церковно-славянском языке, византийское влияние на Хорватию. Несмотря на то, что после Сплитских соборов 925 и 928 гг. хорватские земли окончательно стали частью римско-католического мира, автор восхищается тем, что хорваты сохранили славянское богослужение и глаголическую письменность, несмотря на запреты.

Если А.Ф. Гильфердинг не был кроатистом в строгом смысле слова, то профессор Варшавского университета Константин Яковлевич Грот (1853 – 1934) занимался именно историей раннесредневековой Хорватии. Он стал автором первого в русской историографии труда, посвященного трак-

³ ГИЛЬФЕРДИНГ, А.Ф.: Письма об истории сербов и болгар..., с. 227.

⁴ Там же, с. 221.

⁵ Там же, с. 226.

тату «Об управлении империей» византийского императора Константина Багрянородного, основного источника по ранней истории Хорватии. Работа носит название «Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах и их расселении на Балканском полуострове» (1880). В ней ученый тщательно анализирует текст источника, пользуясь и достижениями мировой историографии, в частности, работами Ф. Рачки и П.Й. Шафарика, в которых затрагивалась хорватская тема. Несмотря на то, что сведения о ранней хорватской истории в трактате скудны, противоречивы и порой носят отрывочный характер, это не помешало Гроту сделать вывод о «первенствующей роли хорватов» в период, описываемый Константином (VII–X вв.): «Прибыв в Иллирик, если верить Константину, несколько ранее сербов, они заняли приморскую страну рядом с уцелевшими от варварских нашествий далматинскими городами, этими развитыми торговыми общинами, которые состояли в постоянных длительных сношениях с западом и востоком Европы. Благодаря такому выгодному положению... историческая жизнь хорватов имела возможность развернуться быстрее и самостоятельнее, чем жизнь сербов, расселившихся на восток от них, во внутренних землях Иллирика, где все условия менее благоприятствовали развитию народного благосостояния и культуры»⁶. Грот, как и Гильфердинг, считает, что хорваты достигли в своем развитии больших успехов, чем сербы, но в отличие от московского слависта, который только иллюстрировал данное утверждение историческими примерами, пытается более глубоко проанализировать ситуацию, объяснить причины сложившегося положения.

Важно, что Грот не только приводит обширные цитаты из трактата Константина, сопровождая ими повествования о ранней хорватской истории, но и показывает себя как хороший текстолог, пытаясь найти наиболее адекватную интерпретацию тексту этого источника, работа с которым представляет определенные сложности по причинам, указанным выше (противоречивость, отрывочность), и в то же время огромную важность – по ранней истории Хорватии источников сохранилось очень мало. Грот, стремясь установить достоверность тех или иных сведений Константина, спорит и с предыдущими исследователями, писавшими о трактате, к примеру, с Шафариком, считавшим, что с середины VIII по первую половину IX вв., когда Византия переживала период упадка, хорваты временно освободились от зависимости от нее, и поэтому сведений о Хорватии до конца VIII в. в источниках не сохранилось. Это заблуждение, по мнению Грота,

⁶ ГРОТ К.Я.: Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах и их расселении на Балканском полуострове. СПб, 1880, с. 86.

основывалось на неверной конъектуре⁷ одного из предложений в тексте трактата⁸. В обоснование своего мнения ученый приводит другие цитаты из самого же трактата, подтверждающие его мысль, а также из хроники Фомы Сплитского. Грот не пытается домысливать за авторов источников и, опровергнув ошибочные, по его мнению, суждения, не пытается заменить их своими, признавая, что во многих вопросах нет ясности, поскольку многие обстоятельства остаются неизвестными и сами эти вопросы «темны и запутанны»⁹. И даже когда ученый пишет о каком-то событии, которое, по его мнению, может быть объяснено, где ясность присутствует (к примеру, о том же обретении хорватами независимости: «Понятно, что такое бессилие империи (Византийской – М.В.) было причиной того, что хорваты и другие славяне, а также далматинские города, стали мало-помалу добиваться самостоятельности»¹⁰, он все равно не забывает упомянуть о данных, которые могут свидетельствовать об обратном: «...до 871 г. есть признаки властвования франков в Хорватии: во-первых, указывают на грамоту князя Терпимира (852 г.), которая начинается словами: «Regnate in Italia piissimo Lothareo Francorum rege»; во-вторых, в письме Людовика II к императору Василию Македонянину (871 г.) по поводу опустошений, произведенных византийским полководцем в землях приморских сербов (неречан), Людовик говорит об этих опустошениях, употребляя выражение «Sclavinia nostra»¹¹.

Конечно, Грот не мог обойти своим вниманием и вопрос о христианизации хорватов, который всегда представлял особый интерес для отечественных ученых, занимавшихся хорватской историей. Комментируя сообщение Константина об обращении хорватов после освобождения от франкского господства в Рим с просьбой о крещении, ученый подчеркивает, что «этот поступок хорватов не заключает в себе ничего неестественного..., обращением к Римской церкви нисколько не нарушались еще продолжавшиеся дружественные отношения между хорватами и Византией... Церковного разрыва между восточной и западной церквями тогда еще не было, и хорваты могли, по прежнему примеру, не боясь возбудить неудовольствие Византии, обратиться к римскому папе»¹². Грот не высказывает своего отно-

⁷ Конъектура – восстановление не поддающейся прочтению или вовсе отсутствующей в оригинале рукописи части текста, которая вносится в текст исследователем при научном описании.

⁸ ГРОТ К.Я.: Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах..., с. 113.

⁹ Там же, с. 115, 119.

¹⁰ ГРОТ К.Я.: Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах..., с. 122.

¹¹ Там же, с. 122–123.

¹² Там же, с. 120–121.

шения и к последующим событиям, когда при князе Бранимире хорватские земли окончательно перешли под духовную власть Рима. Он просто констатирует факт: «В 879 г. он (князь Здеслав – М.В.) был убит Бранимиром, который отложился от восточной церкви и отдался под покровительство римского папы. С тех пор Хорватия навсегда примкнула к Риму»¹³. То есть ученый не оценивает это как шаг в «верном» или «неверном» направлении.

В сферу научных интересов К.Я. Грота входили и венгерско-славянские отношения, начиная со средних веков. В двух своих работах, посвященных данной тематике, – «Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141 – 1173)» и «Мадьяры и славяне в прошлом» – затрагивается и история хорвато-венгерских отношений, хотя и фрагментарно. Так, в «Истории Угрии...» он пишет следующее: «Родственная связь Арпадовичей с хорватской династией в XI веке повела за собой, как известно, вмешательство угорских королей в хорватские дела, а затем и присоединение Хорватии к Угрии – участь, каковая вскоре постигла и Далмацию»¹⁴. Использование таких слов, как «вмешательство», «участь» свидетельствует о скорее негативном отношении ученого к включению хорватских земель в состав Венгрии. В статье «Мадьяры и славяне» исследователь выражает свое восхищение борьбой хорватов турками в XVI–XVII вв. Без всякого рода негативных комментариев (и даже с долей восхищения) Грот отмечает, что «Хорватия стала настоящим оплотом Австрии и Европы против турок»¹⁵. Упоминает ученый и «обширный патриотический заговор» Зринских-Франкопана 1670 г., к которому он также относится с сочувствием¹⁶.

Особое место среди русских исследователей хорватской средневековой истории занимает казанский славист Иван Николаевич Смирнов (1856 – 1904). Несмотря на то, что он больше известен как этнограф, исследователь финно-угорских народов России, Смирнов являлся и исследователем славянства, и, более того, кроатистом в строгом смысле слова. Областью его научных интересов являлась средневековая история Хорватии и Далмации, которой он посвятил несколько работ, не имевших до того аналогов в отечественной историографии. Ю.А. Пахомов справедливо отмечает, что «творчество И.Н. Смирнова восполнило пробел в русской науке, в которой история и культура хорватов изучалась мало»¹⁷.

¹³ Там же, с. 145.

¹⁴ ГРОТ К.Я.: Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141 – 1173). Варшава, 1889, с. 29.

¹⁵ ГРОТ К.Я.: Мадьяры и славяне в прошлом. Историческая справка о славизме в государственной жизни Угрии. В: *Варшавские университетские известия*, 1893, №VI, с. 29.

¹⁶ Там же.

¹⁷ ПАХОМОВ Ю.А.: Иван Николаевич Смирнов (1856 – 1904): историк, этнограф,

И. Н. Смирнов – автор первого в России исследования, посвященного средневековой хорватской истории с древнейших времен до унии с Венгрией в 1102 г. Примечательно, что эту работу под названием «Очерк истории хорватского государства до подчинения его угорской короне» (1879) он написал еще будучи студентом Казанского университета. Несмотря на это, уровень исследования нельзя назвать «студенческим». Автор не просто излагает уже известные факты хорватской истории (что делали до Смирнова, да и после него многие отечественные слависты), но и дает им свою оценку, по-своему их интерпретирует, высказывает свое, пусть во многом и спорное, мнение. Исследователь показывает и хорошее знание историографии вопроса, как отечественной, так и хорватской, сербской, чешской.

Впрочем, стоит отметить, что И.Н. Смирнов не всегда объективен в своих оценках тех или иных событий хорватской истории. Так, повествуя о крещении хорватов по восточному обряду и кратковременном признании ими главенства константинопольского патриарха при князе Здеславе в конце IX в., автор пишет, что «в первый и единственный раз в своей исторической жизни хорваты вступили на правильный путь развития»¹⁸. Что же касается подчинения Хорватии Риму при преемнике Здеслава Бранимире (879 – 892), то исследователь оценивает это событие следующим образом: «...счастливой будущности хорватского государства был нанесен удар в самом зародыше его»¹⁹. Тем самым он показывает свою пристрастность и склонность к разделению путей развития государств на «правильные» и «неправильные», что не должно быть свойственно ученому.

Смирнов вообще невысоко оценивает деятельность хорватских средневековых правителей. Он пишет, что «лучшие из хорватских королей, создавшие внешний блеск государства, были в то же время наиболее энергическими противниками национальных стремлений»²⁰. Подводя итоги политического и духовного развития Хорватии к концу правления короля Томислава и его предшественников, ученый отмечает, что их главная заслуга – создание самостоятельного хорватского государства – «правда, но только наполовину». Ученый отказывает хорватскому королевству в самостоятельности, и вот по каким критериям он определяет независимость страны: «Для того, чтобы создать независимое государство, недостаточно назвать тому или другому правителю себя королем; нужно добиться признания

общественный деятель. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 1994, с. 18.

¹⁸ СМИРНОВ И.Н.: Очерк истории хорватского государства до подчинения его угорской короне. Казань, 1879, с. 30.

¹⁹ Там же, с. 31.

²⁰ Там же, с. 95

этой независимости от соседей... надо воспитать в народе чувство политической независимости, привести в гармонию интересы трона и народной массы, интересы политические и духовные»²¹. По мнению Смирнова, этого не было сделано, и Томислав, подчинивший Хорватию влиянию Римской церкви, привел к отрыву власти от народа, которое и явилось «зародышем разложения». Ученый считает, что именно вхождение Хорватии в сферу влияния западной церкви определило недолговечность хорватского королевства: «Томислав забыл о народе и его потребностях; он построил государственное здание на союзе с Римом и романством. Надолго ли, это показала история»²².

Впрочем, Смирнов дает негативную оценку не только результатам правления хорватских князей и королей, он считает, что Хорватия в течение пяти веков самостоятельного существования *в принципе не развивалась*: «...эти прожитые века, наполненные столкновениями с различными народами, с различными формами культуры, с различными формами государственной жизни, от республики до деспотии, не оставили в жизни хорватского народа никакого прочного следа, кроме христианства. Разделенными на мелкие племена или роды, не сознававшими потребности политического единства пришли хорваты на свои новые жилища; такими же остались и после пяти веков своего существования здесь»²³. В подтверждение своих слов Смирнов приводит следующий пример: при вступлении венгерских войск на хорватскую территорию не было организовано никакого объединенного отпора, против венгров боролись жупаны, правители отдельных областей, не осознававшие себя защитниками единой страны, которым, в сущности, было все равно, кто будет стоять во главе Хорватии – представитель национальной династии или иностранец. И именно поэтому хорватское государство оказалось, по мнению Смирнова, столь недолговечным. Для хорватского народа оказались одинаково чуждыми и церковь, и власть, ему было все равно, будут ли на хорватском престоле Арпадовичи или Крешимировичи, и в результате хорватское королевство утратило самостоятельность. «Падение хорватской независимости, – пишет автор, – подготовилось таким образом всем ходом хорватской истории, и никакие силы не могли предотвратить его. Не одни внутренние причины, впрочем, привели к этому печальному результату; внешним принадлежит также большая доля влияния. Между этими внешними причинами первое место занимают отношения хорватских го-

²¹ Там же, с. 52.

²² Там же, с. 53.

²³ СМИРНОВ И.Н.: Очерк истории хорватского государства..., с. 94.

сударей к Византии»²⁴. Ученый считает, что хорватские правители, желая освободиться от византийского влияния, искали поддержки в Риме. Таким образом, положение Хорватии во многом зависело от взаимоотношений папского престола и Византии, для которых был характерен дух антагонизма и соперничества.

Со Смирновым можно согласиться в том, что хорваты к началу XII в. представляли собой даже не единый этнос, а некий этнический конгломерат, и само хорватское королевство не было самостоятельным в истинном смысле слова, находясь на протяжении всей своей истории между Римом и Византией. Но в то время не было исторических условий для складывания единого хорватского этноса и, тем более, хорватской нации, которая сформировалась только к концу XIX в. Вряд ли будет справедливым заключить, что утрата самостоятельности хорватским королевством была напрямую связана с выбором конфессии. Почти все славянские государства периода Средневековья, кроме Польши, утратили свою независимость к началу XVII в., как православные (Сербия, Болгария), так и католические (Хорватия, Чехия), и связано это было не с «западной» или «восточной» церковной ориентацией перечисленных стран, а диктовалось совсем другими причинами (которые упоминал и Смирнов) – отсутствием внутреннего единства и экспансией более сильных в военном и политическом отношении государств.

Позднее работы Смирнова, посвященные хорватской истории, стали носить более взвешенный характер. Ученый сосредоточил внимание на изучении политической, экономической и правовой истории средневековой Далмации, которой он посвятил свою магистерскую диссертацию и несколько статей, опубликованных в 1880-е гг. в «Журнале Министерства народного просвещения». В упомянутой диссертации («Отношения Венеции к городским общинам Далмации с XI до половины XIV в.») автор воздерживается от каких-либо оценочных суждений, о «правильности» или «неправильности», тем более что социальная история дает для этого меньше оснований, нежели политическая или религиозная. Смирнов просто на основании изученных источников пытается определить суть и направление венецианской политики по отношению к далматинским городам. Они, как выясняет исследователь, пользовались неодинаковыми правами – венецианцы, покровительствуя более слабым общинам (Паг, Раб), обеспечивали себе их поддержку в борьбе с более сильными, такими, как Задар. Поэтому борьба Задара с Венецией изначально была обречена на неуспех – не только ввиду слабости самого Задара, но и отсутствия поддержки со стороны его

²⁴ Там же, с . 96.

более слабых соседей. Смирнов пишет: «Причины прочности венецианского владычества в Далмации, таким образом, во внутреннем строе общин, в их взаимных отношениях и в искусной политике Венеции, проникнутой принципом «divide et impera». Под влиянием этих главных условий не могло возникнуть солидарности, была немыслима и борьба с могущественной Венецией»²⁵.

В дальнейшем исследователь окончательно отходит от изучения политической и религиозной истории Хорватии и целиком сосредоточивается на социально-экономических вопросах. В 1881 г. он опубликовал статью «Городские общины Далмации в X–XI вв.», в которой пытался проанализировать этнический и социальный состав городского населения указанного региона. Ученый приходит к выводу, что «в рассматриваемую эпоху присутствие в общинах славянского элемента очевидно... он наполняет собой ряды аристократии и высшей магистратуры, вносит в общины преобладание своего права... В эту эпоху Далмация превращается в конгломерат независимых общин»²⁶. Так, и в опубликованной тремя годами позже статье «Землевладение в Хорватии и Далмации в X–XI вв.» автор подчеркивает, что его прежде всего интересует вопрос об общинном землевладении в целом, как один из «капитальнейших вопросов социальной науки» и недостаточная разработанность этого вопроса применительно к югославянской истории²⁷.

Итак, можно сделать вывод, что в работах русских славистов, принадлежавших к различным школам, получили свое освещение различные сюжеты из средневековой хорватской истории. Ученые исследовали процесс христианизации хорватов, положение Хорватии между Римом и Византией, хорватско-венгерские и хорватско-венецианские отношения. Некоторые исследователи, как И.Н. Смирнов, осуждали подчинение хорватов католической церкви, оценивая это как шаг в «неправильном» направлении, а подчинение хорватов венгерской короне в начале XII в. оценивали как естественный результат «неправильной» хорватской политики. Но среди русских славистов существовала и иная точка зрения. А.Ф. Гильфердинг и К.Я. Грот с уважением высказывались об исторической роли средневекового хорватского государства, о борьбе хорватов против иноземных захватчиков, об их верности славянскому богослужению и глаголической письмен-

²⁵ СМИРНОВ И.Н.: Отношения Венеции к городским общинам Далмации с XI до половины XIV в. Казань, 1880, с. 133.

²⁶ СМИРНОВ И.Н.: Городские общины Далмации в X–XI вв. В: *Журнал министерства народного просвещения*, ч. ССXIV, 1881, №3-4, с. 305.

²⁷ СМИРНОВ И.Н.: Землевладение в Хорватии и Далмации в X – XI вв. В: *Журнал министерства народного просвещения*, ч. ССXXV, 1884, №10, с. 306.

ности. Более того, в некоторых случаях политическое развитие хорватского народа оценивалось русскими славистами выше, нежели сербского. Так или иначе, средневековая история Хорватии во второй половине XIX в. стала представлять значительный интерес для русских славистов, независимо от их убеждений.

Summary: THE MEDIEVAL CROATIAN HISTORY IN STUDIES OF RUSSIAN SLAVISTS OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY. *The Croatian studies as the part of Russian Slavic studies appeared in the second half of XIX century. Although the researches of Serbia and Bulgaria were the most popular among Russian slavists, the problems of Croatian history and culture also were studied. The medieval Croatian history was researched in Moscow by A.F. Gilferding, in Warsaw by K.Ya. Grot and in Kazan by I.N. Smirnov. They focused their attention on the christianization of Croats, the problem of location of Croatia between the Rome and Byzant, Croato-Hungarian and Croato-Venetian relations. The Croatian orientation to Catholic church was criticized by Smirnov who considered the Croatia's subjection to Hungarian kingdom in the beginning of XII century as the consequence of "wrong" policy of Croatian rulers. But not only this point of view existed among the Russian slavists. A.F. Gilferding and K. Ya. Grot highly appreciated the historic role of medieval Croatian state, the struggle of Croats against foreign invasions and their faithfulness to Slavic service and Glagolic alphabet. In the second part of the XIX century the interest in Croatian medieval history began to spread among Russian slavists, regardless of their convictions.*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПОБУДИТЕЛЬНОСТИ В ТЕКСТЕ ЕВАНГЕЛИЯ ОТ МАТФЕЯ (на материале русского языка)

Андрей В. Иванов, Римма А. Иванова

Коммуникативная структура высказывания отражает как объективное положение вещей или соотношение событий во внешнем мире, так и субъективное отношение говорящего к собственно высказыванию. С точки зрения коммуникативно-прагматического подхода особого внимания заслуживают побудительные высказывания, поскольку лежащая в их основе категория побудительности обладает своей системой средств выражения и семантических значений.

Опыт системного описания грамматических форм, служащих для выражения категории побудительности как одной из форм выражения языковой модальности, успешно демонстрирует с точки зрения функционально-семантического подхода системное объединение грамматических и лексических средств, выступающих в роли форм «наклонения воли» (термин О. Есперсена), и концентрирует разнохарактерные и не всегда сходные единицы в строго выверенную единую иерархическую подсистему языка.

К сказанному выше следует добавить, что вопросы, связанные с изучением категории побудительности, не единожды оказывались в фокусе интересов современной лингвистики, о чем свидетельствует большое количество работ по заявленной тематике. Тем не менее, необходимость выявления тенденций в употреблении форм повелительного наклонения и установления семантических классификационных признаков, которыми характеризуется категория побудительности в тексте Нового Завета, заставляет нас вновь обратиться к ее изучению.

1. Типология модальности

Последние десятилетия в лингвистике отмечены постоянно возрастающим интересом к языку как средству реализации различных коммуникативных установок и к всестороннему исследованию языковых явлений в функциональном аспекте.

Представляется возможным утверждать, что изучение категории модальности в самом широком смысле имеет исторически сложившуюся традицию в языкознании, что позволяет говорить об известной разработанности проблемы модальности в логике и языке. Функционально-семантический подход является центрообразующим при описании разноуровневых средств выражения модальных значений. Данный подход предполагает комплексный анализ морфолого-, конструктивно-, лексико- и интонационно-синтаксических способов выражения модальности, что, в свою очередь, способствует более последовательному разграничению значений по аспектам «реальность / ирреальность», «объективность / субъективность».

Модальность представляет собой выраженную универсалию как в логике, так и в языке. С точки зрения логического подхода она связана с важными аспектами бытия и преломлением последнего в сознании и в языке. Поэтому в основе этой категории лежат универсальные понятия логики, организующие рациональное сознание. Логическая модальность характеризует суждения в зависимости от установленной достоверности, в связи с чем суждения, вслед за Кантом, классифицируются в классической логике на *ассерторические* (суждения действительности), *проблематические* (суждения возможности) и *аподиктические* (суждения необходимости).¹

С опорой на классическую логику модальность в современной модальной логике подразделяется на объективную и субъективную, или онтологическую и персуазивную.² Однако противопоставление объективной и субъективной модальности следует признать условным, поскольку наличие объективной модальности обязательно.

Объективная достоверность суждения выявляется в процессе познания, поэтому она представляет собой логическую категорию, ибо степень достоверности сообщения определяется объективной реальностью.³

Категория модальности не ограничивается только пределами логики. Значительно шире, чем логическая категория модальности, трактуется языковая модальность, представляющая собой один из важнейших и ведущих коммуникативных аспектов предложения или высказывания.⁴

¹ ФИЛОСОФСКИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. Москва: Советская энциклопедия, 1983, с. 381; КОНДАКОВ, Н.И. Логический словарь. Москва: Наука, 1971, с. 46; ЛЯПОН, М.В. К вопросу о языковой специфике модальности. В: Известия АН СССР. Сер. лит. и яз., 1971, т. 30, № 3, с. 230.

² ПАНФИЛОВ, В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения. В: Вопросы языкознания. Москва, 1977 (№ 4), с. 37 – 48.

³ ШВЕДОВА, Н.Ю. О должностовательном наклонении. В: Синтаксис и норма. Москва: Наука, 1974, с. 107 – 121.

⁴ ЛОМТЕВ, Т.П. Структура предложения в славянском языке как выражение структуры предиката. В: Славянское языкознание: VI международный съезд славистов. Доклады со-

В лингвистике широко распространенными и признанными являются определения модальности как «души предложения»⁵, одной из синтаксических категорий, в которых выражается и конкретизируется категория предикативности⁶, «комплекса актуализирующих категорий, характеризующих с точки зрения говорящего пропозитивные основы содержания высказывания к действительности по доминантным признакам реальности / ирреальности».⁷

Модальные отношения организованы в определенную иерархическую структуру. Эта структура включает три уровня: первый, наиболее высокий уровень – обшемодальный – задает инвариант модальности; второй уровень выделяет и соотносит отдельные типы (ряды) модальных отношений и, наконец, третий уровень объединяет отдельные субкатегориальные значения.⁸

Значительный вклад в развитие теории модальности внес В.Г. Адмони. Анализируя свойства модальных компонентов, он выделяет логико-грамматическую и коммуникативно-грамматическую виды модальности. Под логико-грамматической модальностью ученый понимает определенный способ выражения, отражающий отношения объективного мира. Коммуникативно-грамматическая модальность актуализирует, по его мнению, субъективное отношение говорящего к фактам объективного мира. При этом В.Г. Адмони обращает внимание на то, что оба вида модальности имеют одну общую черту – они выражают отношение к действительности.⁹

По мнению многих лингвистов, категория модальности обладает двумя субкатегориальными значениями: субъективно-оценочным и коммуникативным.¹⁰ Первое чаще всего реализуется с помощью лексических средств,

ветской делегации. Москва, 1968, с. 43 – 77; ЗОЛотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука, 1973; ЕРМОЛАЕВА, Л.С. Система средств выражения модальности в современных германских языках (на материале немецкого, шведского и английского языков). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1977.

⁵ БАЛЛИ, Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка.* Москва: Изд-во иностр. лит., 1955, с. 46.

⁶ ВИНОГРАДОВ, В.В. *Исследования по русской грамматике.* Москва: Наука, 1975, с. 268.

⁷ БОНДАРКО, А.В. *Грамматическое значение и смысл.* Ленинград: Наука, 1978, с. 59.

⁸ БОНДАРКО, А.В. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность.* Ленинград: Наука, 1990, с. 60.

⁹ АДМОНИ, В.Г. *Пути развития грамматического строя в немецком языке.* Москва: Высшая школа, 1973, с. 153 – 157.

¹⁰ РАСПОПОВ, И.П. *К вопросу о модальности предложения.* В: *Ученые записки Благовещенского гос. пед. ин-та. Т. 8.* Благовещенск: Благовещенский гос. пед. ун-т, 1957, с. 177 – 197; АЛИСОВА, Т.Б. *Очерки синтаксиса современного итальянского языка.* Москва: МГУ, 1972.

где форма передает лишь «модальное отношение вообще»¹¹; второе – грамматическими средствами.

Признавая необходимость дифференциации различных типов модальности, едва ли возможно согласиться с мнением, что один тип имеет коммуникативный характер, а другой такового не имеет. Любая модальность является по своей сути коммуникативной, т.е. рассматривается как коммуникативно-грамматическая категория.¹²

На уровне языка модальность классифицируется на семантическую и прагматическую.¹³ К недостаткам такого деления можно отнести невозможность определения границ модальности и ее состава, в то время как характеристика состава модальных компонентов высказывания играет важную роль в анализе семантической структуры предложения.

Наиболее признанной многими лингвистами является концепция В.В. Виноградова, в основе которой лежит дифференциация сведений на фактуальные и оценочные, в соответствии с которой грамматическая модальность делится на объективную и субъективную. Объективная модальность выражает отношение содержания предложения к действительности в аспекте реальности / ирреальности грамматическими средствами синтаксических форм наклонения.¹⁴

В этом смысле основное внимание уделяется систематизации на коммуникативной основе разноуровневых средств выражения трех типов модальных отношений: предметной модальности (возможность и вынужденность), модальности волеизъявления (оптатив и императив) и эпистемической модальности (значения вероятности, логической необходимости, уверенности и неуверенности). Семантическую сущность категории модальности составляет выражение оценки говорящим способа существования связи между объектом действительности и его признаком, а также степени познания или желательности этой связи говорящим.

Семантика категории модальности базируется на основе доминирующего принципа, заключающегося в том, что грамматической категорией определяющей модальность действия, т.е. обозначающей отношение действия к

¹¹ АЛИСОВА, Т.Б. *Очерки синтаксиса...*, с. 173.

¹² SCHMIDT, W. *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*. 4. Aufl. Berlin: Akademie-Verlag, 1967; ADMONI, W.G. *Der deutsche Sprachbau*. Moskwa: Proswešenije, 1986.

¹³ MORRIS, H. *Imperatives and orders*. In: *Theoria*, Vol. 26, № 3, 1960. P. 183 – 209; ТИХАЯ-ТИЩЕНКО, Е.Г. *Модальные отношения и полимодусность высказывания в современном английском языке*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1984.

¹⁴ ВИНОГРАДОВ, В.В. *О категории модальности и модальных слов в русском языке*. В: *Труды института русского языка*. Т. 2. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950, с. 52.

действительности, устанавливаемой говорящим лицом, является наклонение глагола.

Реальная модальность выражается формами изъявительного наклонения, реализующегося в трех временных планах. Нереальная (ирреальная) модальность выражается формами условного и повелительного наклонений, характеризующихся временной неопределенностью и преподносящих информацию как нечто желаемое или требуемое. Объективно-модальное значение обязательно для каждого предложения, представляя собой константную характеристику последнего.

2. Категория побудительности

В круг выражения модальных значений ирреальности также попадает и функционально-семантическая категория побудительности, основной смысл которой состоит в указании на поворот событий от потенциальности к актуальности, то есть к осуществлению события и его состоятельности как реального факта.

Определение сущности функционально-семантической категории побудительности основывается на принципах, сформулированных А.В. Бондарко, ряд работ которого посвящен выявлению и разностороннему изучению функционально-семантических категорий русского языка. В концепции А.В. Бондарко, «критерием выделения таких категорий является общность семантической функции взаимодействующих элементов разных языковых уровней, наличие известного семантического инварианта в дифференциальных семантических признаках этих элементов».¹⁵ Согласно этому определению, совокупность средств выражения, относящихся к разным языковым уровням, но объединенных общей семантикой побуждения, образует функционально-семантическую категорию побудительности.

В языке функционально-семантическая категория побудительности имеет сложную, многокомпонентную структуру, охватывая средства выражения, относящиеся к разным уровням языковой системы: лексическому, морфологическому и синтаксическому. Неоднородность средств выражения побудительности связана со спецификой самого побудительного значения. Именно сложность плана содержания побудительности приводит к сложности плана ее выражения.

Центром (ядром) функционально-семантической категории побудительности является морфологическое средство – повелительное наклоне-

¹⁵ БОНДАРКО, А.В. К проблематике функционально-семантических категорий. В: Вопросы языкознания. Москва, 1967 (№ 2), с. 18.

ние глагола (императив). Нужно отметить, что в исследуемом нами тексте Нового Завета, представляющего собой рассказ о жизни и деятельности Иисуса Христа, категория побудительности находит свое наиболее яркое выражение.

Ядерное положение императива в функционально-семантической категории побудительности может быть объяснено наличием следующих его признаков:

1) императив является основным способом передачи побудительности прежде всего в силу однородности своей семантической функции. Эта форма наиболее однозначно передает значение побудительности и наименее зависима от контекста;

2) императив отличается особой регулярностью употребления;

3) императив обладает способностью выразить различные типы побуждения – от категорического приказа до смягченной просьбы.¹⁶

3. Парадигма повелительного наклонения

Функционально-семантическое описание позволяет устанавливать некоторые грамматические зависимости между выражением модальности в языке с помощью различных типов наклонения.

Традиционным в современной грамматике является противопоставление изъявительного (индикативного), повелительного (императивного) и сослагательного (косвенного) наклонений. На сегодняшний день такая триада признается большинством лингвистов. Указанный подход позволяет учитывать как сложность структуры, так и сложность семантики, характерной именно для данной функционально-семантической категории. Структурно категория модальности состоит из двух макрополей: действительности и недействительности. В состав последнего входит три поля: (1) поле предметной (или потенциальной) модальности, состоящее из микрополей возможности и вынужденности; (2) поле модальности волеизъявления с микрополями директивной и оптативной модальности, (3) поле эпистемической модальности, или модальности достоверности, включающее микрополя логической возможности, логической необходимости, уверенности и сомнения.

Первым шагом в анализе системы средств выражения побудительной модальности явилось, конечно же, изучение повелительного наклонения, реализованного в морфологической форме глагола и традиционно относящегося к ирреальным наклонениям, противопоставляемым реальным, в частности, изъявительному наклонению. «Категориальным значением по-

¹⁶ БОНДАРКО, А.В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука, 1976, с. 220.

велительного наклонения является значение побуждения, т.е. представление действия как требуемого, к которому побуждает говорящий: *дай, уйди, ответь, приезжай...*¹⁷

А.М. Пешковский, выделяя изъявительное и косвенные наклонения, полагает, «что категория наклонения обозначает отношение говорящего к той связи, которую он устанавливает при помощи форм согласования глагола между данным признаком и предметом»¹⁸. Если говорящий представляет себе эту связь как нечто реальное, то это связывается с изъявительным наклонением, а, если как нечто воображаемое, то с косвенными наклонениями, к которым относятся потенциальное, желательное, повелительное. Из сказанного следует, что А.М. Пешковский, в отличие от других исследователей, относит повелительное наклонение к разряду косвенных.

В процессе изучения сослагательного наклонения одним из первых возник вопрос о неоднозначности связи формы и значения наклонения (вспомним проблемы выделения условного, желательного наклонений наряду с сослагательным или внутри него в различных вариациях). В сфере изучения императива сопряжение формы и целеустановки, связываемых с побудительностью, достаточно долго трактовалось как неразрывное. Так, при анализе системы наклонений И.П. Мучник противопоставляет индикатив всем другим наклонениям как форму реального действия формам ирреального действия, подчеркивая тем самым оппозицию императива всем остальным наклонениям как форм повелительных, т.е. выражающих особое императивное значение, формам неповелительным.¹⁹ В то же время хотелось бы кратко остановиться на некоторых работах, которые наиболее существенны для целей данного исследования и, как представляется, являются этапными в изучении не только проблематики побудительности, но и в значительной мере в исследовании коммуникативного уровня, связанного с понятием целеустановки или иллюкации.

А.В. Бондарко, рассматривая ряд наклонений (индикатив, конъюнктив, императив), также акцентирует внимание на обособленности императива как наклонения, связанного с побуждением говорящего и ролью слушателя (третьего лица) как производителя действия. Ученый полагает, что традиционная оппозиция прямого (изъявительного) и косвенных (сослагательного и повелительного) наклонений с последующим противопоставлением сослагательного и повелительного наклонений, или же трехчленная экви-

¹⁷ ВИНОГРАДОВ, В.В. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва, 1947, с. 173.

¹⁸ ПЕШКОВСКИЙ, А.М. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Высшая школа, 1983, с. 105.

¹⁹ МУЧНИК, И.П. *Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке*. Москва: Наука, 1971, с. 159.

полентная оппозиция, не являются единственным решением вопроса, касающегося структуры категории наклонения. Побудительность однородна реальности и возможности лишь в том отношении, что все эти семантические признаки являются модальными. Однако в рамках модальности побудительность относится к особой плоскости, затрагивающей отношения между говорящим как источником модального признака и слушающим (или другим лицом) как производителем действия. Эта плоскость не совпадает с плоскостью модальных отношений, к которой относятся признаки реальности и ирреальности. Поэтому отношение между побудительностью, реальностью и ирреальностью не может рассматриваться как оппозиция. Необходимым признаком оппозиции является единое основание, которое, с точки зрения А.В. Бондарко, в данной трихотомии отсутствует.²⁰

В основу предлагаемых лингвистами определений значения повелительного наклонения традиционно кладется реализация им побудительной функции. Не останавливаясь подробно на многочисленных дефинициях повелительного наклонения, представляется логичным процитировать определение А.П. Володина и В.С. Храковского, которые также связывают императив с побуждением: «Повелительное наклонение – это номинативное грамматическое значение, которое представляет собой действие как такое, которое должно осуществляться одним лицом в результате волеизъявления (побуждения, требования, категорической просьбы) другого лица»²¹. Эта же мысль была высказана ранее О. Есперсеном, который, подчеркивая особенности повелительного наклонения в сравнении с изъявительным и сослагательным, писал: «Это наклонение воли, так как его главная функция – выражать волю говорящего, хотя только – что весьма важно – в той мере, в какой она должна воздействовать на поведение слушателя... В других случаях говорящий выражает свою волю иными способами».²²

Некоторые представители современной лингвистики не согласны с толкованием исследуемого наклонения только как номинативного грамматического значения, вероятно, в силу его связанности, формальной прикреплённости, отнесенности к глагольной лексеме, имеющей номинативное содержание действия. Так, М.Г. Безяева утверждает, что наклонения, и повелительное, в том числе, являются одним из важнейших коммуникатив-

²⁰ БОНДАРКО, А.В. О структуре грамматических категорий (Отношения оппозиции и неоппозитивного различия). В: Вопросы языкознания. Москва, 1981 (№ 6), с. 17 – 30; БОНДАРКО, А.В. Принципы функциональной грамматики и основы аспектологии. Ленинград: Наука, 1983, с. 8.

²¹ ВОЛОДИН, А.П., ХРАКОВСКИЙ, В.С. Семантика и типология императива. Русский императив. Ленинград: Наука, 1986, с. 181.

²² ЕСПЕРСЕН, О. Философия грамматики. Москва: Изд-во иностр. лит., 1958, с. 363 – 366.

ных средств, – средством целеустановочного уровня, – которые во многом формируют структуру иллокутивного акта.²³

4. Грамматические особенности повелительного наклонения в русском языке

4.1. Морфологические закономерности

Категория наклонения выражает отношение действия к действительности, обозначая противоположение реального и нереального действия, и это выражение зафиксировано в русском языке специальными грамматическими формами.

Категория повелительного наклонения реализуется морфологической формой глагола и традиционно относится к ирреальным наклонениям, противопоставляемым реальным типам модальности, прежде всего, изъявительному наклонению. Поэтому можно сказать, что повелительное наклонение стоит гораздо ближе к понятийной категории, чем изъявительное и сослагательное наклонения. С грамматической точки зрения для повелительного наклонения характерным является наличие категорий залога, вида, лица, числа и отсутствие категорий времени и рода. Категории залога, вида и числа в повелительном наклонении имеют в основном те же значения, что во всех других глагольных формах. Категория лица в повелительном наклонении указывает на адресата побуждения. Формы повелительного наклонения – это личные формы единственного и множественного числа: форма второго лица выражает побуждение к действию, обращенное к одному или нескольким лицам; формы совместного действия – свойственные только повелительному наклонению – эксплицируют побуждение, обращенное к группе лиц, включая говорящего.

Отсутствие категории времени в повелительном наклонении связано с его модальным значением: выражением не реального действия, а такого, к совершению которого побуждается только другое лицо.

Повелительное наклонение обладает в русском языке шестью лично-числовыми формами:

- двумя формами 2-го лица единственного и множественного числа;
- двумя аналитическими формами 3-го лица единственного и множественного числа;
- двумя формами совместного действия (инклюзивного), обозначающими

²³ БЕЗЯЕВА, М.Г. *Семантика коммуникативного уровня звучащего языка*. Москва: МГУ, 2002, с. 124.

ми побуждение к совершению действия, участником которого должен быть сам говорящий;

- формой непринужденного обращения к одному лицу или ко многим лицам;
- формой обращения ко многим лицам или вежливого обращения к одному лицу.

Формы повелительного наклонения имеют свои, особые правила образования.

1. Если основа настоящего времени (без соединительной морфемы 'е', 'ё', 'и') оканчивается на '-j' (*моj-у, стоj-у*), то данная основа является производящей для формы 2-го лица повелительного наклонения:

*А ты, когда постишься, помажь голову твою и **умой** лицо твое, чтобы явиться постящимся не перед людьми, но пред Отцем твоим, Который в тайне; и Отец твой, видящий тайное, воздаст тебе явно* (Мф.: XI, 17)²⁴.

*А другие говорили: **постой**; посмотрим, прейдет ли Илья спасти Его* (Мф.: XXVII, 49).

В глаголах на '-ить' (*служить, любить*) форма оканчивается на '-и':

*Тогда Иисус говорит ему: **отойди** от Меня, сатана; ибо написано: «Господу Богу твоему поклоняйся и ему одному служи»* (Мф.: IV, 10).

*Вы слышали, что сказано: «**люби** ближнего твоего и ненавидь врага твоего»* (Мф.: V, 43).

Если ударяемая основа настоящего времени оканчивается на два согласных (из которых первым не является плавный 'р', а также на 'ст'), то форма повелительного наклонения обычно оканчивается на '-и':

*Петр же, отвечая, сказал Ему: **изъясни** нам притчу сию* (Мф.: XV, 5).

*Они же сказали ему: что нам до того? **Смотри** сам* (Мф.: XXVII, 4).

В других случаях она совпадает с глагольной основой, если ударение не падает на флексию:

*А ты, когда постишься, **помажь** голову твою и **умой** лице твое, чтобы явиться постящимся не перед людьми, но пред Отцем твоим, Который в тайне; и Отец твой, видящий тайное, воздаст тебе явно* (Мф.: VI, 17 – 18).

*Ибо что легче сказать: «**прощаются** тебе грехи», или сказать: «**встань и ходи**»* (Мф.: IX, 5).

*Если же правый глаз твой соблазняет тебя, **вырви** его и **брось** от себя;*

²⁴ Здесь и далее цитаты из новозаветного текста приводятся по изданию: ЕВАНГЕЛИЕ ОТ МАТФЕЯ на греческом, церковнославянском, латинском и русском языках с историко-текстологическими приложениями. Москва: Гнозис, 1993. В теле ссылки римская цифра указывает на соответствующую главу Евангелия, арабская цифра – на номер стиха.

ибо лучше для тебя, чтобы погиб один из членов твоих, а не все тело твоё было ввержено в геенну (Мф.: V, 9).

В глаголах на '-ну', имеющих перед этим суффиксом согласный звук, форма императива, естественно, оканчивается на '-и':

Тогда говорит человеку тому: **протяни** руку твою (Мф.: XII, 13).

2. У некоторых глаголов основа императива совпадает с глагольной инфинитивной основой:

И взяв чашу и благодарив, подал им и сказал: «**пейте** из нее все»; ибо сие есть Кровь Моя нового завета, за многих изливаемая во оставление грехов (Мф.: XXVI, 27 – 28).

3. Глаголы с основой 1-го лица настоящего времени на '-к', '-г', имеют в повелительном наклонении '-ки', '-ги':

Когда же они отошли, се, Ангел Господень является во сне Иосифу и говорит: встань, возьми младенца и Мать Его, и **беги** в Египет, и будь там, доколе не скажу тебе; ибо Ирод хочет искать Младенца, чтобы погубить Его (Мф.: II, 13).

4. Форма 2-го лица множественного числа образуется путем прибавления окончания '-те' к форме 2-го лица единственного числа:

Проходя же близ моря Галилейского, Он увидел двух братьев, Симона, называемого Петром, и Андрея, брата его, закидывающих сети в море; ибо они были рыболовы; и говорит им: **идите** за Мною, и Я сделаю вас ловцами человеков (Мф.: IV, 13 – 14).

5. Также различаются формы возвратного залога:

И тотчас подошел к Иисусу, сказал: **радуйся**, Равви! И поцеловал Его (Мф.: XXVI, 49).

Поэтому говорю вам: всякий грех и хула простятся человекам, а хула на Духа не простится человекам; (Мф.: XII, 31).

Как особую форму, свойственную именно евангелическому тексту, следует признать форму совместного действия 3-го лица множественного числа 'пойдем':

Встаньте, **пойдем**: вот, приблизился предающий Меня (Мф.: XXVI, 46).

6. В тексте Нового Завета выделены аналитические формы императива, которые образуются с помощью различных частиц:

а) частицы 'пусть':

Уповал на Бога: **пусть** теперь **избавит** Его, если Он угоден Ему (Мф.: XXVII, 43);

б) частицы 'да':

Так **да светит** свет ваш пред людьми, чтобы они видели ваши добрые дела и прославляли Отца вашего Небесного (Мф.: V, 16);

в) частицы 'должно':

Ибо Ирод, взяв Иоанна, связал его и посадил в темницу за Иродиаду, жену Филиппа, брата своего; потому что Иоанн говорил ему: **не должно тебе иметь ее** (Мф.: XIV, 3 – 4);

г) частицы 'так':

Так будут последние первыми, и первые последними; ибо много званых, а мало избранных (Мф.: XX, 16).

Некоторые аналитические конструкции императива образованы с использованием дополнительных глагольных единиц, так что вся императивная конструкция приобретает дополнительные коннотативные значения:

1) дополнительная глагольная форма 'смотри(те)' усиливает приказание:

Смотрите не презирайте ни одного из малых сих; ибо говорю вам, что Ангелы их на небесах всегда видят лице Отца Моего Небесного (Мф.: XVIII, 10);

2) К данной группе тяготеют глаголы типа 'надлежит – подлежит':

Но Иисус сказал ему в ответ: **оставь теперь; ибо так надлежит** нам исполнить всякую правду (Мф.: III, 15).

А Я говорю вам, что всякий, гневающийся на брата своего напрасно, **подлежит** суду; кто же скажет брату своему: «рака», **подлежит** синедрону; а кто скажет: «безумный», **подлежит** геенне огненной (Мф.: V, 22).

В тексте Нового Завета представлены также формы повелительного наклонения 3-го лица, которые, по сути, являются также аналитическими: они образуются сочетанием частиц 'пусть', 'пускай' с формами 3-го лица единственного или множественного числа настоящего или будущего простого времени:

Моисей сказал: «Если кто умрет, не имея детей, то брат его **пусть возьмет** за себя жену его и восстановит семья брату своему» (Мф.: XXII, 24).

В «высоких» стилях нередко вместо частицы 'пусть' используют частицу 'да', а в исследуемом тексте Нового Завета «высокий» стиль является главенствующим:

Посему, вот, Я посылаю к вам пророков, и мудрых, и книжников; и вы иных убьете и распнете, а иных будете бить в синагогах ваших и гнать из города в город; **да придет** на вас вся кровь праведная, пролитая на земле, от крови Авеля праведного до крови Захарии, сына Варахиина, которого вы убили между храмом и жертвенником (Мф.: XXIII, 35).

Исследование показывает, что категория побудительности, представленная формами повелительного наклонения, имеет определенные морфологические особенности образования. Эти особенности оказываются свойственными как простым, так и аналитическим императивным формам. Большая грамматическая емкость повелительного наклонения отчасти связана с десемантизацией отдельных его форм. Сюда относятся, в частности, формы 'смотри' и 'возьми', которые могут выступать в роли модально-

экспрессивных частиц. Формы типа 'возьми' встречаются в классических грамматиках, но, как установлено в ходе анализа, эти формы не являются характерными для текста Нового Завета.

В русском языке ряд модально-экспрессивных оттенков связан с употреблением при повелительном наклонении местоимений и частиц. Обычно повелительное наклонение употребляется без личных местоимений, употребление же личных местоимений, параллельных формам лица повелительного наклонения, смягчает волеизъявление и придает ему характер просьбы:

И говорит Ему: если Ты Сын Божий, бросься вниз; ибо написано: Ангелам Своим заповедает о Тебе, и на руках понесут Тебя, да не преткнешься о камень ногою Твоею (Мф.: IV, 6).

4.2. Синтаксические способы образования форм повелительного наклонения

Категория побудительности обладает разнообразным инвентарем периферийных средств выражения. Они пребывают в различных отношениях друг к другу, обладают различной специализацией общего побудительного значения, отличаются сферой употребления. Все неядерные средства являются императивными лишь содержательно: они распознаются в тексте как формы, имеющие общее значение – значение побудительности.

К основным периферийным средствам выражения функционально-семантической категории побудительности в русском языке относятся:

1) выступающие в императивной функции интонационно-, ситуативно- и контекстообусловленные формы настоящего времени изъявительного наклонения, передающие семантику долженствования, волеизъявления, просьбы или требования:

*Посему **говорю** вам: не заботьтесь для души вашей, что вам есть и что пить, ни для тела вашего, во что одеться* (Мф.: VI, 25).

*И говорит им: чашу Мою **будете пить**, и крещением, которым Я крещусь, **будете креститься*** (Мф.: XX, 23);

2) выступающие в императивной функции формы 2-го лица будущего времени. Как известно, 2-е лицо является основной грамматической формой повелительного наклонения. Поэтому не удивительно, что именно формы 2-го лица изъявительного наклонения могут выступать в функции побуждения. Становится ясным также, почему эти формы являются формами будущего времени (или настоящего времени в значении будущего): формы повелительного наклонения, не являясь формами времени, выражают такое желательное действие, реализация которого возможна только в будущем.

Родит же сына и **наречеши** Ему имя: Иисус; ибо Он спасет людей Своих от грехов их (Мф.: I, 21).

Я крещу вас в воде в покаяние, но Идущий за мною сильнее меня; я не достоин понести обувь Его; Он **будет крестить** вас Духом Святым и огнем;... (Мф.: III, 21);

3) формы сослагательного наклонения:

Учитель! Хотелось бы нам видеть от Тебя знамение (Мф.: XII, 38).

4) форма оптативных предложений:

Но чтобы вы знали, что Сын Человеческий имеет власть на земле прощать грехи, – тогда говорит расслабленному: **встань, возьми** постель твою и **иди** в дом твой (Мф.: IX, 17).

Иисус сказал ему: если хочешь быть совершенным, **пойди, продай** имущество твое и **раздай** его нищим; и будешь иметь на небесах; и **приходи и следуй** за Мною (Мф.: XIX, 21);

5) предложения, в структуру которых входит спрягаемая форма глагола:

а) в предложениях при подлежащем со значением 2-го лица форма побудительного наклонения образуется постановкой спрягаемого глагола в форме 2-го лица единственного или множественного числа морфологического повелительного наклонения:

И сказал Иисус сотнику: **иди**, и, как ты веровал, да будет тебе (Мф.: VIII, 13).

И говорит им: **идите** за Мною, и Я сделаю вас ловцами человеков (Мф.: VIII, 19);

б) в предложениях, включающих в свою структуру спрягаемую форму глагола, форма побудительного наклонения образуется соединением спрягаемого глагола в форме 3-го лица единственного и множественного числа с одной из синтаксических частиц ('пусть', 'да'):

Так **да светит** свет ваш пред людьми, чтобы они видели ваши добрые дела и прославляли Отца вашего Небесного (Мф.: V, 16);

б) предложения, в структуру которых не входит спрягаемая форма глагола.

В предложениях форма повелительного наклонения может заменяться словосочетанием 'пусть не будет' (в более высоком стиле – 'да не будет'):

По утру же, возвращаясь в город, взалкал; и увидев при дороге одну смоковницу, подошел к ней и, ничего не нашел на ней, кроме одних листьев, говорит ей: **да не будет** же впредь от тебя плода вовек (Мф.: XXI, 19);

7) вопросительные предложения:

А рабы сказали ему: хочешь ли, мы пойдём, выберем их? (Мф.: XII, 28);

8) императивные фразеологизированные конструкции:

Кто имеет уши слышать – да слышит (Мф.: XIII, 9).

И сбывается над ними пророчество Исайи, которое говорит: слухом услышите – и не уразумеете, и глазами смотреть будете – и не увидите (Мф.: XIII, 14);

9) императивные междометия:

Да будет так! Аминь!

В тексте Нового Завета встречаются как положительные ('иди', 'возьми-те'), так и отрицательные формы императива ('не бойся', 'не называйтесь', 'не ходите'):

*Но Иисус сказал ему: **иди** за Мною и **предоставь** мертвым погребать своих мертвецов (Мф.: VIII, 22).*

***Не берите** с собою ни золота, ни серебра, ни меди в поясы свои, ни сумы на дорогу, ни двух одежд, ни обуви, ни посоха (Мф.: X, 9).*

Таким образом, категория побудительности включает морфологически неоднородные формы, часто используемые в других грамматических парадигмах глагола. Круг этих имплицитно императивных форм весьма широк. Однако доминирующим средством выражения функционально-семантической категории побудительности является императив, ядро системы средств выражения побудительности.²⁵ Все периферийные средства функционально дополняют императив, но, тем не менее, остаются за пределами его парадигмы.

Устанавливая отношение действия к действительности, говорящий совершенно несознательно выражает всю сложнейшую гамму оттенков, характеризующую действие. Эти оттенки не могут быть выражены во всем их многообразии и во всей их тончайшей дифференциации самими формами. Грамматические формы представляют собой только грамматический остов речи, и живая ткань языка продолжает существовать и развиваться с учетом различных интонационно-синтаксических средств.

Результаты данного исследования со всей очевидностью свидетельствуют, что ядром функционально-семантического поля категории побудительности, стержнем, вокруг которого группируются периферийные средства выражения побудительной модальности, являются императивные предложения, где сказуемое выражено глаголом в повелительном наклонении, нередко с различными конкретизаторами категории побудительности. Именно благодаря средствам-актуализаторам побудительному высказыванию

²⁵ АРУТЮНОВА, Н.Д., ПАДУЧЕВА, Е.В. Лингвистическая прагматика. В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16 / Под общ. ред. Е.В. Падучевой. Москва: Прогресс, 1985, с. 3 – 42; ФРАНК, Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике, риторике. В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва: Прогресс, 1986, с. 363 – 373; АЗНАБАЕВА, Л.А. Вступительная статья. В: Теория речевых актов: начальный этап (Хрестоматия). Уфа: Башкирский ГУ, 2001, с. 3 – 10.

придаются различные смысловые оттенки: от вежливых оттенков побуждения до категоричных, резких требований.

5. Семантическая структура категории побудительности

Факты действительности и их связи, являясь содержанием высказывания, могут мыслиться говорящим как реальность, как возможность или желательность, как долженствование или необходимость. Наклонение является морфологическим способом выражения модальных значений. Известно, что наклонение – это словоизменяемая грамматическая категория глагола, обозначающая отношение процесса к действительности и выражающая это значение в спрягаемых формах. Посредством категории наклонения устанавливается оценка реальности или ирреальности высказывания. Категориальное значение форм каждого из трех наклонений может быть совмещено с дополнительными модальными характеристиками – решимости, готовности, допущения, долженствования и другими привнесенными лексической семантикой, синтаксисом и интонацией. В предложении формы одного и того же наклонения могут выражать различные модальные значения, а также употребляться с вторичными значениями в функции других наклонений.

В русском языке категория наклонения является словоизменяемой. Она представлена триединством изъявительного, сослагательного и повелительного наклонений. Морфологическая категория наклонения глагола – это система противопоставленных друг другу рядов форм, выражающих отношение действия к действительности и имеющих значение к реальности (изъявительное наклонение), побуждения (повелительное наклонение) или предположительности, возможности (сослагательное наклонение).

Формы изъявительного, повелительного, сослагательного наклонений – это парадигма спряжения одного и того же слова. Но далеко не всегда возможно образовать формы повелительного наклонения, поскольку субъектом действия может быть и некий предмет, обращение к которому маловероятно. В ряде случаев это может быть связано с лексическим значением глагола: его семантическая структура не содержит семы выражения целенаправленного действия, что исключает и побуждение к такому действию. К примеру, не имеют форм повелительного наклонения безличные глаголы.²⁶

Следует также отметить, что императив является наклонением глагола, формы которого представляют процесс как требуемый или желательный, и выражает волеизъявления говорящего – мольбу, просьбу, требование, приказ, побуждение к действию. Эти оттенки значения актуализируются

²⁶ БОНДАРКО, А.В, БУЛАНИН, Л.Л. *Русский глагол*. Москва: Наука, 1967, с. 132.

при помощи специальных морфологических показателей; кроме того, в процессе их создания большую роль играют также семантические особенности глагола: одна и та же форма может передавать различные модально-экспрессивные оттенки. Более того, упомянутые выше оттенки значения в различных ситуациях общения создаются, прежде всего, с участием супrasegmentных средств, а именно, интонацией, темпом, силой голоса, поскольку «ситуация общения ... оказывает воздействие на все аспекты языка [выделено нами – А.И, Р.И.] как инструмента реализации целей сообщения»²⁷: одна и та же форма, произнесенная с различной интонацией, может обозначать и приказ, и мольбу, и требование, и совет, и вежливое побуждение к действию:

Тогда скажет и тем, которые по левую сторону: «идите от Меня, проклятые, в огонь вечный, уготованный диаволу и ангелам его: ибо алкал Я, и вы не дали Мне есть; жаждал, и вы не напоили Меня; был странником, и не приняли Меня; был наг, и не одели Меня; болен и в темнице, и не посетили Меня» (Мф.: XXV, 35).

Повелительное наклонение, выражающее побуждение собеседника к действию, отличается от изъявительного не только значением, но и особой интонацией – решительного, волевого восклицания.

Другим важнейшим условием реализации форм императива является семантика глагола, которая оказывается определяющей при выборе прагматической установки говорящего. В этом смысле преобладающую роль в актуализации категории побудительности играют глаголы с ведущей семой говорения. При этом главное в значении этих лексических единиц – достижение результата, воздействия на эмитента, установление вневременных качественных отношений между объектами реальной действительности, а не конкретизация процесса коммуникации.²⁸

Евангелический текст является религиозным сводом жизненных правил, заповедей, где главное действующее лицо, Иисус Христос, дает наставления окружающим, поучает их, советует, увещевает. Поэтому в тексте приоритетным среди наклонений следует признать императив, поскольку

²⁷ ИВАНОВ, А.В. Варьирование фонетических процессов в различных типах коммуникативных ситуаций как предмет изучения коммуникативной фонетики. В: Проблемы культуры, языка, воспитания: Сб. науч. статей. Вып. IV. Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2000, с. 75.

²⁸ ИВАНОВА, Р.А. Логико-семантическая категория делиберативности как герменевтический признак сакрального текста. В: Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета имени Н.А. Добролюбова. Вып. 14. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2011, с. 33.

его формы, прежде всего, реализуют значения требования, желательности или волеизъявления говорящего.

Семантическая структура категории побудительности может быть представлена различными значениями. Наиболее признанной является концепция, согласно которой структуру данной функционально-семантической категории формируют значения сослагательности, условности, желательности, побудительности и долженствования.²⁹

Безусловно, в тексте Нового Завета глагольные формы реализуют весь репертуар модальных значений. Анализ семантической структуры следует начать с форм желательного наклонения, поскольку оно передает отвлеченную устремленность к какой-либо действительности, причем эта действительность может мыслиться как неопределенно отнесенная и в будущее, и в настоящее, и в прошлое. Эти различия могут эксплицироваться дополнительно соответствующими частицами 'да', 'пусть', 'так' и рядом других частиц, оформленных также определенным интонационным рисунком:

Сказано также, что если кто разводится с женою своею, пусть даст ей разводную (Мф.: V, 31).

Да придет Царствие твое; да будет воля Твоя и на земле, как на небе; (Мф.: VI, 10).

В целом, повелительное наклонение призвано передавать значения волеизъявления в различной форме. Система средств выражения в этом случае не ограничена, ибо весь массив как центральных, так и периферийных средств может служить для передачи соответствующей семантики.

Побудительное наклонение также включает сему выражения воли, направленной на осуществление чего-либо. Этот элемент значения объединяет ряд более частных значений, совмещающих значение повеления со значением пожелания, требования, допущения, а также сложившиеся на основе побудительности переносные значения:

Встаньте, пойдём: вот, приблизился предающий Меня (Мф.: XXVI, 46).

Просящему у тебя дай и от хотящего занять у тебя не отвращайся (Мф.: V, 42).

Но чтобы вы знали, что Сын Человеческий имеет власть на земле прощать грехи, – тогда говорит расслабленному: встань, возьми постель твою и иди в дом твой (Мф.: IX, 6).

Как уже говорилось выше, общее значение форм повелительного наклонения заключается в выражении побуждения к определенным действиям, в котором могут быть вычленены более тонкие эмоционально-психологические оттенки:

²⁹ ШВЕДОВА, Н.Ю. Грамматика русского языка. Т. 1. Москва: Просвещение, 1954, с. 376.

1) просьба: *и говорит: **встань, возьми** Младенца и Матерь Его и **иди** в землю Израилеву, ибо умерли искавшие души Младенца* (Мф.: II, 20);

2) наставление: *Но Иисус тотчас заговорил с ним и сказал: **ободритесь!** Это Я, не бойтесь* (Мф.: XIV, 27);

3) требование: *Он же сказал: **иди*** (Мф.: XIV, 29);

4) приказ: *Петр сказал ему в ответ: Господи! если это Ты, **повели** мне придти к Тебе по воде* (Мф.: XIV, 28).

Побудительное значение охватывает все формы повелительного наклонения. В формах 2-го лица единственного и множественного числа это значение проявляется как побуждение, обращенное к адресату – тому самому лицу, которое побуждается к действию (или к нескольким лицам, а иногда и предметам):

*И вот, двое слепых, сидевшие у дороги, услышавши, что Иисус идет мимо, начали кричать: **помилуй** нас, Господи, Сын Давидов!* (Мф.: XX, 31).

*Иисус же сказал им в ответ: истинно говорю вам: если будете иметь веру и не усомнитесь, не только сделаете то, что сделано со смоковницею, но, если и горе сей скажете: **«поднимись и ввергнись в море»**, – будет; и все, чего ни попросите в молитве с верою, получите* (Мф.: XXI, 21).

В формах совместного действия побуждение также обращено к адресату, но при этом подразумевается и участие говорящего:

*Но виноградари, увидевши сына, сказали друг другу: это наследник; **пойдем, убьем его и завладеем** наследством его* (Мф.: XXI, 38).

Различные оттенки побуждения определяются ситуацией речи, намерением и эмоциональным отношением говорящего, и в этих случаях формы повелительного наклонения играют ведущую роль:

*Итак, **бодрствуйте**, потому что не знаете ни дня, ни часа, в который придет Сын Человеческий* (Мф.: XXIV, 42).

Помимо самой глагольной формы, в передаче различных вариантов побуждения участвуют разнообразные элементы модальности. Эмоционально-экспрессивная окраска побуждения существенно изменяется, когда единственное число употребляется при обращении ко многим:

*Иисус же сказал: **не убивай; не прелюбодействуй; не кради; не лжесвидетельствуй; почитай** отца и мать; и; **люби** ближнего твоего, как самого себя* (Мф.: XIX, 18).

Можно добавить, что данные формы императива выражают побуждение к действию и тем самым имплицитно подразумевают ещё не совершившееся действие, то есть действие, которое должно или может произойти в будущем; но именно потому, что выражается только желание, побуждение к совершению действия, эта форма не является формой будущего времени. Если говорящий желает побудить кого-либо к совершению действия, то он

пользуется именно формами повелительного наклонения. Указанные единицы наиболее точно эксплицируют различные оттенки побуждения, поскольку они обозначают действия, которые могут произойти только после соответствующего высказывания.³⁰

Следующим наиболее употребительным видом можно признать долженствовательное наклонение, среди основных значений которого выделяются обязательность, вынужденность, предписанность осуществления какого-либо действия:

*Также, когда поститесь, **не будьте унылы**, как лицемеры; ибо они принимают на себя мрачные лица, чтобы показаться людям постящимися (Мф.: VI, 16).*

Форма долженствовательного наклонения инвариативна. Предложения в форме указанного наклонения могут обозначать долженствование как вынужденность единичной ситуации или как долженствование, диктуемое обычаем, привычным укладом, сложившимися правилами:

*С того времени Иисус начал открывать ученикам Своим, что Ему **должно** идти в Иерусалим и много пострадать от старейшин и первосвященников и книжников, и быть убиту, и в третий день воскреснуть (Мф.: XVI, 21).*

*Ибо Ирод, взяв Иоанна, связал его и посадил в темницу за Иродиаду, жену Филиппа, брата своего; потому что Иоанн говорил ему: **должно** тебе иметь ее (Мф.: XIV, 3).*

Данные побудительные высказывания носят выраженный характер обязательного исполнения действия или значение облигаторного требования.

Значительно реже в тексте встречаются формы сослагательного наклонения, сопряженные со значениями категории побудительности:

***Миришь** с соперником твоим скорее, пока ты еще на пути с ним, чтобы соперник не отдал тебя судье, а судья **не отдал бы** тебя слуге, и **не ввергли бы** тебя в темницу; истинно говорю тебе: ты не выйдешь оттуда, пока не отдашь до последнего кодранта (Мф.: V, 25).*

***Не давайте** святыни псам и **не бросайте** жемчуга вашего пред свиньями, чтоб они не попрали его ногами своими и, обратившись, не растерзали вас (Мф.: VII, 6).*

Сочетаемостный потенциал категории сослагательности с другими значениями в круге побудительной модальности состоит в их коммуникативном целеполагании, в основе которого лежит семантическое и грамматическое взаимодействие.

Последней среди рассматриваемых категорий следует назвать категорию

³⁰ ЛЕКАНТ, П.А. Современный русский литературный язык. Москва: Высшая школа, 2001, с. 247.

условности, которая включает в себе сему побуждения к действию с учетом выполнения ряда условий:

Если же хочешь войти в жизнь вечную, соблюди заповеди (Мф.: XIX, 17).

В данном случае указанная категория объединяет ряд более частных значений, совмещающих значение побуждения со значением допущения, условия, оптатива и сложившиеся на основе побудительности коннотативные значения.

Когда основная форма императива, представленная глаголами 2-го лица, входит в контекст, исключающий непосредственное побуждение, обращенное к адресату, возникает противоречие между грамматическим значением формы и значением контекста. Как отмечает А.В. Бондарко, это противоречие разрешается по-разному: в зависимости от типа контекста, в который попадает наша форма, ее побудительное значение преломляется, отражается в том или ином модальном оттенке. В одних случаях этот оттенок не так далек от значения побуждения, в других – непосредственная связь исчезает, но всегда сохраняется семантика ирреального наклонения.³¹

В семантическую структуру категории побудительности включаются и коннотативные значения. В отдельных побудительных высказываниях можно заметить постепенный переход от собственно побуждения к наставлению, пожеланию:

Иисус сказал ему: если хочешь быть совершенным, пойди, продай имение твое и раздай нищим; и будешь иметь сокровище на небесах; и приходи и следуй за Мною (Мф.: XIX, 21).

На границе между прямым и переносным употреблением исследуемых форм находятся тексты, в которых с наибольшей отчетливостью проявляется экспрессивный характер побуждения:

Тогда ученики Его, подошедши к Нему, разбудили Его и сказали, Господи! спаси нас: погибаем (Мф.: VIII, 25).

В данном случае сема коннотативности наряду с основным значением убедительно указывает на требование незамедлительного исполнения действия.

Нередко в формах императива способны актуализироваться и некоторые дополнительные экспрессивные оттенки категории побудительности, проявляющиеся в видовых различиях глагольных единиц. Например, для выражения приказа или категорического требования чаще употребляются формы повелительного наклонения глаголов совершенного вида:

И говоря: Разрушающий храм и в три дня Созидающий! спаси Себя Самого, если Ты Сын Божий, сойди с креста (Мф.: XXVII, 40).

³¹ БОНДАРКО, А.В. К проблематике функционально-семантических категорий..., с. 29.

Иисус сказал ему: «**возлюби** Господа Бога твоего всем сердцем твоим, и всею душою твоею, и всем разумением твоим» (Мф.: XXII, 37).

Посредством форм повелительного наклонения глаголов несовершенного вида обычно выражается просьба или совет:

*И кто принудит тебя идти с ним одно поприще, **иди** с ним два* (Мф.: V, 41).

***Почитай** отца и мать; и: **люби** ближнего твоего, как самого себя* (Мф.: XIX, 19).

Исследование показывает, что для выражения приказа или категорического требования чаще употребляются формы повелительного наклонения глаголов совершенного вида; формами повелительного наклонения глаголов несовершенного вида обычно выражаются просьба или совет.

В тех случаях, когда волеизъявление не предполагает немедленного исполнения действия, а имеет место побуждение к действию постоянному и/или повторяющемуся, формы повелительного наклонения бывают лишены экспрессивного оттенка:

*В какой бы город или селение ни вошли вы, **наведывайтесь**, кто в нем достоин, и там **оставайтесь**, пока не выйдете;* (Мф.: X, 11).

***Молитесь**, чтобы не случилось бегство ваше зимою, или в субботу; ибо будет тогда великая скорбь, какой не было от начала мира доныне, и не будет* (Мф.: XXIV, 20).

Вместе с тем, именно формы повелительного наклонения, представленные формами второго лица, заключают в себе значение, спряженное с выражением большей категоричности:

*А Я говорю вам: **не клянись** вовсе: ни небом, потому что оно престол Божий; ни землею, потому что она подножие ног Его; ни Иерусалимом, потому что он город великого Царя; ни головой твоей не клянись, потому что не можешь ни одного волоса сделать белым или черным* (Мф.: V, 34 – 35).

Сочетания 'пусть', 'пускай' и глагольной формы, адресованные к 3-му лицу единственного или множественного числа, обозначающие побуждение к действию, обычно употребляются с местоимениями 'он', 'она', 'они' или с существительными, называющими лицо или предмет:

*Уповал на Бога: **пусть** теперь **избавит** Его, если Он угоден Ему* (Мф.: XXVII, 43).

Частотно в тексте встречается употребление с другими формами повелительного наклонения глагольной единицы 'смотри', представляющей собой результат десемантизации лексико-грамматического значения глагола. Использование этой глагольной единицы подчеркивает необходимость выполнения даваемых советов, рекомендаций:

***Смотрите**, не творите милостыни вашей пред людьми с тем, чтобы*

они видели вас: иначе не будет вам награды от Отца вашего Небесного (Мф.: VI, 1).

И говорит ему Иисус: **смотри**, никому не сказывай; но пойди, покажи себя священнику и принеси досуг, какой повелел Моисей, во свидетельство им (Мф.: VIII, 4).

Частицы 'так', 'да' придают высказыванию оттенок желательности:

Так будут последние первыми, и первые последними; ибо много званых, а мало избранных (Мф.: XX, 16).

Распявшие же Его делили одежды Его, бросая жребий; **да** сбудется реченное чрез пророка: «разделили ризы Мои между собою и об одежде Моей бросали жребий» (Мф.: XXVII, 35).

При употреблении глагольных форм повелительного наклонения с отрицанием выражается, как правило, значение запрещения:

Итак, если скажут вам: «вот, Он в пустыне», – **не выходите**; «вот, Он в потаенных комнатах», – **не верьте**; ... (Мф.: XXIV, 26).

Между тем, как сидел он на судейском месте, жена его послала ему сказать: **не делай** ничего Праведнику Тому, потому что я ныне во сне много пострадала за Него (Мф.: XXVII, 19).

Отдельные отрицательные формы повелительного наклонения чаще всего не несут запретительной семантики. По значению они ближе к пожеланию, совету, предупреждению, просьбе:

Сих двенадцать послал Иисус, и заповедовал им, говоря: на путь к язычникам **не ходите**, и в город Самарянский **не входите** (Мф.: X, 5).

Адресат побуждения может быть обозначен именительным падежом в звательной функции (в функции обращения):

И вот двое слепых, сидевшие у дороги, услышавши, что Иисус идет мимо, начали кричать: помилуй нас, **Господи, Сын Давидов** (Мф.: XX, 30).

Формы повелительного наклонения под влиянием контекста могут не только видоизменять значение требования, побуждения, но и приобретать значения, свойственные изъявительному и сослагательному наклонениям. Эта широта значения приводит к тому, что в некоторых случаях однозначно определить значение форм повелительного наклонения не удастся. Вопрос о значениях различных наклонений в русском языке еще далек от своего окончательного решения.

Горе вам, книжники и фарисеи, лицемеры, что поедаете дома вдов и лицемерно долго молитесь: за то **примете** тем большее осуждение (Мф.: XXI, 14).

Ибо легче сказать: **прощаются** тебе грехи, или сказать: **встань и ходи?** (Мф.: VIII, 5).

Способность той или иной формы наклонения выражать не одно, а несколько значений не говорит еще о том, что в данном случае имеется два

или несколько наклонений, так как наклонения могут употребляться в значении других наклонений.

Существует еще одно значение – значение так называемого воображаемого повелительного наклонения (*imperativus imaginarius*), которое может быть выражено имплицитно благодаря использованию вместе с соответствующими глагольными формами некоторых местоименных слов или союзов, например:

*Истинно говорю вам: **что** вы свяжете на земле, **то** и будет на небе; и **что** разрешите на земле, **то** и будет разрешено на небе* (Мф.: XVI, 11).

Се, оставляется вам дом ваш пуст (Мф.: XXIII, 38).

Анализ семантической структуры категории побудительности показывает, что, безусловно, между формами выражения категории побудительности и семными значениями существует релевантная связь, но при этом следует сказать, что семантика ее отдельных компонентов постоянно модифицируется, обнаруживая различную степень интенсивности выражения значений. Значимым компонентом плана содержания категории побудительности являются сема побуждения к действию, сема волеизъявления и значение долженствования, порой принуждения к выполнению того или иного выполнения действия. Побудительная модальность выступает в тексте святого Евангелия в качестве одного из основных видов модальности.

6. Выводы

1. Модальные значения находят свое выражение в тексте Нового Завета благодаря специфическому лексико-грамматическому обеспечению, которым обладает язык для наименования и описания категорий и отношений реального мира. В исследуемом тексте субъективная модальность реализуется в рамках дихотомии – реальная / ирреальная модальность. В качестве конститuenta категории ирреальной модальности выступает категория побудительности, в круг значений которой входят субкатегории желательности, долженствования, сослагательности, условности и др.

2. Основным категориальным значением повелительного наклонения является значение побуждения, на котором основано употребление форм повелительного наклонения. Категория побудительности обладает чрезвычайно богатым арсеналом выразительных средств, центральное место среди которых занимают императивные формы глагола. По направлению к периферии эти средства градуируются по степени значимости, но основным периферийным средством выступают побудительные предложения, в которых значение побудительности выражается посредством различных глагольных форм повелительного наклонения.

Значение побудительности может быть актуализировано также благодаря использованию форм совместного действия, употреблению частиц в исследуемых глагольных формах, модальных слов, определяющих виртуальность высказывания – побуждение, пожелание, намерение, требование, – которые, эксплицируя эмоционально-психологический настрой говорящего, не могут быть проверены на предмет достоверности и соответствия объективной реальности.

3. Семантическая структура категории побудительности, реализуемой в тексте Евангелия от Матфея, обнаруживает свою многозначность. В исследуемом тексте средствами языка выражаются все оттенки эмоционально-побудительных значений – от самых мягких, просительных, некатегоричных, вежливых до самых резких, грубых, настойчивых. Семантическая структура побудительных высказываний наряду с основными значениями включает также коннотативные, выражаемые в комбинаторике с основными. Пересечение основных и коннотативных значений представляется специфической особенностью экспликации категории побудительной модальности в тексте Нового Завета.

Summary: SEMANTIC STRUCTURE AND MEANS OF EXPRESSING HORTATIVITY IN THE RUSSIAN TEXT OF THE GOSPEL OF ST. MATTHEW. *The paper discusses the actualization of a significant category of modality, namely, the logical-semantic category of hortativity on the basis of analysis of an exhaustive set of modal meanings. The relationship between the logical and language modalities is revealed. The study identifies grammatical features of realization of the central and peripheral means of expressing the hortative modality in the text of the Gospel of St. Matthew. In the analyzed text, linguistic means are used to express the entire spectrum of emotional-hortative meanings, ranging from the most delicate, polite and precatory to the most vehement, aggressive and obstinate ones. Along with the primary meanings, the semantic structure of hortative utterances also includes the connotative meanings which are expressed in combination with the primary ones. The overlap of primary and connotative meanings is a specific feature of hortativity in the New Testament texts.*

TOPONYMÁ A STREDOVEKÁ CESTNÁ SIĽ NA POHRONÍ A POIPLÍ

Peter Ivanič

Dôležitou súčasťou bádania o dopravnej sieti v minulosti je aj výskum toponým. Niektoré obecné, chotárne a terénne názvy priamo svedčia o trasách ciest.¹ Príspevok prezentuje výskum tohto typu pomenovaní v oblasti Pohronia a Poiplia.

Na Slovensku je problematika toponým a cestnej siete čiastočne zapracovaná v dielach P. Ivaniča², B. Kleina³, M. Majtána⁴ a M. Slivku⁵. Doteraz chýba delenie topografických názvov ciest (na rozdiel od susedného Česka). Tu už v roku 1924 A. Sedláček rozdelil pomenovania ciest na základe výskumu historických prameňov do troch skupín. Do prvej zaradil názvy ciest, ktoré označovali, kam sa po nich dá dopraviť. V druhej skupine pomenovanie určovalo, na čo cesty slúžili, a do tretej skupiny patrili názvy, pri ktorých sa dôvod vzniku ich pomenovania nedal určiť. L. Olivová-Nezbedová vypracovala podrobné triedenie názvov ciest na základe doterajšieho výskumu a rozdelila ich do nasledujúcich skupín a podskupín: 1) podľa ľudských sídiel a ich častí (1. 1. vlastné meno sídla, 1. 2. všeobecné meno sídla), 2) podľa neobývaných miest (2. 1. vlastné meno neobývaného miesta, 2. 2. všeobecné meno neobývaného miesta), 3) podľa choronym, 4) podľa osôb (4. 1. vlastné meno osoby, 4. 2. všeobecné meno osoby), 5) podľa vlastností cesty (5. 1. poloha relatívne, 5. 1. 1. poloha všeobecne, 5. 1. 1. poloha číselne, 5. 2. tvar, 5. 3. farba, 5. 4. vek, 5. 5. kvalita, 5. 5. 1. cesty, 5. 5. 2. podľa materiálu, z ktorého bola cesta postavená, 5. 5. 3. podľa objektov v blízkosti cesty, 5. 6. veľkosť), 6) podľa funkcie cesty, 7) podľa určitej historickej alebo miestnej udalosti, ktorá

¹ Bližšie pozri CHOC, Pavel: Vývoj ciest a dopravy v Čechách do 13. stoley. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 1965, roč. 70, č. 1, s. 26. SLIVKA, Michal: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). In: *Archaeologia Historica* 23. Brno 1998, s. 263 – 269.

² IVANIČ, Peter: Komunikácie na Pohroní v období stredoveku. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 4, s. 617 – 632. IVANIČ, Peter: Komunikácie na Poiplí v období stredoveku. In: *Medea. Studia mediaevalia et antiqua*. 10. Bratislava 2006, s. 55 – 76. IVANIČ, Peter: Cestná sieť na území dnešného Slovenska v stredoveku. Príspevok k metodike. In: *Acta Nitriensiae*. 9. Nitra 2007, s. 150 – 174. IVANIČ, Peter: Rekonštrukcia komunikácií na dolnom Pohroní v stredoveku. In: *Zborník Tekovského múzea v Leviciach*. 7. Levice 2008, s. 34 – 48.

³ KLEIN, Bohuš: Zásady určovania stredovekých ciest v geografickom prostredí. In: *Vlastivedný zborník Považia*. 13. Martin 1978, s. 19 – 39.

⁴ MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava 1996.

⁵ SLIVKA, ref. 1, s. 263 – 269.

je s cestou spojená, 8) mená ciest, pri ktorých je jasné, že ide o vlastné meno alebo apelatívum, 9) motivačne nejasné pomenovania.⁶ Toto delenie je akceptovateľné aj pri výskume toponým na Slovensku.

Keď uvažujeme o toponymách na území Slovenska, ktoré súvisia s komunikáciami, na prvom mieste treba spomenúť pomenovania *cesta*, *hradská*. Medzi ďalšie takéto pomenovania patria aj slová *draha*, *drahy*, ktoré sú známe z celého územia Slovenska. Ich významové používanie sa však rôznilo. Okrem cesty znamenali chodník, cestu pre dobytok, pásy neobrábanej pôdy s vyšliapanými chodníkmi a podobne.⁷ Ďalšie slová používané pri terénnych názvoch na označenie cesty sú *závoz*, *úvoz*, *súvoz*, *vývoz*, ktoré sa na našom území používajú hromadne. Ich základný význam vysvetľuje M. Majtán ako *hlboká poľná alebo lesná cesta (úsek cesty), zarezávajúca sa do terénu*.⁸ Toto toponymum je odvodené od slova *voz*, ktoré sa v niektorých prípadoch vyskytuje aj v názve dedín (Vozokany v okrese Galanta a Topoľčany, Malé a Veľké Vozokany v okrese Zlaté Moravce a Voznica v okrese Žarnovica).

Cestu môže označovať aj slovo *púť* alebo *pút* používané v ustálených spojeniach, ako napr. Krivá púť, Pod púťou, Hradská púť.⁹ Ako uvádza R. Květ, pojem *pút* bol v starej češtine synonymom pre slovo *cesta*. Jeho pôvodný význam bol odvodený od indoeurópskeho slova *pont*, čiže prekonávanie neschodného terénu.¹⁰ Chodníky vyšliapané dobytkom alebo zverinou sa v slovenčine označujú ako *prť*, *pirť*, *slač*.¹¹ Slovo *šance* môže takisto dokladať existenciu komunikácií. Ďalším ukazovateľom smeru a trás stredovekých ciest sú miestne názvy typu *prosiek*, *prosek*, *proseč*, ktoré možno spájať s budovaním zásekov, priesekov z kameňov a stromov v prípade vojenského nebezpečenstva na cestách.

Na existenciu ciest a priechodov môžu poukazovať aj miestne a chotárne názvy významovo a funkčne odvodené od *jablone*, ako napríklad *Jablonica*, *Jablunkova* podobne. Už B. Varsik poukázal na skutočnosť, že tieto názvy sa vyskytujú pri dôležitých priechodoch a cestných spojoch, ktoré spájali Uhorsko so zahraničím. Jablone zohrávali v stredoveku osobitnú úlohu pri obrane krajinských hraníc a ciest smerujúcich za hranice. Divo rastúce jablone sa používali na budovanie zásekov a prekážok na stredovekých cestách. Podobnú úlohu mali aj divo rastúce slivky. Stredovekí strážcovia hraníc mohli vybudovať prekážky z kmeňov

⁶ Podrobnejšie k tomuto deleniu pozri OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Cesty v Čechách a jejich vlastní jména. In: OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše et al.: *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha 1995, s. 308 – 327.

⁷ MAJTÁN, ref. 4, s. 62.

⁸ MAJTÁN, ref. 4, s. 61.

⁹ MAJTÁN, ref. 4, s. 60 – 61.

¹⁰ KVĚT, Radan: *Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků*. Praha 2003, s. 156.

¹¹ MAJTÁN, ref. 4, s. 63.

jabloňových a slivkových stromov na dlhšom úseku cesty len v tom prípade, keď rástli v hustých alejach na okrajoch ciest.¹² Okrem tejto základnej a strategicko-vojenskej úlohy slúžili jablká a slivky aj ako ovocie proti smädu v horúcich letných dňoch pre ľudí i zvieratá. Prospešnosť ovocných stromov pri cestách uznali aj ďalšie generácie a vysádzanie ovocných stromov popri miestnych komunikáciách pretrvalo do súčasnosti. Podobnú funkciu, akú v pohraničných oblastiach zohrávali dreviny jabloní a sliviek, mali aj stromy divo rastúcich hrušiek. Miestne a chotárne názvy odvodené od tejto dreviny sú tiež vo väčšine prípadov umiestnené na dôležitých stredovekých cestách, najmä vojenského významu.¹³ R. Květ uvádza v súvislosti s pomenovaním starých ciest a s nimi spojených javov, že názvy typu Jablonica, Jablonec, Jablonné súvisia s pojmom *gabella*, ktorý má keltský pôvod. Toto slovo sa používalo vo význame clo, mýto alebo povinné dávky.¹⁴

Ďalší miestny názov, ktorý dokladá existenciu stredovekých ciest, je odvodený od *trstia* rastúceho na močaristých a vlhkých územiach. Názvy typu Trstená, Trstenice a Trstie sa vyskytujú predovšetkým v blízkosti hraníc.¹⁵ Miestne názvy odvodené od slova *suchý* označovali suché miesta a priechody vhodné na prepravu a mali aj orientačný význam.¹⁶ S cestami treba spájať aj pomenovania typu *Stráž*. Toto toponymum sa používalo na označenie vrchov v blízkosti ciest, odkiaľ bol dobrý výhľad na okolitú krajinu. V niektorých prípadoch tu existovali strážne objekty, prípadne veže.¹⁷ V oblastiach južného Slovenska sa pre ne vyskytuje maďarské pomenovanie *Örhegy*.

O trasách ciest svedčia aj miestne pomenovania *brána*, *branec*, *branisko*. V latinských listinách sú uvádzané ako *portae*. Tento názov sa vyskytuje predovšetkým pri priechode z jednej krajiny do druhej. V takomto mieste sa zbievalo viacero komunikácií.¹⁸

Predpokladá sa, že miestne názvy pochádzajúce zo slovenského *komjata* (maď. *komnát*, lat. *camenata*) súvisia s trvalými cestnými stanicami (hostince, ubytovne pre cestujúcich), ktoré existovali pri cestách. Tie sa nachádzali v odľahlejších polohách a boli situované obyčajne pri významných geografických priechodoch ciest, najmä riekach a pohoriach.¹⁹ Z územia Slovenska to dokazujú názvy obcí Komjatice a Komjatná.

Podobný význam možno predpokladať aj pri toponymách, ktoré sú odvodené

¹² VARSÍK, Branislav: *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava 1973, s. 301 – 303.

¹³ KLEIN, ref. 3, s. 24.

¹⁴ KVĚT, ref. 10, s. 154. Tu je uvedená aj literatúra k problematike tohto pojmu.

¹⁵ KLEIN, ref. 3, s. 25.

¹⁶ KLEIN, ref. 3, s. 28.

¹⁷ Bližšie pozri SLIVKA, ref. 1, s. 264.

¹⁸ KVĚT, ref. 10, s. 154.

¹⁹ KLEIN, ref. 3, s. 26.

od slovanského slova *istba*. Na Slovensku sa vyskytujú názvy Istebné, Istebník. V nemčine sa používal názov odvodený od slova *die Stube* (obývacia izba). Rovnako sa vyskytoval pri dôležitých komunikáciách.²⁰

Na stredoveké trasy ciest poukazujú aj časté výskyty miestnych a chotárnych názvov typu *Mních, Mníšek, Remata* (z lat. *heremitarum*). Tieto pomenovania sa vyskytujú na celom území Slovenska. Súvisia s existenciou kláštorov, resp. mníšskych pustovní. Kláštory sa najmä v horských terénoch starali aj o dobrý stav stredovekých ciest v bezprostrednom okolí svojich sídel a starostlivosť o putujúcich blížnych bola niekedy aj v regulách.²¹ S cestami možno spájať aj chotárne názvy odvodené od slova *križ*. Pri toponymách odvodených od tohto apelatíva možno predpokladať okrem iného aj to, že dokazujú existenciu križa pri dôležitej ceste alebo sa na takto pomenovanom mieste stretávali (križovali) komunikácie.²²

Pomenovania odvodené od cudzích etník sa tiež zaraďujú medzi toponymá, ktoré dokladajú prítomnosť ciest. Tieto etniká boli totiž usadené pri dôležitých komunikáciách, priechodoch cez rieky a na obranných pohraničných zásekoch. Na území Slovenska sa zachovalo hneď niekoľko takýchto pomenovaní. O príslušníkoch ruskej národnosti svedčia názvy *Ruzska, Orozs, Ruskov*.²³ Na prítomnosť Pečenehov poukazujú pomenovania *Pečeňady, Pečenice, Pečeňany, Bešeňov*.²⁴ Etnikom, ktoré plnilo strážnu funkciu, boli Sikulovia, po ktorých sa zachoval názov *Sekule* (okr. Senica).²⁵ Po Plavcoch (Kumánoch) sa zachovali miestne názvy *Plaveč* a označenie dedín s prívlastkom *Plavecký*.²⁶ Na južnom Slovensku vznikli počas 10. a 11. storočia názvy dedín podľa jednotlivých kmeňov staromaďarského kmeňového zväzu. Konkrétne ide o pomenovania *Magyar, Gyarmat, Nyék* (z toho slovenské Nekyje), *Kér* (z toho slovenské Kiar), *Keszi* (z toho slovenské Kosihy), *Kürt*. Menej sa vyskytujú názvy *Jenő* a *Tarján*.²⁷ R. Krajčovič sem zaraďuje ešte *Varsány* a *Tárkány*.²⁸

²⁰ KLEIN, ref. 3, s. 26 – 28.

²¹ KLEIN, ref. 3, s. 29.

²² MALINIÁK, Pavol: „Meta ad modumcrucissculpa“. Križe na hraniciach majetkov vo Zvolenskej stolici. In: KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav: *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti. I.* Bratislava 2006, s. 396.

²³ VARSÍK, Branislav: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku.* Bratislava 1984, s. 152 – 154.

²⁴ VARSÍK, ref. 23, s. 166 – 170.

²⁵ VARSÍK, ref. 23, s. 170 – 172.

²⁶ VARSÍK, ref. 23, s. 173 – 177.

²⁷ VARSÍK, ref. 23, s. 165 – 167.

²⁸ KRAJČOVIČ, Rudolf: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.* Bratislava 2005, s. 125.

Názvy ciest v stredovekých prameňoch

Stredoveké písomné pramene zachytávajú aj priame pomenovanie ciest v skúmanej oblasti. Pri metácii Hokoviec sa v roku 1416 spomína komunikácia nazývaná *Butyanvta*.²⁹ S názvom *Bathivth* sa stretávame aj v roku 1493.³⁰ S veľkou pravdepodobnosťou sa takto volala cesta do Bátoviec, ktorá viedla cez Hontianske Moravce, Hontianske Trstfany a Žemberovce. Doložená je aj pri metácii Hontianskych Trstian (*Nadas*) ako *via Bath* v roku 1343 a v roku 1496 ako *via Bwttyanwtha alias Bathwtha*.³¹ Z roku 1327 pochádza záznam o ceste medzi Nemčiňanmi a Čiernymi Kľačanmi, ktorá sa nazývala Čákiho cesta (*Chakyut*).³² V blízkosti existoval prievoz cez Hron, ktorý sa uvádza v roku 1251 a dodnes je nazývaný ako Mačací brod (*Machkazormw*).³³ Uvádza sa aj cesta nazývaná *Urrech*, vedúca do Čitár (*Chithar*).³⁴ Z roku 1351 pochádza zmienka o ceste západne od rieky Zolná – *ad quendam viam Czabanahurhuth* –, ktorá podľa M. Ďurkovej smerovala pravdepodobne do Hrochote.³⁵ P. Maliniak sa však domnieva, že podľa pomenovania ide o vlastnícke označenie tejto komunikácie.³⁶ Zaujímavá je zmienka z roku 1356 o ceste z názvom *Igov závoz* (*via Igow zawos*) medzi Priechodom a Podkonicami. P. Maliniak predpokladá, že aj v tomto prípade názov odzrkadľuje pravdepodobne vlastníka.³⁷ V roku 1373 sa spomína pri Neninciach (Nyenye) komunikácia s názvom *Berchuth*.³⁸

Toponymá na Pohroní a Poiplí

Priame svedectvo o hlavnej ceste popri Hrone sa zachovalo v pomenovaní *Za vavcovskou cestou*, východne od Želiezoviec. Dokladá, že touto cestou sa nechodilo

²⁹ MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván (eds.): *Zsigmondkori oklevéltár V. (1415 – 1416)*. Budapest 1997, č. 1501.

³⁰ BAKÁCS, István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest 1971, s. 59.

³¹ BAKÁCS, ref. 30, s. 159.

³² GYŐRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest 1963, s. 463.

³³ GYŐRFFY, ref. 32, s. 459. MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava 1971, s. 266, č. 380.

³⁴ FEJÉR, György (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VIII/1*, Budapest 2004 (PC CD-ROM), s. 111, č. 38. SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislava 1980, s. 88, č. 147. Dnes sú Čitáre zaniknutou osadou v katastri Kozároviec. IVANIČ, Peter: *Zaniknutá dedina Štitáre (Čitáre) v katastri Kozároviec*. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2006*. Nitra 2008, s. 86.

³⁵ ĎURKOVÁ, Mária: *Sídliskové pomery na Víglašskom panstve do začiatku 16. storočia*. In: *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 1, s. 30, pozn. 53.

³⁶ MALINIÁK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2009, s. 214.

³⁷ MALINIÁK, ref. 36, s. 215.

³⁸ BAKÁCS, ref. 30, s. 163.

len do Ostrihomu, ale aj ďalej.³⁹ Pomenovanie *Strážske pri hradskej* sa nachádza západne od Štúrova, južne od cesty do Mužly.⁴⁰ Názov *Slepá cesta* sa vyskytuje popri komunikácii medzi Bielovcami a Ipelšským Sokolcom.⁴¹ Chotárny názov *Pri veľkej ceste* v katastri obce Bory v blízkosti Santovky svedčí o spomínanej veľkej ceste z Levíc do Hokoviec.⁴² Západne od Čankova a severne od cesty z Levíc do Santovky je chotár s názvom *Za krškárskou cestou*.⁴³ V chotári dediny Rybník nad Hronom sa vyskytujú názvy *Tekovská cesta*, *Kosická cesta*, *Kamenný most*.⁴⁴ Pomenovanie *Kamenný most* sa objavuje aj v chotári Hronských Kosíh. Názov *Pri ceste* nájdeme západne od Želiezoviec. Pomenovanie chotára *Drahy* sa vyskytuje v katastri Kozároviec.⁴⁵ Označenie *Vásárosúti* je zakreslené západne od Šároviec v blízkosti hlavnej cesty z Levíc.⁴⁶ Označenie *Mezý cesti* sa nachádza na mape z Druhého vojenského mapovania severne od Kozároviec a severne od Hronských Kľačian v blízkosti hlavnej komunikácie do Levíc.⁴⁷ S pomenovaním *Medzicestie* sa stretávame aj južne od Jura nad Hronom pri hlavnej ceste z Nových Zámkov do Demandíc.⁴⁸ Chotár *Medzi cestami* je aj juhovýchodne od Nového Tekova.⁴⁹ Severne od Levíc sa nachádza *Krížny vrch*, vedľa ktorého prechádzali dôležité cesty do tohto sídla komitátu.⁵⁰ Východne od neho pri ceste z Levíc do Bátoviec je chotár *Mezi cestami*.⁵¹ V publikácii *Geografické názvy okresu Banská Bystrica* sa názvy obsahujúce slovo *pút*, *pút* uvádzajú v Badíne (*Rázputie*) a vo Zvolene (*Krivá pút*).⁵² V prípade Zvolena sa *Krivá pút* vyskytuje v písomných prameňoch už v rokoch 1555 a 1559 (*Krywa púta*).⁵³ V roku 1543 sa spomína lúka v polohe *Rasputy* pri Slovenskej Lupči.⁵⁴ Názov *Drahy* sa vyskytuje v chotári Lučatina⁵⁵ a Poník⁵⁶. V okolí Slovenskej Lupče je pomenovanie *Drahy* uvedené v roku 1541 a v roku

³⁹ *Krupinská planina. Dudince. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁴⁰ *Burda – Ipelšská pahorkatina. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 2000.

⁴¹ *Burda – Ipelšská pahorkatina*, ref. 39.

⁴² *Krupinská planina*, ref. 38.

⁴³ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁴⁴ *Základná mapa ČSSR 45-22-09. 1:10 000*. Bratislava 1976.

⁴⁵ *Základná mapa ČSSR 45-22-09*, ref. 43.

⁴⁶ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*. Budapest 2005 (PC-DVD ROM). Sectio 45. Colonne 30.

⁴⁷ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 13. Colonne 29.

⁴⁸ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁴⁹ *Hronská pahorkatina – Levice. Letná turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁵⁰ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁵¹ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁵² VARSÍK, ref. 23, s. 16.

⁵³ MALINIÁK, ref. 36, s. 215.

⁵⁴ MALINIÁK, ref. 36, s. 215.

⁵⁵ *Geografické názvy okresu Banská Bystrica*. Bratislava 1987, s. 61.

⁵⁶ *Geografické názvy okresu Banská Bystrica*, ref. 54, s. 82.

1555 – *Nad zawosom*.⁵⁷ Pomenovanie *Závoz* sa uvádza v chotári Dolnej Lehoty⁵⁸ a Valaskej⁵⁹. Podľa Slovníka obcí Banskobystrického okresu v katastri Ľubietovej existujú pomenovania *Krížne cesty* a *Závoz*.⁶⁰ V Dolnej Mičinej sa nachádza miestna časť s názvom *Pod Závoz*.⁶¹ Chotár *Dolný závoz* je súčasťou Moštenice.⁶² V katastri Riečky súvisia s cestami názvy *Závoz*, *Medzi cesty*, *Pod dráhou* a *Na dráhe*.⁶³ Pomenovanie *Závoz* sa vyskytuje aj v chotári Strelník⁶⁴ a Valaskej⁶⁵. Takéto názvy sú doložené v metáciách Zvolena v roku 1556 a 1572. V prvom prípade sa tak nazývalo úbočie pri ceste z Rybár do Zvolena a v druhom prípade miesto s takýmto názvom existovalo na hranici chotára Zvolena s Ostrou Lúkou. V listine z roku 1572 sa vyskytuje aj pomenovanie *Vráta*.⁶⁶ Tento názov sa spolu so *Suchou dolinou* a *Suchým vrchom* nachádza v katastri obce Skubín.⁶⁷ Pomenovanie *Krížna* sa nachádza v katastri Starých Hôr v blízkosti cesty z Banskej Bystrice.⁶⁸ Vedľa komunikácie z Banskej Bystrice do Hornej Mičinej sa vyskytujú chotáre s názvami *Mičinská cesta* a *Na Kríži*.⁶⁹

Pomenovanie *Stráž* sa nachádza východne od Hornej Mičinej a takisto západne od nej v blízkosti Iliášu.⁷⁰ Práve pri delbe majetku sa pri Iliáši tento názov uvádza už v roku 1567.⁷¹ Medzi Slovenskou Ľupčou a Ponikmi sa tiež vyskytuje vrch s názvom *Stráž*.⁷² Na ľavej strane Hrona východne od Lučatina sa takisto nachádza rovnomenný vrch.⁷³ Názov *Stráž* a vrch *Veľká stráž* sa vyskytuje západne od Zvolena v blízkosti cesty do Banskej Bystrice.⁷⁴ Pomenovanie *Strážnica* sa nachádza severne od dnešnej vodnej nádrže Môťová.⁷⁵ Východne od komunikácie z Mýta pod Ďumbierom do Jarabej sa vyskytuje pomenovanie *Dolná*

⁵⁷ MALINIÁK, ref. 36, s. 215.

⁵⁸ *Geografické názvy okresu Banská Bystrica*, ref. 54, s. 37.

⁵⁹ *Geografické názvy okresu Banská Bystrica*, ref. 54, s. 105.

⁶⁰ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica 1968, s. 255.

⁶¹ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 202.

⁶² *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 268.

⁶³ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 315.

⁶⁴ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 334.

⁶⁵ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 357.

⁶⁶ MALINIÁK, ref. 36, s. 215.

⁶⁷ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 159. Skubín je dnes súčasťou Banskej Bystrice.

⁶⁸ *Slovník obcí Banskobystrického okresu*, ref. 59, s. 329.

⁶⁹ *Polana. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁷⁰ *Polana*, ref. 68.

⁷¹ MALINIÁK, ref. 36, s. 217.

⁷² *Polana*, ref. 68.

⁷³ *Nízke Tatry – Chopok. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁷⁴ *Kremnické vrchy. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁷⁵ *Polana*, ref. 68.

a *Horná Vartovka*.⁷⁶ Severne od vrchu Sitno sa stretávame s názvami *Za bielou cestou* a *sedlom Krížna*.⁷⁷ *Suchý vrch* sa nachádza v blízkosti cesty z Banskej Belej do Kozelníka.⁷⁸ Pomenovanie *Suchá* sa vyskytuje južne od Mýta pod Ďumbierom pri ceste do Brezna.⁷⁹

Na Poiplí sa tiež vyskytuje viacero toponým, ktoré možno spájať s trasou ciest. Názov *Suchý potok* sa nachádza južne od Bzovíka.⁸⁰ Juhovýchodne od Hontianskych Nemiec sa vyskytuje pomenovanie *Hradská púť*.⁸¹ Obidve toponymá možno spájať s cestou zo Šiah cez Plášťovce do Bzovíka. Názov *Hradská púť* možno teda spájať s pútnickými cestami do Kláštora sv. Štefana (kráľa) v Bzovíku. Chotár s názvom *Suchý breh* sa vyskytuje po pravej strane cesty zo Sásy do Bzovskej Lehôtky a *Strážište* zas pri komunikácii z Pliešoviec do Senohradu.⁸² Toponymum *Pri trstí* sa nachádza južne od Senohradu pri ceste do Dačovho lomu.⁸³ Pomenovanie *Priesek* sa vyskytuje v Litave⁸⁴ a *Stráž* v Poltári.⁸⁵ Medzi Brezničkou a Zeleným je chotár *Medzi cestami*.⁸⁶ Pomenovanie *Drahy* sa nachádza východne od Poltára a južne od Prieloh.⁸⁷ Severne od Hrušova sa vyskytuje chotárny názov *Krížne cesty*.⁸⁸ Západne od Selian je chotár s názvom *Závoz*.⁸⁹ Západne od Domaník je pomenovanie *Železná cesta* a medzi Sebechlebmi a Šipicami zasa *Šipická cesta*.⁹⁰ V západnej časti Medovariec sa nachádza kataster *Pod závozom*.⁹¹ Medzi Selešťanmi a Vrbovkou je chotár s názvom *Nad mostom*.⁹² Južne od Dolnej Strehovej sa nachádza pomenovanie *Za mostom*.⁹³ Južne od Ľuboreči je chotár *Nad púťou*.⁹⁴ Názov *Nad cestou* sa vyskytuje južne od Filakovských Kľačian pri

⁷⁶ *Nízke Tatry – Chopok*, ref. 72.

⁷⁷ *Štiavnické vrchy. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁷⁸ *Štiavnické vrchy*, ref. 76.

⁷⁹ *Nízke Tatry – Chopok*, ref. 72.

⁸⁰ *VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU I*. Bratislava 1977, s. 263.

⁸¹ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁸² *Javorie – Ostrôžky. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁸³ *Javorie – Ostrôžky*, ref. 81.

⁸⁴ *VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU II*. Bratislava 1977, s. 184.

⁸⁵ *VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU II*, ref. 83, s. 419.

⁸⁶ *Cerová vrchovina – Lučenec. Turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999. Zelené je dnes súčasťou Poltára.

⁸⁷ *Cerová vrchovina – Lučenec*, ref. 85. Prielohy sú dnes miestnou časťou Dolnej Strehovej.

⁸⁸ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁸⁹ *Krupinská planina – Veľký Krtíš. Letná turistická mapa 1:50 000*. Harmanec 1999.

⁹⁰ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁹¹ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁹² *Krupinská planina – Veľký Krtíš*, ref. 88.

⁹³ *Krupinská planina – Veľký Krtíš*, ref. 88.

⁹⁴ *Cerová vrchovina – Lučenec*, ref. 85.

hlavnej komunikácii z Lučenca do Filakova.⁹⁵ Vrch *Stráž* sa nachádza severne od Vinice a *Strážna hora* nad Trenčom a západne od Brusníka.⁹⁶ Medzi Dolnými Semerovcami a Vyškovcami nad Iplom je vrch s názvom *Holá stráž*.⁹⁷ Pomenovanie *Örhegy* (Strážna hora) sa vyskytuje medzi miestnymi časťami Filakova.⁹⁸ Severne od Filakova na sútoku Suchej s Belinou sa nachádza chotár *Pod Strážnym vrchom*.⁹⁹ Názov *Strážnik* nesie vrch západne od Dačovho Lomu.¹⁰⁰

Dôležité chotárne a terénne názvy na Poiplí sú zaznamenané aj na mapách Druhého vojenského mapovania prebiehajúceho medzi rokmi 1819 – 1869. Pomenovania *Palásti út* a *Stará hradská* sa tu používajú na označenie cesty z Plášťoviec do Badína východne od Rykynčíc a Medovariec¹⁰¹ a názov na *Unjatinskjm cestě* pre pokračovanie tejto komunikácie z Badína do Bzovíka.¹⁰² Vrch *Stražijštje* sa nachádza severozápadne od Dačovho Lomu¹⁰³ a vrch *Straž* východne od Lučatina.¹⁰⁴ Medzi Dolnou Strehovou a Zavadou je zakreslený vrch s názvom *Örhegy*.¹⁰⁵ Vrch s názvom *Kopasz Örhegy* a *Pusztá Örhegy* sa nachádza medzi Vyškovcami nad Iplom a Dolnými Semerovcami.¹⁰⁶ Poloha *Pod Krížom* je zakreslená severovýchodne od cesty medzi Ladzanmi a Sebechlebmi.¹⁰⁷ Názov *Pod križem* sa vyskytuje juhozápadne a pomenovanie *U križe* severozápadne od Hontianskych Nemiec.¹⁰⁸

Ojkonymá

Ojkonymá¹⁰⁹ odvodené od názvov kmeňov staromaďarského kmeňového zväzu sa vyskytujú v skúmanej oblasti výlučne na dolnom Pohroní a v povodí Ipla. Dnešná Sikenička na dolnom Pohroní sa po maďarsky nazýva Kisgyarmath a prvá zmienka o nej je z roku 1248 (*Yarmath*).¹¹⁰ Juhozápadne od nej na pravom

⁹⁵ *Lučenecká kotlina. Cerová vrchovina. Letná turistická mapa. 1:100 000.* Bratislava 1990.

⁹⁶ *Lučenecká kotlina*, ref. 94.

⁹⁷ *Krupinská planina*, ref. 38.

⁹⁸ DRENKO, Jozef a kol.: *Filakovo. Fulek. 1246 – 1996.* Filakovo 1996, s. 10.

⁹⁹ *Cerová vrchovina – Lučenec*, ref. 85.

¹⁰⁰ *Javorie – Ostrôžky*, ref. 81.

¹⁰¹ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 44. Colonne 31.

¹⁰² *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 43. Colonne 32.

¹⁰³ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 43. Colonne 33.

¹⁰⁴ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 38. Colonne 35.

¹⁰⁵ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 34. Colonne 43.

¹⁰⁶ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 31. Colonne 45.

¹⁰⁷ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 43. Colonne 31.

¹⁰⁸ *A második katonai felmérés 1819 – 1869*, ref. 45, Sectio 43. Colonne 32.

¹⁰⁹ Miestne meno sídla.

¹¹⁰ BAKÁCS, ref. 30, s. 138 – 139. Tu pozri aj ďalšie zmienky.

brehu Hrona sa nachádza Kamenný Most. Toto pomenovanie však vzniklo až po druhej svetovej vojne.¹¹¹ Prvýkrát sa uvádza v roku 1247 ako *villa Gormoth*.¹¹² Severne od Sikeničky a juhovýchodne od Levíc je Hontianska Vrbica, ktorá sa v roku 1135 spomína ako *Garmoth*.¹¹³ V jej blízkosti je Malý Kiar (*Ker*), ktorý je súčasťou Levíc; prvá písomná zmienka o ňom je z roku 1280.¹¹⁴ Severne od Levíc sú Hronské Kosihy, ktoré sa uvádzajú v roku 1294 ako *predium Kezw*.¹¹⁵ Na dolnom Poiplí sa nachádzajú Malé Kosihy, ktoré sa v písomných prameňoch objavujú v roku 1248 (*Kezw aliter Kyrd, Kerđ*).¹¹⁶ Súčasťou Santovky je osada Malinovec, ktorá sa nazýva aj Maďarovce. V prameňoch sa prvýkrát spomína v roku 1245 ako *Mogorod*.¹¹⁷ Severovýchodne od dnešných Šiah sú Kamenné Kosihy, ktoré možno doložiť prvou písomnou zmienkou z roku 1270 (*Kezu*).¹¹⁸ Severovýchodne od nich sa nachádzajú Kosihy nad Iplom, ktoré sa uvádzajú v roku 1326 pod názvom *Kezeu*.¹¹⁹ Severne od nich sú Kosihovce. Tie sa prvýkrát spomínajú v roku 1135 ako *predium Kukezu*.¹²⁰ Podľa názvu kmeňového zväzu Nyék bola pomenovaná dnešná Vinica, uvádzaná v roku 1135 ako *Nek*. V období stredoveku existoval Horný Nyék (*Felseö Nyék*) a Dolný Nyék (*Alsó Nyék*).¹²¹ Na maďarsko-slovenských hraniciach sa nachádzajú Slovenské Ďarmoty a oproti nim leží maďarská obec Ballasagyarmath. Tá sa spomína v roku 1244 ako *Gyormoth*.¹²² V ich susedstve sú v súčasnosti Chrastince, ktoré sa podľa Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku uvádzajú v roku 1290 ako *Harastigyormoth*.¹²³ Východne je obec Kiarov, doložená v roku 1271 (*Keer*).¹²⁴

¹¹¹ MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí v Slovenskej republike (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava 1998, s. 127.

¹¹² GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Budapest 1987, s. 290.

¹¹³ BAKÁCS, ref. 30, s. 116 – 117.

¹¹⁴ BAKÁCS, ref. 30, s. 139.

¹¹⁵ GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország-történeti földrajza I.* Budapest 1963, s. 452.

¹¹⁶ BAKÁCS, ref. 30, s. 139 – 140.

¹¹⁷ BAKÁCS, ref. 30, s. 153 – 154. Tu pozri aj ďalšie zmienky.

¹¹⁸ BAKÁCS, ref. 30, s. 145 – 146.

¹¹⁹ BAKÁCS, ref. 30, s. 130.

¹²⁰ BAKÁCS, ref. 30, s. 135 – 136.

¹²¹ BAKÁCS, ref. 30, s. 135 – 136.

¹²² GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Budapest 1998, s. 246.

¹²³ VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU I, ref. 79, s. 484. G. Györffy uvádza názov Harastigyormoth a identifikuje ho s Ballasagyarmatom (GYÖRFFY, ref. 121, s. 246).

¹²⁴ GYÖRFFY, ref. 121, s. 257.

Summary: TOPONYMS AND THE MEDIEVAL ROAD NETWORK IN POHRONIE AND POIPLIE. *The analysis of toponyms is an important component of research on the transport network in the past is . Some municipal, forest district and field names directly indicate the road routes. The paper presents the research results of this type of naming in Slovakia in Pohronie and Poiplie. In this territory, there are toponyms, which include the words such as road, highway, lane, backstreet, course, thoroughfare, throughway, thruway, track, train, delivery road, exit road, pilgrimage path, guard (örhegy in Hungarian) etc. Names derived from foreign ethnic groups also tend to be classified as toponymy, evidencing the presence of roads. In the study area, these are for example Ballasagyarmath and Hronské Kosihy. Medieval written sources also capture the direct naming of roads in the study area, for example Butyanvta for the Bátorovce road.*

RECENZIE / BOOK REVIEWS

Martin Hurbanič: *História a mýtus. Avarský útok na Konštantínopol v r. 626 v legendách*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010. 176 s.

História a mýtus tvoria integrálnu súčasť dvojzväzkového diela M. Hurbaniča, zaoberajúceho sa avarským útokom na hlavné mesto neskorantického Rímskeho impéria Konštantínopol. Prvý zväzok vyšiel v. 2009 pod názvom *Posledná vojna antiky*. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach. Ako hovorí už samotný názov, monografia skúma najmä historické pozadie komplikovaných vzťahov impéria k Perzskej ríši a nomádkemu zoskupeniu Avarov v priestore stredného Dunaja. Táto dejinná epocha je mimoriadne zaujímavým obdobím, a preto možno len kvitovať autorov záujem o ňu, ako aj vydanie týchto publikácií.

V 7. st. je Konštantínopol, pôvodne druhé hlavné mesto ríše, jediným centrom Rímskeho impéria, k čomu prispel komplikovaný vývoj v oboch polovicách Rímskej ríše v 5. st., najmä však v jej západnej časti, kde sa k moci dostali germánske etniká, ktoré si tu vytvorili svoje vlastné kráľovstvá, hoci oficiálne uznávali zvrchovanosť cisára v Konštantínopole. Veľkú časť bývalého rozsahu impéria na západe sa pod svoju priamu kontrolu podarilo získať cisárovi Iustinianovi. Jeho dobyvačné vojny však boli nákladné – okrem financií

použitých priamo na ťaženia sa museli veľké sumy platiť aj mnohým kmeňom na hraniciach ríše, najmä však Perzskej ríši, a to ako výkupné za mier. Zároveň sa ukázalo, že rímsky kolos stojí na hliených nohách. Ríšske zdroje boli vyčerpané až do krajnosti. Nielenže chýbali peniaze na základný chod štátu a financovanie armády, ktorej stavy sa preto znižovali, ale financie chýbali i na pravidelné tribúty rôznym kmeňom, aby neohrozovali územie Rímskej ríše. Prejavilo sa to nielen v Itálii, ktorá (čoskoro po jej strastiplnom získaní v gótskych vojnách) padla vo veľkej miere za obeť Longobardom, ale aj v častiach ríše, ktoré boli oveľa bližšie k jej novému centru. Balkán plienili okrem Avarov aj Bulhari a Slovania a rovnako katastrofálna bola situácia aj na východe, ktorého veľkých častí sa na zač. 7. st. zmocnili Peržania. Práve pre toto perzské zabratie ríšskych území vypukla „posledná vojna antiky“, ktorej dôležitou súčasťou a výrazným medzníkom bolo obliehanie Konštantínopola, ponechaného samého na seba, pretože cisár aj s vojskom odtiahol do Arménie, aby z tejto základne viedol boje proti perzskému nepriateľovi. Avari, ktorí zrejme v súčinnosti s Peržanmi pripravovali toto obliehanie niekoľko rokov, ho napokon ukončili po desiatich dňoch, a to pre svoju vlastnú neschopnosť prekonať theodosiánske hradby chrániace Konštantínopol. Napokon stroskotal aj ich posledný pokus využiť slabé miesto

v opevnení na predmestí Blacherny a zaútočiť tam na slovanských monoxyloch cez morský záliv Zlatý roh, pretože tieto lode rozmetala ničivá búrka. Táto udalosť, ktorá sa pripísala orodovaniu Matky Božej, sa stala základom legend a mýtov, ktoré v priebehu storočí sprevádzali byzantskú spoločnosť, a to až do jej zániku v r. 1453 (v byzantskom kultúrnom okruhu pretrvávali aj naďalej).

Tomuto procesu sa venuje publikácia M. Hurbaniča. Je rozdelená na štyri kapitoly a dva dodatky, tie sa venujú pramennej situácii a hlavnému smerovaniu moderného historického bádania.

Prvá kapitola Od histórie k legende nám predstavuje tri súdobé svedectvá, vďaka ktorým vieme najviac podrobností o prebiehajúcim ťažení. Ide o *Chronicon paschale* – Veľkonočnú kroniku, *De obsidionis Constantinopolis homilia* – Kázeň o obliehaní Konštantínopola od Theodora Synkella a *Bellum avaricum* – Vojnu s Avarmi od Georgia Pisida. Všetky tri pramene vyzdvihujú úlohy Márie, Matky Božej, na ktorej orodovanie zachránil Konštantínopol sám Boh. Vďaka tomu sa Božia Matka stáva skutočnou patrónkou Konštantínopol a jeho záchrankyňou. V podkapitolách sa rozoberá postupný vznik a rozšírenie mariánskeho kultu v hlavnom meste, ktoré sa od poikonoklastických dôb považuje priamo za Bohorodičino mesto, a poukazuje sa na využitie paralely so Starým zákonom v prameňoch (napr. potopenie faraónovho vojska

v Červenom mori). Synkellos zároveň predstavuje Konštantínopol ako Nový Jeruzalem – sídlo ľudí Novej zmluvy. Tu chceme vyzdvihnúť, že autor podrobne rozoberá jednotlivé pramene, poukazuje na zámery ich autorov, na ich myslenie a použité prostriedky pri dosahovaní ich cieľa.

Druhá kapitola má názov Akathistos. Toto slovo znamená „spievaný postojačky“ a vzťahuje sa na hymnus venovaný Bohorodičke Márii. Vznikol niekedy po r. 431 v súvislosti so závermi 3. ekumenického koncilu konaného v Efeze, na ktorom sa zvädzali prudké spory o spojenie dvoch prirodzeností v Kristovi. Túto závažnú teologickú otázku s konečnou platnosťou vyriešil až 4. ekumenický koncil v Chalcedóne. Jeho závery mali veľký dosah na uctievanie Márie ako Bohorodičky, pretože tento titul jej bol napriek Nestoriovmu učeniu, ktoré sa ho snažilo nahradiť termínom Christotokos – Kristorodička, priznaný aj oficiálne. V ľudovej zbožnosti bola Mária takto uctievaná aj pred týmto koncilom. Autor rozoberá vznik slávnostných liturgických pripomienok zlyhania avarskeho útoku na mesto a ukazuje nám, ako v priebehu storočí pri ďalších a ďalších ohrozeniach, napr. Arabmi a Rusmi, dochádzalo k splyvaniu pôvodne samostatných liturgických sviatkov, až sa slávnosť nakoniec presunula na piatu sobotu pôstneho obdobia pred Veľkou nocou. Hlavnú úlohu v tejto slávnosti mal práve hymnus Akathistos, ktorý sa pre obyvateľov Konštantínopola stáva synonymom

víťazstva a symbolom nadčasového posolstva, podľa ktorého Bohorodička svoj ľud neopúšťa ani v jeho najťažších chvíľach. Toto posolstvo sa prenieslo aj do ďalších krajín byzantského kultúrneho okruhu, Macedónska, Srbska a Moldavska, kde dodávalo odvahu k bojom proti osmanským Turkom, ako to dokladujú fresky a obrazy v chrámoch na tamomšom území.

Tretia kapitola Nadprirodzení obrancovia Konštantínopola nám na začiatku predstavuje psychologický boj oboch protivníkov na začiatku obliehania. Avari predvádzajú silu svojho vojska, zoradeného do šíkov. Obyvatelia hlavného mesta riše im na to odpovedali slávnostnou procesiou, pri ktorej sa niesol obraz Krista ako ich najvyššieho vládcu a zároveň najvyššieho sudcu všetkých ľudí, ktorý sa spravodlivo postaví proti obliehatelom. Nevedomky tak vytvorili vzorový príklad dovolávania sa Božej pomoci v najťažších chvíľach. V ďalších podkapitolách sa rozoberá magická funkcia rôznych artefaktov a obrazov, na ktoré sa spoliehali obrancovia v rôznych mestách impéria pri obliehaní rôznymi nepriateľmi. Patria sem napr. údajný list Ježiša Krista Agbarovi do Edessy, rôzne acheiropoietoi – rukou nestvorené obrazy (najznámejším je Mandylion – údajný odtlačok Kristovej tváre na plátne), úlomky Kristovho kríža a pod. Ako autor správne pripomína, nebolo dôležité, odkiaľ sa takýto predmet vzal, ale to, akú moc mu pripisovala doba, v ktorej sa objavil.

Štvrtá kapitola Bohorodičkinu mesto nám ukazuje, ako sa z Márie stáva skutočná patrónka Konštantínopola, ktorý ochraňuje sama a tiež prostredníctvom rôznych predmetov, či už kusov svojho odevu, alebo obrazov – svätých ikon. Najznámejšou ikonou sa stala Hodegetria, ktorá sa používala pri rôznych príležitostiach, procesiách alebo pravidelných obradoch.

Chceme túto prácu vysoko oceniť, pretože nám neprináša len fakty, ale ukazuje i to, aké problematické je narábanie s rôznorodou pramennou databázou. Aké je zložité a komplikované vybrať relevantné údaje, najmä pri prameňoch, ktoré sú časovo vzdialenejšie od samotných udalostí. Zároveň nám práca ukazuje proces vzniku legend a mýtov, ktoré sa na historické udalosti nabaľujú. A v neposlednom rade nám jasne ukazuje, aké dôležitá je historická pamäť, hoci pretvorená v mýtoch a legendách, pre život daného spoločenstva. Tu treba vyzdvihnúť cirkevnú kolektívnu pamäť, pretože slávne víťazstvo nad Avarmi sa pripomínalo ešte takmer tisíc rokov po tom, čo sa skutočne uskutočnilo. Mesto Constantinovo a celá byzantská ríša žili svojím náboženstvom a každodenne sa utiekali pod ochranu Bohorodičky, ktorá vyprosovala milosť a záchranu od Boha najmä v najťažších okamihoch existencie.

Autor preukázal skutočnú erudíciu, ktorú vidieť a cítiť pri jeho práci s prameňmi, ktoré číta v origináli a aj v širokom zábere sekundárnej literatúry. Jeho možnosti prístupu k prameňom

a relevantnej literatúre mu môžeme len závidieť. Práca s prameňmi ale nie je prvoplánová, autor sa snaží postihnúť možnosti ich pisateľa a zároveň aj jeho zámery. Predstavuje nám zložité procesy nielen pri vzniku historických diel, ale aj ďalších prameňov, ktorých zámerom bola predovšetkým oslava Boha a pripomenutie si jeho pomoci poskytnutej často na príhovor Bohorodičky. Takto pred nami defiluje postupné splývanie jednotlivých Máriiných záchranných činov, ktoré našli svoje vyjadrenie v hymne Akathistos.

Na záver chceme polemizovať s niektorými tvrdeniami a z nich vyplývajúcim smerovaním niektorých častí práce. Prvá sa bude týkať pojmu posledná vojna antiky. Tu musíme len súhlasiť, že avarské obliehanie Konštantínopola patrí ešte do antiky. Vymedzenie pojmu antiky a najmä jej ukončenia nie je totiž modernými historikmi jednoznačne prijímané. Môžeme si tu spomenúť dve krajné polohy: jedna hovorí o Milánskom edikte z r. 313 ako o začiatku stredoveku a druhá o tom, že skutočne stredovekým obdobím je až doba Karola Veľkého. Samozrejme, existuje veľa medzipolôh. Sme preto radi, že M. Hurbanič naťahuje antiku až do 7. st. Autor tejto recenzie je zástancom dlhej antiky a zotrváva na hypotéze, že do nej patrí ešte celé siedme storočie a veľká časť ôsmeho storočia, samozrejme, s tým, že tu ide o prechodné obdobie medzi antikou a stredovekom. Tu prednášame výhradu: ak je totiž prvá polovica 7. st. ešte antika, nepoužívali by sme termíny byzantský a Byzancia,

ktoré podľa nás patria skutočne až do stredoveku, ale rímsky a Rímske impérium.

Druhú polemiku budeme viesť s tvrdeniami autora o preberaní pohanských antických praktík do kresťanského náboženstva, s ktorými sa stretávame na viacerých stranách jeho práce. Dávať do súvisu rôzne náboženské predstavy je totiž veľmi problematické, často totiž ide o nezávislý paralelný náboženský vývoj. V prípade kresťanstva to platí obzvlášť, pretože kresťania si svoju existenciu museli obhájiť v zápase s pohanským rímskym štátnym náboženstvom, a to v zápase, ktorý vyvrcholil krvavými prenasledovaniami kresťanov, už len z tohto dôvodu by nepreberali uvedené vzory.

Na s. 21 sa píše, že Constantinus Veľký nezasvätil Konštantínopol Bohorodičke, ale pohanskej bohyni Tyché. Toto tvrdenie je vytrhnuté z kontextu a treba ho zasadiť do širších súvislostí. Constantinus I. dal vybudovať mesto pomenované po ňom ako mesto kresťanské; svedčia o tom napr. kresťanské chrámy, ktoré dal postaviť, napr. Chrám dvanástich apoštolov, v ktorom sa dal aj pochovať. Na druhej strane musíme povedať, že Constantinus bol zároveň hlavou pohanského štátneho náboženstva, bol pontifikom maximom, nemohol sa teda úplne vzdať všetkých tradičných rituálov, a tak z nich vybral tie, ktoré sa mu nezdali byť nezlučiteľné s kresťanstvom. Tak pri vztyčovaní sochy bohyně Tyché sa odohrala procesia pohanského štýlu, ale obeť, ktoré ju sprevádzali,

boli nekrvavé. Podobne je to na s. 25 s chrámom a sochou bohyně Atény; sochy mnohých bohov, héroov a hrdinov boli dopravené do Konštantínopola ako umelecké a nie ako kultové predmety – a tak boli aj vnímané. Pohanské chrámy síce v Constantinopoli stáli, ale neboli novovybudované. Boli to staré chrámy, ktoré stáli v starej Byzancii a boli v Constantinovom meste spolu s obradmi vykonávanými pred nimi, boli len trpené. A aj to len do r. 391, keď cisár Theodosius zakázal všetky pohanské obrady a chrámy dal zatvoriť. Aténu by sme teda v žiadnom prípade nemali považovať za predchodkyňu patrónky Konštantínopola – Matky Božej Márie. Podobne odmietame tvrdenie na s. 35, že mladá metropola (Konštantínopol) vyrastala na pohanských základoch, ako aj tvrdenie na s. 73, že kresťania mali v živej pamäti pohanské artefakty a ich využitie v pohanských procesiách. Od už spomenutého roku 391 uplynuli do avarského obliehania dve a pol storočia, a tak pohanské obrady nemohli byť v živej pamäti.

Na s. 73 sa uvádza, že v r. 204 pr. Kr. bol do Ríma privezený kultový predmet Veľkej matky bohov Kýbelé – podľa jednej legendy išlo o kameň a iná výslovne spomína obraz. Škoda, že pri druhej legende nie je uvedený priamo prameň, pretože mnohými antickými autormi, ako sú Livius, Ovidius, Appianos Aurelius Victor, t. j. nie legendami, je ako kultový predmet jednoznačne doložený kameň. Dokonca kresťanský autor Arnobius ho na začiatku 4. st. opísal vo svojom diele Proti

pohanom. Na s. 25 je preklep: namiesto Constantia I. má byť uvedený jeho vnuk Constantius II., syn Constantina I.

Emanuel Jirkal

Minej br. 936 (Stari tekstovi IX). Priredil: Ljupčo Mitrevski. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“, 2010. 320 s.

Predkladaná kniha je deviatá v rade publikácií zo starej slovanskej písomnej tradície, ktoré v odbornej edícii s názvom „Stari tekstovi“ už niekoľko desaťročí vydáva Ústav macedónskeho jazyka „Krstе Misirkov“ v Skopje. V tejto prestížnej edícii vyšli doteraz s analytickým akademicko-lingvistickým výkladom viaceré rukopisy staroslovienskeho korpusu, ako sú napr. Radomírov evanjeliár (Ed. Rada Ugrinova-Skalovska a Zdenka Ribarová), Radomírov žaltár (Ed. Liljana Makarijoska), Mazurinská kormčia (Ed. Krasimira Ilievska), Záhrebský triodion (Ed. Emilija Crvenkovska), Macedónsky štvorevanjeliár (Ed. Vesna Kostovska) a ďalšie. Tento deviaty zväzok, ktorý pripravil Ljupčo Mitrevski, prezentuje Mineu č. 936, uloženú v Jagelonskej knižnici v Krakove. Materiál, ktorý ponúka táto minea, potvrdzuje jej macedónsku provenienciu z hľadiska jazykových črt, ako aj ostatných charakteristík rukopisu. Preto si Ljupčo Mitrevski vybral práve Mineu č. 936 ako typického reprezentanta macedónskych mineí. Pre jeho autentickú prezentáciu sa rozhodol vytvoriť

špeciálnu počítačovú abecedu (font) podľa náčrtov v samotnom rukopise – so všetkými písmenami, iniciálami, ligatúrami a znakmi, ktoré používa jeho zapisovateľ.

Miney ako liturgické knihy, v ktorých sa nachádzajú služby a iné texty venované cirkevným sviatkom a kresťanským svätcom, sa delia na služobné, sviatočné a spoločné. Texty sú radené kalendárnym spôsobom (s výnimkou spoločnej miney), podľa ktorého aj samotná kniha dostala názov minea (podľa prekladu z gréčtiny: mesačník). Minea ako liturgický zborník sa formuje v Byzancii v priebehu viacerých storočí a v byzantsko-slovanskej tradícii pretrváva v dvoch základných obsahovo-štruktúrnych typoch: studitský a jeruzalemský. Jeruzalemský typ sa zavádza v druhej polovici 14. storočia. Kompozícia služieb veľkých sviatkov je v ňom rozdelená do troch častí: malá večiereň, veľká večiereň a utiereň. Posledné dve služby sa zjednocujú v tzv. celonočnom bdení. Studitský typ nezahrnuje malú večiereň. Minea č. 936 (minea na mesiac september) obsahuje 166 papierových listov, rátajúc aj dva prázdne listy (po jednom na začiatku a na konci kódexu). Datovanie miney č. 936 je urobené podľa vodoznakov na papieri, na základe ktorých sa datuje do tretej štvrtiny 15. storočia.

Mineu č. 936 evidentne napísal jeden pisár. Tento neznámy pisateľ používa polouštavné cyrilské písmo. Píše pedantne a precízne, špecifikom práce je aj použitie viacerých písmen a iných grafických a interpunkčných znakov.

To zároveň dokazuje, že pisateľ Miney č. 936 bol vzdelaný človek, poznal gréčtinu a pravdepodobne aj iné jazyky. Avšak, bohužiaľ, musel rešpektovať pravidlo nepodpisovať sa pod mineou, takže z niekoľkých jeho zápisov sa o ňom nemôžeme dozvedieť viac. Podľa redaktora rukopisu Mitrevského tento jeho spôsob písania sa viac podobá spôsobom písania v tlačných knihách, ba možno až macedónskym dielam tlačným na začiatku 19. storočia (veľmi podobné sú totiž písmená v minei a písmená z tlačiarne Teodosia Sinajského). Základné vlastnosti Miney č. 936 sa dajú vidieť taktiež v oblasti pravopisného a foneticko-fonologického plánu, ako aj v prípade morfosyntaktických črt, konkrétne napr. v deklinácii, kde sa zachovávajú kategórie rodu, čísla a pádu. Takisto v tejto minei možno nájsť niekoľko zaujímavých príkladov, ktoré poukazujú na roztrasený kánonický starosloviensky slovosled vety, ako aj na používanie tzv. zriedkavých slov a nových lexém. Je tu prítomná aj istá významná charakteristika macedónskeho jazyka – zdvojovanie predložiek. Napokon zápis na papierovom liste č. 166 jasne svedčí aj o mieste vzniku rukopisu – ide o kláštor Treskavec, ktorý v tomto období predstavoval dôležité literárne centrum.

Pisateľ Miney č. 936 podľa L. Mitrevského urobil najviac noviniiek v oblasti lexiky a slovotvorby. Je tu dosť archaizmov, moravizmov, germanizmov, no najoriginálnejšie je to, že prostredníctvom slovotvorby pisateľ vytvoril obrovský fond nových slov. Ponúknutý

materiál a vykonané analýzy Miney č. 936 svedčia o tom, že ide o jazykový materiál macedónskej proveniencie bez ohľadu na tie prvky, o ktorých L. Mitrevski tvrdí, že vznikli pod vplyvom srbského pravopisu alebo podľa želania objednávateľa, pretože v období vzniku rukopisov bolo územie Macedónska pod srbskou nadvládou. To však neodradilo vzdelaných pisateľov od toho, aby pri prepisovaní textov používali aj prvky živej macedónskej reči.

Deviatu knihu v edícii „Stari tekstovi“ – Mineu č. 936 v redakcii Ljupča Mitrevského – považujeme za veľmi úspešné pokračovanie vzácnej vedeckej (paleoslavistickej) misie, na ktorej realizácii sa neúnavne podieľa Ústav macedónskeho jazyka pri Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje.

Zvonko Taneski

ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, 247 s.

O živote a nezmazateľnej práci sv. Konštantína-Cyrila a Metoda sa môžeme dozvedieť z viacerých písomných prameňov. Aj preto je ich osobám venovaná relatívne dostatočná pozornosť. Menej prameňov i menej pozornosti v slovenskej vede sa venuje ich spolupracovníkom, ktorých – vzhľadom na skutočnosť, že svätí bratia viedli cisársku misiu, – nebolo málo. Poznáme iba niektoré mená:

Gorazd, Kliment, Naum, Angelár, Sáva, Vavrinec, Konštantín; v zápise z kláštora v Reichenau sú zaznamenané aj ďalšie mená ľudí, s ktorými mohol byť uväznený Metod v rokoch 870 – 873. Súčasný nevyhovujúci stav spracovania týchto dejín sa snaží korigovať mikroanalýza predstaviteľa mladej generácie slavistov Andreja Škovieru. Kombinácia precízneho archívneho výskumu a mimopramenného poznania bez fabulovania mu umožnila spracovať prvú monografiu venovanú skupine svätých sedmopočetníkov na Slovensku, medzi ktorých patria okrem sv. Konštantína-Cyrila a Metoda aj svätí Gorazd, Kliment, Naum, Angelár a Sáva.

Publikácia predstavuje skupinu sedmopočetníkov z hľadiska jej personálneho zloženia a oboznamuje s obdobím a okolnosťami jej sformovania. Autor mapuje možnosť, že takáto skupina s vymedzenými úlohami a špecifickým postavením existovala už na Veľkej Morave. Pri objasnení dobových súvislostí sa kladie dôraz predovšetkým na ich liturgický, ekleziologický a politický kontext. A. Škoviera približuje čitateľom udalosti rokov 885 – 886, keď došlo k vyhnaniu väčšiny učeníkov z Veľkomoravskej ríše. Autor tiež pôsobivo zachytil v samostatnej kapitole obradovo-teologické spory a rozdiely, ktoré panovali medzi jednotlivými centrami cirkevnej i svetskej moci. Ďalšia časť práce je venovaná otvorenej otázke liturgie cyrilo-metodskej misie a liturgickej situácii v 9. storočí. Najmä základné poznatky o tzv. katedrálnej forme bohoslužieb byzantského obradu

toho času, o jej štruktúre a uplatnení sú značným prínosom pre ďalšie interdisciplinárne slavistické výskumy. Popri latinskom obrade minimálne používanie spomenutej katedrálnej formy pri bohoslužobnom slávení u byzantskej misii je vysoko pravdepodobné, čo vyplýva zo sumarizácie základných argumentov v prospech použitia východného i západného obradu.

Osobitne cennou prednosťou knihy je syntetické predstavenie prameňov o životných osudoch svätcov a o formovaní ich úcty, ako aj najvýznamnejších vydaní jednotlivých textov. Podľa neho najstarší výskyt slova sedmopočetníci, doložený v beratsko-benátskej Službe sv. sedmopočetníkom, vznikol najneskôr v 17. storočí. Táto stať pokračuje pertraktovaním problematiky uctievania skupiny, ktoré bolo sprvu lokálnou balkánskou záležitosťou a bolo späté hlavne s Ochridským jazzerom; medzi západných a východných Slovanov sa rozšírilo najmä v druhej polovici 20. storočia a – ako autor konštatuje –, viaže sa spravidla na prostredie, ktoré bolo pod priamym vplyvom byzantského impéria. Mnohé údaje uverejnené v recenzovanej monografii o diele a pôsobení jednotlivých učeníkov sú o to závažnejšie, že mnohým z nich sa v slovenskom prostredí doteraz nikto nevenoval, čo platí špeciálne v prípade bohoslužobných textov.

Do monografie autor prispel aj typologizáciou ikonografie – na Slovensku málo známej, pričom fotografie najstarších spoločných zobrazení sedmopočetníkov (od roku 1612) umiestnil

do samostatnej prílohy. Z pozície najnovších výskumov sa autor pokúša osvetľovať niektoré problematické miesta, najmä v súvislosti s datovaním vyhnaní Metodových učeníkov (koniec februára až koniec marca roku 886). Nepovšimnutým však neostal ani osud ich telesných ostatkov. V súvislosti s budúcim výskumom pramennej bázy autor odkrýva nové možnosti a impulzy bádania. Ukazuje sa predovšetkým potreba vedeckej edície prameňov v slovenčine, ktorá by v širšej miere sprístupnila aj originálne texty.

Publikácia je v slovenských pomeroch unikátna z viacerých hľadísk. Autor uplatnil v plnom rozsahu svoj rozhľad v skúmanej problematike. Monografia svojím rozsahom a využitím písomných prameňov a literatúry je priekopníckou prácou nielen v slovenskom prostredí. Pútavým spôsobom približuje čitateľovi informácie o sv. sedmopočetníkovi.

Martin Hetényi, Peter Ivanič

MRÁZ, Peter: *Poetika príležitostnej poézie Bohuslava Tablica a Jána Hollého*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2010. 124 s.

Monografia debutujúceho autora P. Mráza je dôkazom inšpiratívnosti tém súvisiacich s problematikou staršieho obdobia slovenskej literárnej histórie. Doménou jeho výskumu je literárna tvorba slovenských autorov v období 19. storočia, pričom svoju pozornosť obracia predovšetkým

na poetiku príležitostných básní vyjadrujúcich od antického obdobia určitý model súvekých kultúrnych hodnôt. Leitmotívom monografie primárne zacielenej na mapovanie tvorby B. Tablica a J. Hollého je nachádzanie estetickej hodnoty príležitostných textov: „V skutočnosti je práve tá pre autora aj čitateľa prvoradou. Objednávateľ textu siahol po autorovi, ktorý predstavoval „overenú“ kvalitu“ (s. 18).

V rozsiahlejšom úvode si P. Mráz vymedzuje predmet bádania. Termín „príležitosť“ chápe v užšom hegelovskom význame slova, keď mimoliterárne impulzy vedúce autora k napísaniu príležitostnej básne sú spoločensky podmienené. V uvedených básňach ide o zdôraznenie autorského subjektu, poukázanie na výnimočný talent autora overujúceho si prostredníctvom svojej tvorby danosti jazyka, v ktorom píše, i možnosti kreatívnejšieho prístupu k predsa len jestvujúcemu záväznému literárnemu kánonu. Na príkladoch tvorby B. Tablica a J. Hollého autor recenzovanej publikácie poukazuje na plynulé prelínanie poetík baroka, rokoka, klasicizmu a preromantizmu. Výpovedná hodnota príležitostnej poézie zasahuje oblasť literárnohistorickú, etnografickú a historickú (príležitostná poézia ako historický prameň). Zaujímavé poznatky vyplývajú zo samotnej tvorby i funkcie príležitostnej poézie. Autori uvedeného lyrického žánru nemusia osobne zažiť udalosť, ktorá podnieti vznik príležitostného textu. Z hľadiska funkcie

príležitostných básní zase môžeme evidovať ich ambivalentný charakter: na jednej strane slúžia neraz ako „nástroj propagandy, ideologického zavádzania a mystifikácie“ (s. 12) a na druhej strane odrážajú snahu jej tvorcov „ponúknuť súvekému čitateľovi kultivovanú náhradu za správy často až bulvárneho charakteru, ktoré prinášali súveké periodiká“ (tamže). Vratkosť pozície príležitostnej poézie v systéme umeleckej literatúry býva často vyvolaná i nadprodukciou textov tohto zamerania. P. Mráz hľadá príčiny spomenutého negatívneho javu najmä v starších literárnych obdobiach – okrem iného aj v školskom systéme uplatňovanom od literárneho humanizmu a renesancie. Tendovanie príležitostných básní k publicistickému štýlu, ich schematickosť a žánrová uniformita sa oslabuje v poslednej tretine 18. storočia zásluhou druhovo-žánrového synkretizmu. Autorom nastolená téza „revitalizácie estetického potenciálu príležitostnej poézie“ v období osvietenského klasicizmu je následne verifikovaná v jednotlivých podkapitolách jadra práce mapujúcich rozhodujúce impulzy príležitostnej poézie B. Tablica (Rokokové inšpirácie, Impulzy preromantizmu) a J. Hollého (Autoštylizácie zainteresovaný subjekt, Povýšenie témy nad príležitosť).

P. Mráz v dvoch tematických celkoch takmer identického rozsahu (Príležitostná poézia Bohuslava Tablica, Príležitostná poézia Jána Hollého) pristupuje po premyslenej selekcii tvorby uvedených autorov k dvojakému

nazeraniu na texty príležitostných básní. Aplikovanie širšieho pohľadu, teda posúdenie situácie, za ktorej text vznikol a bol prednesený potenciálnym recipientom, nepochybne osloví i menej fundovaného príjemcu recenzovanej publikácie. Spomeňme predovšetkým kreatívne zapájanie korešpondencie J. Hollého do jednotlivých textov odborných analýz (s. 61), ktoré takto získavajú príťažlivý habit. Podkapitoly druhého tematického celku viac konkretizujú aj užšie nazeranie na pojem príležitostná poézia – podľa autora sú to verše, ktoré vznikajú rozvíjaním jednej témy (napr. láska, smrť). V žánrovej typológii príležitostnej poézie B. Tablica objavujeme zaujímavé prototypy – autor publikácie sem na základe svojich analýz zahrnuje i Tablicove skladby žatevného cyklu (zachytávajú „udalosti, ktoré, hoci sa pravidelne opakujú, sú do istej miery jedinečné svojím miestom a obsadením“ /s. 25/). Vyrovnáva sa s problematikou „dobovej poplatnosti“ básní venovaných panovníckemu rodu („sila ich teleologizmu ale spôsobuje, že sú pre umelcov výzvou“ /s. 24/). Pri žánrovej typológii príležitostnej poézie J. Hollého je v publikácii kladený dôraz na Hollého úsilie nevyčleňovať príležitostné básne do osobitných celkov, ale vnímať ich ako „integrálnu súčasť jeho tvorby“ (s. 60). Z tohto dôvodu vyvodzuje P. Mráz význam a postavenie príležitostných básní J. Hollého slovami: „Píšuc o obdobných témach, využívajúc rovnaké obrazy ako eposy, selanky a žalospevy,

sa Hollého príležitostné skladby stali ich stručnejším variantom“ (s. 97).

V závere práce sumarizuje autor recenzovanej publikácie výsledky bádání vyplývajúce z jednotlivých kapitol. U B. Tablica eviduje prekonávanie tradičného modelu príležitostnej básne využitím možností literárnosmerového synkretizmu, v tvorbe J. Hollého povýšením témy nad príležitosť. Zároveň načrtáva líniu i možnosti budúceho výskumu príležitostnej poézie založeného na medzigeneračných komparáciách. Napokon treba uviesť do pozornosti autorove konštatovania z úvodnej štúdie v recenzovanej monografii dotýkajúce sa „bielych miest“ slovenskej literárnej histórie (nielen) v súvislosti so skúmanou problematikou: „Biblickou češtinou písaná príležitostná poézia slovenských básnikov má svoju spoločensky a literárne výpovednú hodnotu. (...) O ich maďarských, nemeckých, hebrejských, rusínskych alebo poľských textoch sa ale v prácach literárnych historikov dlhodobo mlčí“ (s. 13).

Monografia P. Mráza popri zodpovednom prístupe k nastoleným metodologickým otázkam odhaľuje s adekvátnym interpretačným citom aj dobový literárny život i neskoršie čítania príležitostnej poézie B. Tablica a J. Hollého. S uznaním treba hodnotiť najmä množstvo preštudovaných literárnych prameňov (väčšina pochádza zo začiatku alebo polovice 19. storočia) i autorov premyslený výber odbornej literatúry, pri ktorom uprednostňuje najnovšie vydania. Vyváženosť a objektivitu výskumu napokon potvrdzuje

konfrontácia východísk staršej literárnej vedy (Š. Krčméry, J. Vlček) s výsledkami podrobnejších výskumov prebiehajúcich v súčasnom období (P. Liba, M. Kerulová, E. Fordinálová, V. Turčány, M. Vojtech, L. Rišková, V. Mikula a i.).

Anna Matuláková

KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Osvobozené Československo očima britské diplomacie. Praha: Karolinum, 2010. 552 s.*

Výsledkom spoločného úsilia dvoch popredných českých historikov je monografia, ktorá sa snaží zaplniť biele miesto – vytvoriť diplomatický pohľad na realitu v Československu po roku 1945 prostredníctvom dosiaľ nie veľmi využitých správ britských diplomatov. S neskrývanou úprimnosťou rozoberá rozličné problémy obnoveného štátu, vrátane následných reakcií londýnskeho ústredia na jednotlivé depeše (na aký druh informácií sa v nich kládol dôraz a prečo). Nahliada na problémy optikou britskej diplomacie a jej konkrétnych predstaviteľov. Práca v devätnástich kapitolách koncentruje pozornosť na politické usporiadanie republiky, na vzťahy k ostatným veľmociam, napr. ZSSR či USA, na problematiku odsunu nemeckej menšiny. Zaujímavé postrehy sa viažu na pohľad diplomatov na vzťahy Československa s Talianskom či Švédskom, na problémy repatriácie, na plány britskej propagandy v Československu či na otázky

uránu. Poukazuje sa tu na osobnú zainteresovanosť vtedajšieho veľvyslanca v Prahe sira Phillipa Nicholsona, rovnako ako ďalšieho diplomata a budúceho veľvyslanca v Československu sira Cecila Parrota.

Okrem tzv. veľkej politiky práca nezabúda sledovať ani ťažkosti bežných občanov štátu. Obaja autori použili pri spracovaní diela archívne zdroje nielen britskej proveniencie, ako fondy britského ministerstva zahraničia, financií či obchodu, ale aj ďalších zahraničných archívov, napr. archívov francúzskeho a ruského ministerstva zahraničia, resp. fondy národného archívu vo Washingtone. Samozrejmosťou sú použité české archívne materiály.

Po prečítaní diela čitateľ na základe predložených poznatkov jednoznačne dospeje k záveru, že Československo nebolo republikou, o ktorú sa Veľká Británia prestala zaujímať. Práve naopak.

Osobitne treba vyzdvihnúť štylistické stvárnenie práce. Jednotlivé kapitoly dopĺňa 1340 vysvetľujúcich poznámok pod čiarou. Tie poukazujú i na ďalšie odborné práce venujúce sa čiastkovým problémom. Prínosom diela, ktoré je výborným odrazovým mostíkom pre ďalších bádateľov riešiacich niektoré z naznačených problémov, je širokospektrálny portrét československej spoločnosti vytvorený z aspektu britských diplomatov. Publikácia je prínosom, či už je čitateľ historik, alebo len má rád dobré knihy.

Adriana Kičková

ALBRIGHTOVÁ, Madeleine: *Tajná řeč broží. Příběhy z mé šperkovnice.* Praha: Práh, 2010. 176 s.

„Čítajte moje brošne“ – aj týmito slovami môžeme uviesť najnovší počin bývalej prvej dámy americkej diplomacie s českými koreňmi Madeleine Albrightovej. Na prvý pohľad je jasné, že ide o publikáciu špecifického charakteru. Ide o neobyčajný pohľad do zákulisia medzinárodnej politiky prostredníctvom atypického prostriedku – brošní. Publikácia sa začína krátkou sondou do detských čias, do obdobia diplomatického pôsobenia otca, veľvyslanca Československej republiky v Juhoslávii. Pokračuje štúdiom na vysokej škole v Bostone, manželstvom, materstvom, postavením vysokoškolskej pedagogičky na univerzite v Georgetowne (vyučovala medzinárodné vzťahy), pôsobením v pozícii poradkyne prezidentských kandidátov. Končí sa vrcholom kariéry, pozíciou ministerky zahraničných vecí, a to ako prvej ženy v dejinách USA na tomto poste.

Na jednotlivých stranách autorka vysvetľuje dôvody, ktoré viedli ku kúpe tej-ktorej brošne, ako aj to, ako boli brošne následne využité na poli diplomatických rokovaní. Podáva príbeh asi 200 brošní. Autorka sama priznáva, že príbeh brošní sa začal písať spolu s irackým diktátorom Saddámom Husajnom. Ten prirovnal vtedajšiu veľvyslankyňu USA pri OSN Madeleine k hadovi. Pri hlasovaní o sankciách proti Iraku si teda vzala brošňu v podobe hada.

Brošňu v tvare včely mala na stretnutí s Jásirom Arafatom, zebra na schôdzke s Nelsonom Mandelom, raketu pri rokovaníach s ruským ministrom zahraničia Igorom Ivanovom. Brošňu v tvare orla mala na sebe, keď skladala sľub ako ministerka zahraničia. Publikovaná zbierka približuje široké spektrum brošní od lacných kúskov po drahé dizajnérske originály, ktoré vďaka majiteľke získali na hodnote. Každú prezentovanú brošňu dopĺňajú detailné fotografie. Čitateľ má jedinečnú možnosť spoznať nielen šperky svetovej političky, ale aj príbehy skrývajúce sa za diplomatickou oponou, ktoré sa k brošňam viažu. Text napísaný ľahkou rukou spája osobné spomienky so svetovou históriou. Vďaka ministerke sa drobný doplnok ženského oblečenia v podobe brošne stal znamením odrážajúcim kladnú či negatívnu emóciu vo vzťahu k diplomatickému partnerovi. Prostredníctvom brošní komunikovala so svetom neobvyklým prostriedkom – neverbálne.

Adriana Kičková

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla – MARTÍNEK, Jiří a kolektív: *Cesty k samostatnosti. Portréty žen v éře modernizace.* Praha: Historický ústav AV ČR, 2010. 239 s.

Rozsiahlejšiemu uplatneniu žien – v porovnaní s mužmi – v rozličných oblastiach spoločenského, ale aj politického života bránili nielen zákonné normy, ale i predsudky voči intelektuálnym schopnostiam žien. Práve spôsobom,

akými jednotlivé ženy bojovali so systémom, spoločnosťou a v mnohých prípadoch najmä s predsudkami, sa venuje kolektívna monografia autorov. Približuje životné osudy desiatich vybraných žien z rôznych oblastí v časom rozpätí od 19. do polovice 20. storočia. Každý ženský portrét spracoval popredný český odborník či odborníčka na danú oblasť. Autori a autorky na konkrétnych osobnostiach demonštrujú, že ženská cesta za úspechom nebola jednoduchá, najmä s ohľadom na dostupnosť vyššieho a odborného vzdelania pre ženy.

Lucia Swierczeková prináša portrét prvej českej telocvikárky Kleméne Hanušovej, ktorá sa okrem iného aktivovala v boji proti chorobám z povolania. Marie Bahenská poukazuje na prekážky v živote prvej lekárky Anny Bayerovej. Získala lekársky titul v čase, keď v Rakúsko-Uhorsku ešte neexistovalo dievčenské gymnázium. Dana Musilová sústredila pozornosť na političku Františku Zeminovú, keďže brány parlamentu sa pre ženské pohlavie otvorili až po páde Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky v roku 1918. Náročnejšie sa ženy presadzovali v odborných vedeckých kruhoch. Ukončená vysoká škola neznamenala otvorenie možnosti začať akademickú kariéru. Na ťažkosti v tomto smere poukazuje Pavla Vošahlíková na príklade Ludmily Matiechkovej, bádateľky a egyptologičky.

Odborné uznanie dosiahli niektoré ženské osobnosti v zahraničí. O vynikajúcich príkladoch v tomto smere sa

píše v dvoch biografických črtách. Prvá, z pera Jiřího Martínka, približuje geografku Júliu Moschelesovú. Druhá, napísaná Pavlom Čechom, prináša životný príbeh biochemičky Gerty Coriovej. Spolu s manželom získala v roku 1947 Nobelovu cenu za medicínu.

Prácu napísanú čitateľsky veľmi príťažlivou formou dopĺňa bohatý poznámkový aparát. Treba vyzdvihnúť, že vďaka úsiliu autorov a autoriek sa čitateľ dozvie množstvo nových informácií o ženách, ktoré sa vytratili z historického povedomia.

Adriana Kičková

SPRÁVY / CHRONICLE

Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii v rámci bilaterálnej spolupráce

V roku 2011 pokračovala spolupráca medzi Ústavom pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Slovanským ústavom Akadémie vied Českej republiky v rámci česko-slovenskej medzivládnej vedecko-technickej spolupráce. Projekt s názvom *Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii* je realizovaný v rámci výzvy Agentúry na podporu výskumu a vývoja v spolupráci s Ministerstvom školstva SR a Asociace inovačného podnikání ČR v spolupráci s Ministerstvom školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Riešiteľmi za slovenskú stranu sú Martin Hetényi, Peter Ivanič a Zvonko Taneski, Slovanský ústav AV ČR zastupuje Lubomíra Havlíková.

Bilaterálny projekt spolupráce medzi Slovenskom a Českou republikou je zameraný na systematický výskum literatúry o cyrilo-metodskej problematike v obidvoch partnerských krajinách po roku 1945. Riešitelia sa v rámci výskumu snažili sledovaním a komparáciou jednotlivých prvkov cyrilo-metodského diela o čo najobjektívnejšie poznávanie ich vplyvu na českú a slovenskú spoločnosť.

V roku 2011 sa uskutočnila druhá fáza výmenných pobytov na obidvoch inštitúciách. V rámci projektu sa zhodnotili doteraz získané výsledky a stanovili úlohy pre jednotlivých členov riešiteľského kolektívu. Zároveň pokračoval výskum v knižniciach vedeckých inštitúcií. Následne sa pripravili podklady na vypracovanie záverečnej správy projektu.

Na jeseň roku 2011 bude projekt ukončený. Riešiteľský kolektív však bude naďalej prehľbovať začatú spoluprácu aj v nasledujúcom období. Plánuje sa pokračovať v ďalších výskumných aktivitách a dopĺňať existujúcu bibliografickú databázu. Celkovo sa prínos projektu už v súčasnosti prejavil vo vlastnej bibliografickej databáze, organizačno-koordinačnej a vedeckovýskumnej práci. Riešitelia projektu získali prehľad o doterajšom stave výskumu v obidvoch krajinách.

Lubomíra Havlíková – Martin Hetényi – Peter Ivanič – Zvonko Taneski

Súčasná slavistika a vedecké dedičstvo Samuila Borisoviča Bernštejna

V dňoch 15. – 17. marca 2011 sa v priestoroch Filologickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova konala medzinárodná vedecká konferencia *Súčasná slavistika a vedecké dedičstvo Samuila Borisoviča Bernštejna*. Konferenciu zorganizovala Moskovská štátna univerzita M. V. Lomonosova a Slavistický ústav Ruskej akadémie vied, aby si pripomenuli 100. výročie narodenia tejto veľkej osobnosti, ktorej činnosť významne ovplyvnila rozvoj ruskej a svetovej slavistiky v druhej polovici 20. storočia. Na konferencii sa aktívne zúčastnil aj pracovník ÚKM FF UKF Zvonko Taneski. Základné tematické okruhy, ktoré boli v centre pozornosti konferencie, sa odzrkadlili v niekoľkých okruhoch: 1. Slovanská etnogenéza a glotogenéza. Slovanské jazyky v indoeurópskej rodine. Indoeuropeistika. Nostratika. 2. Porovnávacía gramatika slovanských jazykov. Etymológia. 3. Cyrilo-metodská problematika. Staroslovienčina a cirkevná slovančina. 4. Dialektológia a lingvistická geografia. Slovanské lingvistické atlasy. 5. Balkanistika. Karpatológia. Slovansko-neslovanské jazykové kontakty. 6. Súčasná slovanské jazyky. Jazyková situácia v slovanských krajinách. 7. Slovanská lexikografia. 8. Problematika slovanských literatúr. 9. Medzislovanské jazykové a kultúrne vzťahy. Prekladateľské problémy. 10. Dejiny slavistiky. 11. Súčasná vysokoškolská slavistika.

Zvonko Taneski

Slovanské jazykové a kultúrne identity

V dňoch 14. – 15. apríla 2011 sa na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v spolupráci s Jagellonskou univerzitou v Krakove (Poľsko) konala medzinárodná vedecká konferencia *Slovanské jazykové a kultúrne identity*. Na konferencii sa aktívne zúčastnil aj pracovník ÚKM FF UKF Zvonko Taneski. Cieľom konferencie bolo naviazať kontakty a konfrontovať názory predovšetkým mladých vedeckých pracovníkov v oblasti slovanských jazykových a kultúrnych identít.

Zvonko Taneski

Umenie a kultúry strednej Európy

Katedra bohemistiky FF Univerzity Palackého v Olomouci a Ústav pre českú literatúru Akadémie vied Českej republiky, v. v. i., usporiadali v dňoch 15. až 17. marca 2011 na pôde Univerzity Palackého v Olomouci 1. ročník medzinárodného sympózia *Umění a kultury střední Evropy* s podtitulom *Cizinec – vyhnanec*

– *prístěhovalec*. Na podujatí vystúpil aj pracovník ÚKM FF UKF Peter Ivanič s príspevkom *Pôsobenie českých profesorov na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v rokoch 1919 – 1938*.

Peter Ivanič

Prednáška o macedónskej paleoslavistike na FF UKF

V stredu 11. mája 2011 sa na pôde Filozofickej fakulty UKF v Nitre uskutočnila prednáška prof. Ljupča Mitrevskeho, PhD., na tému *Macedónska paleoslavistika – jej rozvoj, výsledky, súčasné zameranie a činnosť*. Organizátormi podujatia boli Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda a Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre. Podujatie podporili tiež Nitriansky samosprávny kraj a Mesto Nitra.

Prof. Ljupčo Mitrevski, PhD. (1959), je významný macedónsky lingvista a paleoslavista. Jeho užšia výskumná aktivita sa zameriava na staroslovienčinu a dejiny macedónskeho jazyka. V súčasnosti je pracovníkom Ústavu macedónskeho jazyka „Krstе Misirkov“ pri Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje, päť rokov pôsobil aj na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Patrí medzi zostavovateľov Slovníka staroslovienčiny macedónskej redakcie. Taktiež je autorom mnohých štúdií o písomných rukopisoch a pamiatkach stredovekej kultúry v Macedónsku. Z autorových monografických diel vyberáme: *Karpinský evanjeliár* (spoluautor, 1995), *Dečanský psaltir* (2000), *Minej č. 936* (2010).

Zvonko Taneski

Výskumný pobyt macedónskych vedcov na Ústave pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF v Nitre privítal v tomto roku na niekoľkomesačnom pobyte (od marca do prvej polovice júla 2011) dvoch macedónskych vedcov: prof. Goce Cvetanovského, PhD., z Ústavu macedónskeho jazyka „Krstе Misirkov“ pri Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje, profesora na Univerzite „Goce Delčev“ v Štipi, ako aj doktorandku Slavicu Gadžovú, M. A., doktorandku na Katedre všeobecnej a komparatívnej literatúry na Filologickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Skopje. Macedónski vedci na pôde nitrianskeho ústavu naplňali program svojho navrhnutého vedeckého projektu (Slovensko-macedónsky a macedónsko-slovenský slovník, resp. projektu Diskurzy moci v novšom európskom románe), na ktorý dostali štipendium zo SAIA.

Martin Hetényi

Završenie projektov KEGA a VEGA

V učebniciach dejepisu je dejinám Slovanov venovaný len obmedzený priestor. Vynára sa teda logická požiadavka na dopĺňanie nepostačujúcich informácií – každý pedagóg (nielen dejepisu) i študent by mal mať vo vyučovacom procese k dispozícii možnosť flexibilne a zručne pracovať s ďalšími pomocnými zdrojmi. A tých stále nie je dosť vzhľadom na uspokojenie celospoločenských požiadaviek, ktoré smerujú k zdravému a kritickému formovaniu historického vedomia. Hodnotná multimediálna databáza, ktorá vznikla na Ústave pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda v rámci trojročného projektu KEGA *Dejepis netradične – príprava a realizácia multimediálnej databázy na WEBE s výučbovými a študijnými materiálmi „Pramene k dejinám Slovanov v strednej a juhovýchodnej Európe v období včasného stredoveku“ pre stredné školy*, obsahuje rozsiahle údaje o našich predkoch, o Slovanoch vo včasnom stredoveku. Poskytuje prehľad základných písomných prameňov o politických, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych i cirkevných dejinách a živote so zameraním na západnú a južnú vetvu Slovanov. Stredoškolskí učitelia a študenti získavajú prostredníctvom webovej stránky <http://www.ukm.ff.ukf.sk/slovania> rýchly prístup k overeným informáciám nielen o historickom vývoji, ale aj o bežnom životnom štýle ranostredovekých Slovanov. Kvalitne pripravené texty poukazujú na široký rozhľad riešiteľského kolektívu v skúmanej problematike a dokonalé spracovanie historických prameňov. Z hľadiska názornosti a didaktických pomôcok výraznú pomoc predstavujú zverejnené powerpointové prezentácie a zoznam odporúčanej literatúry. Databáza predstavuje svojim obsahom unikátne dielo. Možno vysloviť reálny predpoklad, že riešitelia aj po skončení projektu budú naďalej dopĺňať webovú stránku o nové informácie, ktoré nebudú slúžiť len pedagógom, študentom stredných škôl a odborníkom na danú problematiku, ale aj širokej verejnosti. Výsledky projektovej úlohy možno hodnotiť vysoko pozitívne aj vzhľadom na nadnárodný charakter jej obsahu, čím sa vytvoril v tejto oblasti priestor na medzinárodnú spoluprácu a odbornopedagogické prepojenie mnohých tímov zo Slovenska, Českej republiky, Srbska, Macedónska, Chorvátska, Slovinska, Bulharska, Poľska a krajín bývalého Sovietskeho zväzu. Vhodné smerovanie riešenej úlohy potvrdila aj grantová agentúra vydaním záverečného certifikátu o excelentnom ukončení projektu.

Pracovníci ústavu úspešne završili aj dve výskumné úlohy VEGA. Pod vedením prof. RNDr. Jozefa Michalova, DrSc., ktoré v polovici riešenia prevzal PhDr. Peter Ivanič, PhD., sa v rokoch 2008 – 2010 realizoval projekt pod názvom *Duchovné, intelektuálne a politické predpoklady cyrilo-metodskej misie a špecifické aspekty jej pôsobenia na Veľkej Morave*. Riešiteľský kolektív vytvoril na pôde ústavu dokumentačné centrum, kde je k dispozícii výskumný materiál, ktorý slúži na ďalší vedecký výskum súvisiaci s kultúrnym dedičstvom solúnskych bratov.

Získané publikácie sú sprístupnené domácim a zahraničným odborníkom, ako aj širokej verejnosti. Riešitelia nadviazali intenzívnu spoluprácu so zahraničnými inštitúciami, pravidelne organizovali podujatia pre odbornú aj laickú verejnosť, vystupovali na medzinárodných konferenciách na Slovensku i v zahraničí a založili medzinárodné periodikum *Konštantínove listy*. Medzi najvýznamnejšie výsledky patrí vydanie samostatných publikácií: HURBANIČ, M.: *Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach*. Prešov 2009; HURBANIČ, M.: *Stredoveký Balkán. Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí*. Prešov 2010; MICHALOV, J. – IVANIČ, P. – HETÉNYI, M. – TANESKI, Z.: *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Nitra 2008. Za rok 2008 bola trom riešiteľom – Martinovi Hetényimu, Petrovi Ivaničovi a Zvonkovi Taneskému – udelená Cena rektora UKF v Nitre za publikačné aktivity.

Ďalší trojročný projekt VEGA, ktorý sa v roku 2010 uzavrel, viedol PhDr. Martin Hetényi, PhD. *Názov Župné zriadenie na Slovensku v rokoch 1940 – 1945* predpokladal výskum regionálneho charakteru, ktorý sa zameral na štruktúru a vplyv štátnej moci v župách po roku 1939, každodenný život obyvateľov, kultúrne tradície, činnosť politických zoskupení, osudy národnostných menšín, vplyvy prechodu frontu. Význam pre poznávanie jedinečnosti historického vývoja jednotlivých regiónov i pre komplexnú znalosť dejín Slovenska mala uskutočnená širokospektrálna komparácia v župách. K najdôležitejším výsledkom možno zaradiť vydanie samostatných publikácií: HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2008; HETÉNYI, M. – IVANIČ, P.: *Prvá Slovenská republika 1939 – 1945 a jej miesto v našich dejinách*. Nitra 2010; JANAS, K.: *Zabudnuté tábory*. Trenčín 2008. Výsledkom projektu je aj viacero štúdií a článkov publikovaných doma aj v zahraničí s množstvom ohlasov. Publikačné výstupy sú záujemcom k dispozícii i prostredníctvom webových portálov. Výsledky práce prezentovali riešitelia projektu aj študentom v rámci univerzitnej výučby.

Martin Hetényi

O partnerstve s Užhorodskou univerzitou

V májových dňoch roku 2010 prišla na pozvanie riaditeľa Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda do Nitry prof. Olena V. Shymko, PhD., prorektorka Užhorodskej ukrajinskej teologickej akadémie sv. Cyrila a Metoda – Karpatskej univerzity Augustína Vološyna. Cieľom jej pobytu bolo konkretizovanie vedeckovýskumnej a pedagogickej spolupráce medzi pracoviskami v Nitre a Užhorode, ktorú sprostredkovala Olha Brandys, CSc., lektorka ukrajinského jazyka. Vzácnu hosťku prijal aj dekan Filozofickej fakulty UKF v Nitre

prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc. Na tomto stretnutí bola prerokovaná finálna verzia medziuniverzitnej dohody. Prof. Shymko využila krátky pobyt aj na účasť na odborných podujatiach a na spoznávanie histórie i súčasného života univerzitného mesta Nitra. Jej honorabilita na záver rokovaní odovzdala pracovníkom ústavu dar v podobe kníh a študijných materiálov pre dokumentačné centrum.

Martin Hetényi

AUTORI ČÍSLA / AUTHORS

Mgr. Ivana Čančar

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Dr. Zorana Gjingjića 2,
Novi Sad, Srbia, e-mail: ivanamcancar@gmail.com

PhDr. Lubomíra Havlíková, CSc.

Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., Valentinská 1, Praha 110 00, Česká republika,
e-mail: havlikova@slu.cas.cz

PhDr. Martin Hetényi, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF v Nitre,
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovenská republika, e-mail: mhetenyi@ukf.sk

Mgr. Martin Husár, PhD.

M. R. Štefánika 85, 941 03 Úľany nad Žitavou, Slovenská republika,
e-mail: martin.husar3@gmail.com

PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF v Nitre,
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovenská republika, e-mail: pivanic@ukf.sk

Prof. Andrey V. Ivanov, Ph. D., Sc. D.

Department of English and Translation, Linguistics University of Nizhny
Novgorod 31-A, Minin Str., Nizhny Novgorod, 603155, Russia,
e-mail: holzmann@mts-nn.ru

Assoc. prof. Rimma A. Ivanova, CSc.

Department of Foreign Languages, The National Research University –
Higher School of Economics (Nizhny Novgorod Branch)
25/12, B. Pecherskaya Str., Nizhny Novgorod, 603155, Russia,
e-mail: holzmann@mts-nn.ru

PhDr. Emanuel Jirkal, PhD.

Katedra histórie, FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: ejirkal@ukf.sk

PhDr. Adriana Kičková, PhD.

Katedra histórie, FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: akickova@ukf.sk

Mgr. Martin Konečný

Letná 20, 040 01 Košice, Slovenská republika, e-mail: martin.konecny@centrum.sk

Mgr. Marek Meško, PhD.

Znievska 15, 851 06 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: menju50@gmail.com

PhDr. Anna Matuláková, PhD.

Múzeum praveku Slovenska, Svätoplukova 28, 972 01 Bojnice, Slovenská republika,
e-mail: rmatulak@post.sk

PhDr. Zvonko Taneski, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF v Nitre,
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovenská republika, e-mail: ztaneski@ukf.sk

Dr. Mihail Vaščenko

Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences,
Leninskij prospekt, d. 32-A, 119334 Moskva, Russia,
e-mail: m-zel@rambler.ru